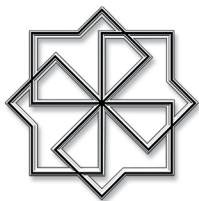

«Вивчення подільського діалекту, представлення його структури в контексті інших українських діалектів та інших мов – це одне з невідкладних завдань українського мовознавства, насамперед – мешканців цього краю чи вихідців з Поділля, для кого подільське мовлення є симфонією рідного краю і символом рідних порогів».

П. Ю. Гриценко

ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ: стан та перспективи

Матеріали XIII Всеукраїнської
науково-практичної конференції
студентів, аспірантів і молодих
учених (м. Вінниця, 11 квітня 2025 р.)

друкарня-видавництво
ТВОРИ
творюємо разом

ISBN 978-617-558-306-7

www.tvoru.com.ua

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Діалектологічний науковий центр

***ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА
ЛЕКСИКОЛОГІЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ:***

***Матеріали XIII Всеукраїнської
науково-практичної конференції студентів,
аспірантів і молодих учених***

Вінниця 2025

Склад редакційної колегії:

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний редактор);

Денисюк В. В., доктор філологічних наук, доцент (м. Хмельницький);

Коваленко Н. Д., доктор філологічних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський);

Павликівська Н. М., доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця);

Тищенко Т. М., кандидат філологічних наук, доцент (м. Умань).

Ткач Л. О., доктор філологічних наук, професор (м. Чернівці);

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор (м.Хмельницький);

Рецензенти:

Коваленко Б. О., доктор філологічних наук, професор директор навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Делосто М. С., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмайльського державного гуманітарного університету.

*Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією
факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 5 від 9 квітня 2025 р.)*

За зміст публікацій відповідають автори.

П 44 Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи:
Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 11 квітня 2025 р.) / Відп. ред. І. В. Гороф'янюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2025. 114 с.

ISBN 978-617-558-306-7

У збірнику вміщено наукові публікації учасників XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 11 квітня 2025 р.). Матеріали стосуються актуальних питань подільської діалектології, ономастики, етнолінгвістики та лінгвостилістики.

Для науковців, викладачів, учителів та студентів гуманітарного профілю.

УДК 811.161.2'373(477.44)(06)

© Вінницький державний
педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського, 2025

ISBN 978-617-558-306-7

© ТОВ «ТВОРИ», 2025

ЗМІСТ

Безкибальна Анастасія

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ НАЗВ СТРАВ ІЗ М'ЯСА В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ	5
---	---

Бугера Світлана

ТОПОНІМІКОН МІСТА ЛИПОВЕЦЬ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	11
---	----

Весела Ганна

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ОДЯГУ, ВЗУТТЯ ТА ПРИКРАС В УКРАЇНСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕЛА ВАСИЛІВЦІ РИШКАНСЬКОГО РАЙОНУ МОДОВИ.....	19
---	----

Добрякова Валерія

РОСЛИННИЙ СВІТ У ТВОРАХ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО: НАЗВИ ТА ОБРАЗИ.....	25
--	----

Дубова Софія

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ІДІОЛЕКТОМ НОСІЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ	35
--	----

Кіш Ганна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В ЗАПИСАХ ІНЖЕНЕРА МИХАЙЛА КИРИЧЕНКА (ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ „РІДНА МОВА” 1937 р.) В ЗІСТАВЛЕННІ З СУЧАСНИМИ ДІАЛЕКТНИМИ СЛОВНИКАМИ БУКОВИНСЬКИХ ТА ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК.....	41
--	----

Кліменков Володимир

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНТРОПОНІМІВ У «ЩОДЕННИКУ» М. ХАНЕНКА.....	52
--	----

Ковальська Анастасія ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ФОРМАТ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ МОВЧАТИ	58
Кондратюк Вікторія ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРИЗВИЩ МІСТА ТУЛЬЧИН ТУЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	61
Логош Ангеліна, Ткач Людмила МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ: МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ З ПОЛЬСЬКОЇ ОПОВІДАННЯ ЕЛІЗИ ОЖЕШКО “TADEUSZ”.....	69
Савіцька Катерина ВЕСНЯНИЙ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ЦИКЛ У ГОВІРЦІ СЕЛА САДКИ ЖИТОМИРСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ	83
Семчук Дар'я НОМІНАЦІЯ ОБРЯДОВИХ СТРАВ У ГОВІРЦІ С. МОГИЛІВКА ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	90
Хортюк Сергій ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПОДІЛЬСЬКИЙ СВЯТВЕЧІР	97
Чижевська Тетяна ЗМІСТОВНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА АНДРІЯ М'ЯСТКІВСЬКОГО.....	102
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	110

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ НАЗВ СТРАВ ІЗ М'ЯСА В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Основним джерелом існування мови є її постійний розвиток, який характеризується появою нових слів і дослідженням старих. Процесом творення нових номінативних одиниць і їх аналізом займається номінація. Ця галузь лінгвістики допомагає встановити відношення позначального і позначуваного між конкретною мовною одиницею і предметом навколишньої дійсності. Саме номінація допомагає проаналізувати, яким способом утворено досліджувані слова. Основним завданням способів номінації є з'ясування називання предметів і встановлення мотивуючої ознаки. Явище номінації та способи номінації досліджували А. Гусейнова, К. Іваненко, О. Тараненко, Т. Тищенко, Н. Ханикіна та ін.

Актуальність проблематики статті зумовлена відсутністю досліджень способів номінації назв страв із м'яса в подільських говірках.

Мета статті – аналіз особливостей способів номінації страв із м'яса в говірках Вінниччини, Черкащини та Кіровоградщини, що належать до подільського говору.

Емпірична база дослідження – 99 назв страв, зібраних студентами ВДПУ ім. М. Коцюбинського на діалектологічній практиці в подільських говірках 11 населених пунктів Вінницької, Черкаської і Кіровоградської областей.

Проблема номінації є актуальним об'єктом дослідження сучасного мовознавства, який розглядають у вигляді багатоаспектного явища і складного розумово-мовленнєвого процесу, що потребує аналізу [Микитенко 2018: 30]. Тракткування явища та видів способів номінації є доволі дискусійним серед лінгвістів. Одні вчені визначають це як прийом здійснення принципу номінації, який представлений мотивуючою ознакою, інші – як спосіб утворення найменувань [Нестеренко 1997: с. 1]. На основі останнього

підходу виділено два способи номінації: прямий (нейтральний) і непрямий (простий чи розчленований). Т. Тищенко зазначає: «Спосіб номінації – це сукупність технічних засобів мови (діалекту), за допомогою яких здійснюється акт номінації тієї чи іншої реалії навколишньої дійсності...» [Тищенко 2016: 61].

У нашому дослідженні для аналізу способів номінації страв із м'яса ми використали класифікацію О. Тараненка за мовним рівнем номінативних засобів: лексичний, словотвірний і синтаксичний способи [Тараненко 2004: 418]. Нам вдалося виявити всі три способи номінації страв із м'яса в аналізованих говірках (див. Діаграма 1).

Ми дослідили лексичний спосіб номінації та з'ясували, що він представлений 21 номінативною одиницею (21,2%): *б'іфш|текс* 'страва з великого шматка м'яса' (1); *бул'йон* 'відвар з м'яса і овочів' (1); *гуш|ки* 'драглиста холодна страва з м'яса' (1); *го^улуб^н|ц'і* 'страва з листя капусти, заправленого рисом і фаршем' (1-3, 10-11); *гул'аш* 'м'ясна гаряча страва' (8); *з'рази* 'м'ясні або картопляні котлети з фаршу' (1); *кенд'ух* 'страва зі свинячого шлунку' (1, 3); *кот|лети* 'страва з фаршу' (1, 4, 6-7, 9, 11); *ма|зури^еки* 'ковбаси з м'яса індички' (1); *пат|рохи* 'перемелені серце і шлунок' (1); *паш|тет* 'приготовлений фарш' (1, 9); *плоў* 'страва з рису і м'яса' (1); *ра|гу* 'страва з овочів і тушкованого м'яса' (1); *ребра* 'м'ясна гаряча страва з ребер' (1); *ру|лет* 'пресоване закручене м'ясо' (1, 8-10); *салти|сон* 'м'ясо, начинене салом і вухами' (1, 3, 5, 10-11); *у|ха* 'суп із риби' (1, 10); *фар|тух* 'різновид свинячого м'яса' (1, 8); *ча|бан:е* 'різновид смаженого свіжого м'яса свині' (8); *шн'іцел* 'страва з фаршу' (1); *шпундра* 'м'ясо свинини із буряком' (1).

Синтаксичним способом утворено 55 номінативних одиниць (55,6%). Цей спосіб ми поділили на 2 види, які представлені відповідними моделями:

1) «іменник + прикметник / дієприкметник» – 36 номінативних одиниць (36,4%): *ба|ранина |пече"на* 'м'ясо з барана, запечене в печі' (1); *ба|ранина |туше"на* 'тушковане м'ясо з барана' (1); *варений йа|зик* 'страва зі свинячого або

телячого языка' (1); *грудинка тушкована* 'запечене куряче м'ясо' (1); *гуска запечена* 'гусяче м'ясо, запечене в печі' (1); *домашня коўбаса* 'м'ясна ковбаса, приготовлена вдома' (1-11); *домашня коўбаса копчена* 'ковбаса, приготовлена на вогні' (1-2, 4, 7, 9); *домашня коўбаса печена* 'ковбаса, приготовлена в печі' (1-4, 9, 11); *жаре́на кроу́* 'гаряча страва зі смаженої крові' (1); *жаре́на пе́ч'інка* 'печінка, смажена на вогні' (1); *жаре́на пе́ч'інка кур'ача* 'печінка з курки, смажена на вогні' (1); *жаре́на пе́ч'інка тел'а́ча* 'печінка з теляти, смажена на вогні' (1); *жаре́на ри́ба* 'страва з риби, смаженої на вогні' (1); *зави́ванець* 'свин'ачий 'гаряча страва зі згорнутого в трубку свинячого м'яса' (1); *зави́ванець тел'а́чий* 'гаряча страва зі згорнутого в трубку телячого м'яса' (1); *запече́не м'ясо́* 'страва з м'яса, яке запікали' (1, 8); *ййаловичина печена* 'теляче м'ясо, запечене в печі' (1); *ййаловичина туше́на* 'теляче м'ясо, яке тушкували' (1); *качка запечена* 'м'ясо качки, запечене в печі' (1); *котлети кур'ач'і* 'страва з курячого фаршу і м'яса' (1); *крученики м'яс'ні* 'м'ясо з начинкою закручене' (1, 10); *курка запечена* 'м'ясо курки, запечене в печі' (1); *м'ясна п'ідлива* 'юшка з м'яса' (1); *м'ясні голуб'ці* 'страва з листя капусти, заправленого рисом і м'ясом' (1); *м'ясні млин'ці* 'млинці з м'ясом' (1); *ребра баран'ач'і* 'м'ясна гаряча страва з баранячих ребер' (1); *ребра сви́н'ач'і* 'ребра зі свині' (1); *ребра копче́н'і* 'м'ясна гаряча страва з копчених ребер' (1); *ребра пече́н'і* 'м'ясна гаряча страва з ребер' (1); *ребра туше́ні* 'м'ясна гаряча страва з тушкованих ребер' (1); *сви́н'атина печена* 'свиняче м'ясо, запечене в печі' (1); *сви́н'атина туше́на* 'тушковане свиняче м'ясо' (1); *тушений кр'і́л* 'тушковане кроляче м'ясо' (1); *холодець кур'ачий* 'драглиста холодна страва з курячого м'яса' (1, 9); *холодець сви́н'ачий* 'драглиста холодна страва зі свинячого м'яса' (1, 9-11); *холодець ри́бйачий* 'заливна риба' (9);

2) «іменник + прийм. з + іменник» – 19 номінативних одиниць (19,2%): *вареники з м'ясом* 'вареники, заправлені м'ясом' (1); *вареники з патро́хами* 'вареники, заправлені курячими серцем і легенями' (1); *гуска запечена з ййаблуками*

‘гусяче м’ясо, заправлене яблуками’(1); *йяловичина* з *пом’ідорами* ‘теляче м’ясо з пом’ідорами’ (1); *йяловичина* з *йяблуками* ‘теляче м’ясо з яблуками’ (1); *кишка з кар’топлею* ‘свиняча кишка, заправлена картоплею’ (1); *курка за’пече’на* з *мака’роном* ‘м’ясо курки, фаршироване макаронном’ (1); *пир’іж’и’ки* з *м’йасом* ‘піріжки, заправлені м’ясом’ (1, 9); *ра’гу* з *ба’ранини* ‘страва з овочів і м’яса барана’ (1); *ра’гу* з *к’ролика* ‘страва з овочів і м’яса кроля’ (1); *ра’гу* з *куркою* ‘страва з овочів і курячого м’яса’ (1); *рулет* зі *сви’нини* ‘рулет зі свинячого м’яса’ (1, 10); *рулет* з *курки* ‘рулет з курячого м’яса’ (1); *рулет* з *рубленого м’йаса* ‘рулет з дрібно-меленого м’яса’ (1); *рулет* з *тел’атини* ‘рулет з телячого м’яса’ (1); *сало з чосни’ком* ‘сало, заправлене часником’ (1); *сви’н’атина* з *чорносливом* ‘свиняче м’ясо, приготовлене в чорносливі’ (1); *сви’н’атина* *туше’на* з *чорносливом* ‘тушковане свиняче м’ясо, заправлене чорносливом’ (1); *туш’кована кар’топл’а* з *м’асом* ‘страва з картоплі і м’яса’ (1, 9).

Словотвірним способом утворені номінативні одиниці шляхом суфіксації – 23 назви (23,2%):

-*очк*: *би’точки* ‘страва з м’яса, попередньо відбитого’ (1, 5, 10);

-*к*: *бит’ки* ‘страва з м’яса, попередньо відбитого’ (1); *кро’у’янка* ‘ковбаса зі свинячих кишок і крові’ (1-11); *рул’ка* ‘страва з передньої частини ноги свині’ (1); *шк’варки* ‘смажене м’ясо’ (1, 9);

-*ин*: *бу’же’нина* ‘страва зі свинячого м’яса, яке запікали’ (1, 3, 8); *душе’нина* ‘тушковане м’ясо’ (1); *св’і’жи’на* ‘свіже варене м’ясо свині’ (1-5, 10-11); *сол’а’нина* ‘солоне м’ясо свині’ (1, 6, 9-10);

-*ак*: *вере’ш’чака* ‘свиняче м’ясо, тушковане з буряковим квасом’ (1);

-*н*: *в’ідби’н’і* ‘страва з м’яса, попередньо відбитого’ (1); *холодне* ‘драглиста холодна страва з м’яса’ (1); *шинка* ‘різновид м’яса’ (1);

-*ан* + *ик*: *гре’чани’ки* ‘страва з м’ясного фаршу і гречаної крупи’ (1);

-ан: зави|ванец' 'гаряча страва, приготовлена зі згорнутого в трубку м'яса' (1); тоу|канец' 'страва з великого шматка м'яса' (1);

-шк: |йушка 'відвар з м'яса і овочів' (1); |кишка 'запечена свиняча кишка' (1);

-ен: пе^u|чен'а 'страва з м'яса, яке запікали' (1, 3-5, 7-8);

-ник: с'і|ченик 'страва з посіченого м'яса' (1); 'тоу|ченики 'страва з м'яса, яке товкли, сформована в кульки' (1);

-онк: ту|шонка 'консервована страва з тушеного м'яса' (1, 5);

-ець: холо|дец' 'драглиста холодна страва з м'яса' (1-11).

Діаграма 1

Отже, у нашому дослідженні нам вдалося детально розглянути способи номінації страв із м'яса, зафіксованих в 11 подільських говірках Вінницької, Черкаської та Кіровоградської областей. Ми засвідчили активність сьогодні трьох способів номінації – синтаксичний, лексичний і словотвірний. Найбільш поширеним є синтаксичний спосіб, оскільки було виявлено 55 номінативних одиниць (55,6%) з 92

зафіксованих. Це зумовлено тим, що більшість назв утворені поєднанням різних частин мови для більш конкретного вираження того чи іншого предмета навколишньої дійсності. Менш поширеними є словотвірний спосіб – 23 номінативні одиниці (23,2%) та лексичний спосіб – 21 номінативна одиниця (21,2%).

ЛІТЕРАТУРА

1. Микитенко А. В. Процес номінації у сучасній лінгвістиці: семасіологічний та ономасіологічний підходи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 21, том 2. Київ, 2018. С. 30-33.

2. Нестеренко І. Я. Явища непрямой номінації в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1997. 17 с.

3. Тараненко О. О. Номінація. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Вид. 2. Київ, 2004. С. 417–419.

4. Тищенко Т. Способи номінації у тваринницькій лексичі східноpodільських говірок української мови. *Філологічний часопис*. 2016. Вип. 1. С. 59-68.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1. с. Копистирин Жмеринського району Вінницької обл.
2. с. Суботівка Могилів-Подільського району Вінницької обл.
3. с. Зятківці Гайсинського району Вінницької обл.
4. с. Лозове Могилів-Подільського району Вінницької обл.
5. с. Саражинці Вінницького району Вінницької обл.
6. с. Славна Липовецького району Вінницької обл.
7. с. Юліямпіль Тульчинського району Вінницької обл.
8. с. Хашувате Голованівського району Кіровоградської обл.
9. с. Новоживотів Вінницького району Вінницької обл.
10. с. Поташ Уманського району Черкаської обл.
11. с. Педоси Погребищенського району Вінницької обл.

Світлана Бугера (м. Вінниця)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Павликівська Н. М.

ТОПОНІМІКОН МІСТА ЛИПОВЕЦЬ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мікротопоніми відіграють важливу роль у вивченні мовних, історичних та культурних процесів певного регіону. Вони відображають особливості природного середовища, соціально-економічний розвиток і народні уявлення про простір. Однак мікротопонімія різних територій досі залишається недостатньо вивченою. Мікротопонімикон міста Липовець Вінницької області є частиною ономастичного простору Східного Поділля. Актуальним у роботі є дослідження лексико-семантичного та словотвірного аналізу мікротопонімів міста Липовець, що допоможе нам розширити уявлення про їхні структурні особливості, способи творення та значення у відображенні місцевої історичної та культурної спадщини.

Мікротопонімія як окремий напрям ономастики привертає увагу сучасних мовознавців, які розглядають мікротопоніми в контексті їхньої семантичної, словотвірної, історичної та функціональної специфіки. Завдяки працям О. С. Мосур, Н. М. Павликівської, В. О. Грекова, О. Б. Лужецької ми окреслили основні напрями сучасних досліджень мікротопонімії, серед яких лексико-семантичний та словотвірний аналіз, а також історична динаміка мікротопонімів. Отримані результати є основою для подальших досліджень, зокрема мікротопонімів Липовця Вінницької області.

Мета статті – здійснити лексико-семантичний та словотвірний аналіз мікротопонімів міста Липовець Вінницької області, визначити закономірності їхнього формування, виявити найбільш продуктивні словотвірні моделі та визначити семантичні групи.

Ономастика – це розділ у мовознавстві, який вивчає походження, функціонування, утворення і розвиток власних назв, розглядаючи їх в лінгвістичному, лінгвогеографічному та

соціологічному аспектах. Назва походить від грецького *ὄνομαστική*, що означало в давньогрецькій мові мистецтво чи науку, пов'язану з іменами. Тобто, у сучасному трактуванні «мистецтво давати імена».

З'явилася ономастика в античні часи, коли філософи намагалися розділити слова на власні та загальні, але ономастика як окрема галузь науки почала розвиватися пізніше, у Європі XVIII–XIX століттях, коли посилювався інтерес до етнографії, історії та лінгвістики. У XIX столітті через діяльність Ф. Міклошича почали з'являтися слов'янські ономастичні студії. Пізніше стали розрізняти ономастику як історичне джерело, що займалася вивченням конкретного змісту і його тлумаченням власної назви та ономастику як філологічне дослідження, що вивчала лексичні форми власної назви.

Термін «ономастика» вперше запропонував Т. Маретич у 1886 році, але тоді він окреслював тільки антропоніміку. Ще за часів Київської Русі виникає потреба в дослідженнях власних назв. «Найдавнішими українськими словниками вважаються «Лексис с толкованієм словенских мов просто» (середина XVI ст.), «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596)» [Зубко 2007: 264].

Лише з 1959 року ономастику визнали офіційною наукою на першій українській нараді лінгвістів. У 60-х роках XX ст. в Україні починають формуватися дисципліни, предметом вивчення яких є конкретні класи власних назв. Це, наприклад, топоніміка, антропоніміка, етніміка.

Ономастика порівняно з іншими науками є досить молодою і багато аспектів ще не з'ясовано. За напрямками дослідження поділяємо її на: історичну, теоретичну, описову, ономастику художніх творів, прикладну та етнічну. За об'єктами досліджень класифікуємо: топоніміка, антропоніміка, космоніміка, теоніміка, зооніміка, ергоніміка, хрононіміка, хремотоніміка, кароніміка.

Наше дослідження спрямоване на підрозділ топоніміки, що вивчає географічні назви малих об'єктів, як природних, так і створених людиною, а саме мікротопоніміку. О. Мельничук у

роботі «Топоніміка Кодимського району Одеської області» (1957 року) вперше вжив термін «мікротопоніміка», але не створив чіткого визначення. Звертаючись до роботи О. С. Мосур, знаходимо такий термін: «Мікротопонімією в широкому значенні називають найменування малих географічних об'єктів: як природних, так і тих, які створені людиною» [Мосур 2019: 1240].

Мікротопоніми перебувають у тісному зв'язку із загальними назвами, особливо з географічними термінами. «ГТ і топоніми перебувають між собою у тісних взаємозв'язках. Як відомо ГТ і топоніми різняться тим, що перші називають клас однорідних географічних предметів, а другі іменують окремі такі предмети. Тобто, ГТ є назвами загальними, а топоніми – власними» [Павликівська 2012: 388]. Географічна цінність мікротопонімів полягає у тому, що можна дізнатися дані про місцевість, її рельєф, природні зони та зміни які відбувалися. Також слід пам'ятати, що для лінгвістів є важливим діалектологічний аспект мікротопонімів, адже деякі власні назви зберігають давні форми.

Аналіз власних назв малих географічних об'єктів базується на таких ключових принципах:

- 1) визначення моделі словотвору назви та способу її формування;
- 2) встановлення апелятивів, від яких утворена назва;
- 3) виявлення семантичної мотивації онімів.

Свій внесок у мікротопоніміку зробили: Н. Лісняк «Мікротопоніми як джерело дослідження історії народу», О. Проць «Складені мікротопоніми півночі Львівщини», Н. Вебер «Мікротопоніми як окремий клас онімів», О. Мосур «Складені багатокomпонентні описові мікротопоніми Самбірського циркулу кінця XVIII–початку XIX століття», О. Михальчук «Мікротопонімія Підгір'я» та інші.

Створюючи класифікацію мікротопонімів, виділяємо 3 основні групи: мікрогідроніми, мікроороніми та мікрохороніми.

Мікрогідроніми-це малі водні об'єкти, на території України розташована велика їхня кількість. Вони мають

значну роль у природному і культурному середовищі країни. Мікроороніми-назви невеликих рельєфних форм земної поверхні. Вони включають власні назви пагорбів, балок, ярів, скель, горбів та інших локальних форм рельєфу, які мають обмежену територіальну поширеність. Мікрохороніми-це назви невеликих географічних об'єктів, які можуть бути, як природними (наприклад, урочища), так і створеними людиною (господарські угіддя, ділянки землі). Вони є частиною усної традиції та місцевої ідентичності.

В містечку Липовець Вінницької області нами було виявлено всього 29 мікрогідронімів. З них найбільше утворено відапелятивним способом творення. Причиною стало спостереження місцевих мешканців за природними особливостями території і їхнє прагнення передати інформацію про господарське застосування того чи того водного об'єкта. Більшість місць відпочинку утворені за характеристикою водойми (*Білі камні, Чорні камні, Зелені камні*). Ставам та озерам мешканці давали назви від споруд, які розташовані поблизу водойм (ставки *Больничний, Комбікормовий, ГЕСівський*, озеро *Біля бійні*). Простежуємо назви, які вказують на особливості рельєфу (перекат на річці *Камінне*, заросле річище *Рудя*, озеро *Копань, Криве озеро*, високий берег *Огрудок*) і назви, що вказують на орієнтацію, розташування водного об'єкта або на призначення чи застосування (ставки *Загородній, Містечковий*, міст *Міський, Дитячий пляж*). Цікавими є діалектні утворення, наприклад, криниця *Бадья*. Назва «бадья» означає велику дерев'яну посудину, відро, яким набирають воду у криниці. Слово є поширене в українських говірках, особливо на Поділлі та Поліссі.

У Липовці нами було знайдено трясовину, яка має назву *Рудка* та заросле річище річки Кам'янка, яке називають *Рудя*. Деякі мешканці переконані що назва пішла від рудої глини, яка знаходиться на території. Ми віднайшли ще одну версію про те, що назва походить з польської «річка». Однак ми схилиємось до думки Павликівської Н. М., яка розглядає окремо назви «Руда» або «Рудка». «Більшість з них утворено

безпосередньо від географічного номенклатурного слова руда, рудка. Однак окремі, на нашу думку, є відгідронімічними утвореннями» [Павликівська 2019: 100].

Відантропонімічні мікрогідроніми Липовця утворені від імен, прізвищ або прізвиськ місцевих жителів, які живуть поруч чи володіють певним водним об'єктом (криниці *Гнітова, Присяженюкова, Гончарукова*) або назви утворювали на честь родових власників (криниця *Скалатінського*, озера *Главіцького* та *Казькове озеро*).

Відтопонімічних мікрогідронімів ми віднайшли тільки 3 і всі утворені від назв мікрорайонів та кутків (місток *Гайсінський*, ставки *Березівський* або *Кам'янецький*). Відтопонімічні мікрогідроніми часто відображають просторову орієнтацію місцевих жителів, підкреслюючи зв'язок між невеликим об'єктом і відомішою територією. «Трапляються мікрогідроніми, семантика яких пов'язана з назвами окремих частин (кутків) населених пунктів» [Павликівська 2019: 99].

Досліджуючи структуру власних назв детальніше можна помітити утворення від одного кореневого слова без додаткових словотвірних елементів, тобто мають прості основи (*Рудá*). Розглянемо похідні основи власних назв:

- утворенні за допомогою суфіксів *-ок* (*Огрудок*)
- утворенні за допомогою префікса *за-* (*За-горód-ній*)

Зустрічаємо також складені основи, тобто утворені з двох або більше кореневих слів: *Дитячий пляж, Чорні камні*. З місцевого діалекту виникають назви *Бадья, Цюркóти*.

Зустрічається семантизація власних назв (криниця *Жáбка*). Наявні також оніми з іменниковим типом відмінювання сингулярні номінативні (*Кóпань*).

Інші власні назви є прикметниками у формі називного відмінка однини (*Больні́чний*). Субстантивуються деякі відтопонімічні похідні на *-ськ-ий* (*Березівський*). Присутні поєднання географічних термінів з антропонімами – присвійними прикметниками (*Озеро Главіцького*).

Мікроороніми мають велику історичну цінність. Вони містять інформацію про події, що відбувалися в конкретній місцевості, або згадки про видатних особистостей, які жили чи

впливали на цей регіон. Нами було знайдено лише 10 мікрооронімів. Частина з них утворена відапелятивно, тобто ці назви не пов'язані з конкретними особами чи назвами населених пунктів, а відображають природні особливості, форму, колір, тип ґрунту або рослинності, а також функціональне призначення території. В населеному пункті є назви, що вказують на фізичні характеристики рельєфу (низовина *Корчики*, підвищення *Горб і магазин, Яр*) та назви, що відображають використання об'єкта людьми (низовина *Лазер*, крутий спуск *Сходу*). Інша частина місцевих мікрооронімів має відантропонімне походження і назви утворювались від імен легендарних або відомих особистостей, які мають зв'язок з певними подіями чи історіями. Їх ми поділяємо на три групи: назви, утворені від імен та прізвищ історичних постатей (*Хмелів яр, Вал і рів Чарнецького*), назви, які походять від родових власників (*Манюхів яр, Шендюківий яр*) та назви, які походять від назв людей за професією (*Попова круча*).

Серед назв можна знайти ті, які утворилися за допомогою зменшувального суфікса -ик (*Корчики*), для надання зменшувального значення та посесивного суфікса -ов- (*Шендюківий*). Серед композиційного словотвору знаходимо поєднання іменника з іменником (*Попова круча*). При творенні власних назв застосовувалось пряме використання імен та прізвищ (*Манюхів яр, Хмелів яр*), а також утворювали від прізвищ, вжитих в родовому відмінку однини (*Вал і рів Чарнецького*). Зустрічаються назви з непохідними основами (*Яр, Вал і рів Чарнецького*). Чітко простежується семантизація деяких власних назв (*Сходу, Лазер*).

Мікрохороніми зберігають архаїчні мовні форми та відображають лексичні й словотвірні особливості, які вже не характерні для сучасної мови. Це дало нам можливість відстежити мовні зміни та виявити діалектні риси, притаманні для мовлення конкретної місцевості. У Липовці мікрохороніми становлять найбільшу частку всіх мікротопонімів, адже їх ми нарахували 61 одиницю. Більша частина утворилася відтопонімно, наприклад, від назв будівель відомих усім

мешканцям (кутки *Скотоба́за, Казáрми, Новостро́йки, Молоча́рня, Га́зова, Колго́сп, Цегельня, Заводський посьо́лок, Відстíйники, Містéчко*, поля *Да́чі, Воєнкомáтовське поле*, автозупинка *Кра́й*). Також простежуємо утворення назв від історичних пам'яток (кутки *Млин, Пива́рна, За́мчисько*, вулиця *За́мкова*). Присутні назви утворені від релігійних місць (вулиці *Костьо́льна, Собо́рна, Покро́вська*). Виділяємо утворення від них історичних подій (кутки *По́льша, Посьо́лок, Віселок*), а також назви пов'язані з етнічними групами (кургани *Гайдама́цька моги́ла, Коза́цька моги́ла*, кладовища *По́льське кладови́ще, Жиді́вський о́кіп*, кар'єр *До́ліна диноза́врів*). Знайшли мікрохороніми, пов'язані з діалектними особливостями місцевості (кутки *Саха́лін, Бухара́*, кар'єр *Ці́хості*, урощище *Берби́дова скеля*).

За допомогою відантропонімічних мікрохоронімів можна простежити історичні чи соціальні події, що стосувалися життя місцевих мешканців, або дізнатися про вшановування видатних особистостей чи засновників населеного пункту. Деякі назви утворені на основі імен і прізвищ історичних діячів (мікрорайон *Гайси́н*). Інші назви походять від імен, прізвищ та прізвиськ заможних селян і панів, які володіли територією (кутки *Оліхо́вищина, Педі́мове поле*, вулиця *Кузьме́нкова, Оре́стів сад*).

Суфікси допомагають створити назви з відтінками різних значень: приналежність –щина (*Оліхо́вищина*), зменшено-пестливого –ик (*Глі́няники*). Застосування закінчення –ів для позначення місця, пов'язаного з певною особою (*Оре́стів сад*). Деякі назви утворені від антропонімів із додаванням суфіксів (*Педі́мове поле*). Простежується при творенні назв поєднання іменника з іменником (*До́ліна диноза́врів*). Виявлено прикметниково-іменникові конструкції (*Широ́кі береги́*). Серед мікротопонімів Липовеччини можна знайти власні з непохідними основами (*Степ*- тобто поле).

Здійснено лексико-семантичний та словотвірний аналіз власних назв малих географічних об'єктів, що дозволило з'ясувати основні закономірності їхнього формування та функціонування. Мікротопоніми Липовця мають тісний

зв'язок із природними особливостями місцевості, історико-культурним розвитком регіону та господарською діяльністю його мешканців. Семантичний аналіз дозволяє констатувати, що значна частина назв відображає рельєф, особливості ґрунтів, а також антропонімічні й соціокультурні чинники. Словотвірний аналіз доводить, що найбільш продуктивними моделями утворення мікротопонімів є суфіксальний та складений способи і це є характерно для мікротопонімії Поділля загалом. Подальші дослідження дозволять встановити загальні та специфічні риси формування місцевих назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Греков В. О. Роль ономастики у навчанні та вдосконаленні навиків перекладу. *Молодий вчений*. 2018. № 9(1). С. 94-100.
2. Зубко А. М. Українська ономастика: здобутки і проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: зб. наук. праць. 2007. Вип. 15. С. 262-281.
3. Лужецька О. Б. Мікротопоніми складеної структури Бережанщини та Підгаєччини. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2012. С. 181-188.
4. Мосур О. С. Поняття "мікротопонім": зміст та ознаки (на матеріалі історичної мікротопонімії Самбірського циркулу). *Народознавчі зошити*. 2019. № 5. С. 1239-1245.
5. Павликівська Н. М. Географічні терміни в мікрогідронімії Вінниччини. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2012. Вип. 16. С. 388-393.
6. Павликівська Н. М. Основні лексико-семантичні групи мікрогідронімів Вінницької області. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 29. С. 95-101.

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ОДЯГУ, ВЗУТТЯ ТА ПРИКРАС В УКРАЇНСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕЛА ВАСИЛІВЦІ РИШКАНСЬКОГО РАЙОНУ МОЛДОВИ

Культуру людини, а іноді й культуру цілого народу, насамперед висвітлює його одяг. Найменування різних предметів та деталей одягу можуть нести цікаву інформацію для істориків, етнологів, етнографів і, звичайно, мовознавців, зокрема діалектологів. Т. Б. Бобер зазначає, що «тематична група лексики на позначення одягу, взуття та прикрас є однією з найбільш давніх у мові й демонструє зміни в традиціях та побуті інформантів, що призводить до зникнення лексем, заміни їх іншими, розширення чи звуження їхньої семантики, тому закономірно, що ці назви є об'єктом постійного зацікавлення лінгвістів» [Бобер 2019: 109].

Найменування одягу як об'єкт наукового дослідження на території України представлено у роботах таких діалектологів: Ф. І. Бабій, Л. Г. Пономар (західнополіський говір), Г. І. Гримашевич (середньополіський говір); Н. І. Пашкова, М. Ж. Дерке (закарпатські говірки), Г. Г. Березовська (східноподільські говірки), Т. В. Щербина (говірки середньоадніпрянсько-степового порубіжжя), Н. Б. Клименко (східностепові говірки), Т. Б. Бобер (черкаські говірки) [Бобер 2019: 109].

Північ Республіки Молдова є місцем проживання етнічних українців, які становлять другу, після титульної, етнічну спільноту у нашій країні. Місцеві українці протягом століть зберігають українську мову, культуру, традиції ведення господарства тощо, що обов'язково знаходить відображення у живому народному мовленні. На думку дослідниці української мови на півночі Республіки Молдова Д. І. Ігнатенко, дослідження мовлення українців Молдови обумовлено тим, що вони є громадянами Республіки Молдова й невід'ємною частиною українського народу, а їхня культура є своєрідним мовно-історичним феноменом, оскільки українські говірки

півночі Молдови представлені двома мовними пластами, підґрунтям яких є первинні старожитні говори й переселенські, вторинні, новостворені говірки. Тому важливим завданням сьогодні є системний опис українських говірок півночі Молдови [Ігнатенко 2016: 10].

Метою дослідження є аналіз лексики на позначення одягу, взуття та прикрас на матеріалі говірки села Василівці Ришканського району (*s. Vasileuți raionul Râșcani*). Село Василівці (*Vasileuți*) – це адміністративний центр однойменної комуни Ришканського району, до складу якої входять 5 сіл: Мошани (*Moșeni*), Штубіяни (*Știubieni*), Михайляни (*Mihaileni*), Чубара (*Ciubara*) та Василівці (*Vasileuți*). Василівці – це село, засноване переселенцями з Північної Буковини та східних земель Австро-Угорської імперії. До появи нового населення призвели події 20 століття: по-перше, переселення та купівля земель буковинським багатієм Василем Максимчуком, по-друге, обмеження поміщицької земельної власності румунським урядом [Дем'янова-Кукса 2018: 3]. Сьогодні у нашому селі мирно проживають кілька етносів, зокрема болгари, гагаузи, румуни, росіяни, молдавани, але все ж більшу частину села заселяють українці (84% з 100%), які зберігають українську мову, традиції, народну культуру.

Джерельною базою нашого дослідження є 70 лексем на позначення одягу, взуття та прикрас, зібраних у польових умовах на основі питальника, що укладено за програмою для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови Й. О. Дзендзелівського [Дзендзелівський 1987: 78].

У нашому опитуванні брали участь 5 інформантів у віці від 20 до 65 років: Городецька Христина Валеріївна (2001), Вахнован Ольга Григорівна (1988), Весела Аліна Андріївна (1985), Гончарук Емілія Михайлівна (1959), Гончарук Андрій Філімонович (1957).

Результати опитування інформантів та огляд зібраної лексики дозволяють сформулювати певні висновки. У живому мовленні українців с. Василівці активно діє лексика на позначення одягу, взуття та прикрас. За семантикою такі найменування входять до тематичних груп лексики

«Найменування одягу» (37 одиниць), «Найменування взуття» (10 одиниць), «Назви прикрас» (21 одиниця).

Кожна з тематичних груп містить лексико-семантичні групи: ТГЛ «Найменування одягу» розрізняє ЛСГ «Жіночий одяг», ЛСГ «Чоловічий одяг», ЛСГ «Верхній одяг», ЛСГ «Деталі одягу»; ТГЛ «Найменування взуття» містить ЛСГ «Жіноче взуття», «Чоловіче взуття»; ТГЛ «Найменування прикрас».

Так, ТГЛ «Найменування одягу» містить ЛСГ «Жіночий одяг», до якої входять лексеми: *блужка* – «легкий короткий (до пояса) жіночий одяг» [СУМ]; *жа'к'ет* – «коротка жіноча одежа, яку носять поверх блузки або плаття» [СУМ]; *плат':е, прот'йя* – «жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці» [СУМ]; *сп'ідниц'я, йубка* – «жіночий одяг, що покриває фігуру від талії донизу» [СУМ]; *фар'мух* – «жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру та фасону, який одягають спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забрудненню їх» [СУМ].

До ЛСГ «Чоловічий одяг» входять найменування: *ру'башка, со'рочка* – «вид одягу, що відноситься до верхньої натільної білизни» [СУМ]; *ко'с'т'ум* – «комплект верхнього одягу, що складається з піджака, штанів, а іноді жакета» [СУМ]; *п'іджак* – «верхня частина чоловічого костюма у вигляді куртки з рукавами й полами на застібці, звичайно з відкритим відкладним коміром» [СУМ]; *шта'нина, штанка* – «частина штанів, яка надягається на одну ногу» [СУМ]; *шара'вари* – «широкі штани особливого крою» [СУМ].

ЛСГ «Верхній одяг» об'єднує лексеми: *бурка* – «вовняний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни» [СУМ]; *дубл'онка* – «верхній одяг, виготовлений зі шкури тварин (дублена овчина), яка на відміну від шуби носить хутром всередину, а не назовні» [СУМ]; *ко'жух* – «довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкури хутром до середини» [СУМ]; *куртка, курточка* – «короткий верхній одяг, що наглухо застібається» [СУМ]; *пал'то* – «верхній одяг довгого крою, що надягається поверх

плаття, костюма» [СУМ]; *фу¹файка, ку¹файка* – «тепла плетена, вовняна або байкова сорочка чи безрукавка» [СУМ].

ЛСГ «Деталі одягу» є однією з найчисленніших: *б¹ілизна, б¹ел¹йо* – «вироби з тканин (переважно білі) для одягання на тіло або для побутових потреб (на постіль і т. ін.)» [СУМ]; *воротн¹ік* – «комір, частина одягу, що облягає шию» [СУМ]; *вставка, п¹ідкладка, п¹ідопл¹ічка, напл¹ечн¹ік* – «підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини» [СУМ]; *гудзик* – «предмет, перев. круглої форми, що служить застібкою в одязі або використовується як прикраса» [СУМ]; *зм¹ейка, молн¹іа, ши¹р¹ін¹ка* – «смуга тканини, яку вшивають у верхню передню частину штанів» [СУМ]; *ки¹шен¹а, ка¹рман* – «частина одягу (штанів, пальта, піджака, плаття тощо) у формі мішечка для дрібних речей і грошей» [СУМ]; *латка* – «шматок тканини або шкіри, яким зашивають дірки в одязі, взутті і т. ін.»; *ман¹жет* – «деталь одягу для оформлення кінцевої частини рукавів або штанів» [СУМ]; *напл¹ечн¹ік* – «підкладка або вставка в сорочці народного крою від плечей до половини грудей і спини» [СУМ]; *пет¹л¹а* – «частина мотузки, ремінця, нитки і т. ін., складена кільцем і зав'язана так, що кінці її можна зашморгнути» [СУМ].

ТГЛ «Найменування взуття» містить ЛСГ «Жіноче взуття»: *босо¹ножки* – «вид літнього відкритого взуття» [СУМ]; *бо¹т¹інки, бо¹т¹іночки* – «вид невисокого взуття перев. на шнурках або гудзиках» [СУМ]; *сапо¹ги, са¹ножки* – «вид взуття з високими халявами» [СУМ]; *туфл¹і* – «взуття, що закриває ногу не вище кісточок» [СУМ], *шл¹опанц¹і, шл¹опки* – «легкі домашні туфлі, перев. без закаблуків» [СУМ] тощо.

ЛСГ «Чоловіче взуття»: *капц¹і* – «легкі туфлі, переважно для хати», «взагалі взуття» [СУМ]; *чоботи* – «взуття з великими халявами, що закриває стопу, гомілку, а деколи і бедро» [СУМ].

До ТГЛ «Найменування прикрас» входять слова: *буси, нац¹орк¹і* – «прикраса з перлів, коралів, різнокольорових камінців і т. ін., яку жінки носять на ший» [СУМ]; *газ¹ік* – «невелика жіноча хустка з тонкої тканини» [СУМ]; *галстук*,

кра'ватка – «зав'язана вузлом під коміром сорочки, блузки смужка тканини, яку носять для прикраси» [СУМ]; *гама'нец'*, *коше'л'ок* – «шкіряна сумочка для грошей» [СУМ]; *запонка* – «застібка з металу або іншого матеріалу для манжетів чи коміра верхньої чоловічої сорочки» [СУМ]; *капе'л'ух* – «жіночий або чоловічий головний убір із фетру, соломи тощо; бриль» [СУМ]; *кол'цо*, *'перстен'* – «предмет (найчастіше з золота або срібла), який має форму кола» [СУМ]; *'кул'чик*, *се'режка*, *с'е'р'ожка* – «прикраса у вигляді кільця, підвіска та ін., дужка якої просмикується в мочку вуха» [СУМ]; *пла'ток*, *пла'точок*, *'фустка*, *'хустка* – «шматок тканини або в'язаний, трикотажний виріб, перев. квадратний, який пов'язують на голову, шию, напинають на плечі» [СУМ]; *'ремен'*, *'рем'ін'* – «довга смужка обробленої шкіри або шкіряний пояс» [СУМ]; *'шапка* – «головний убір (перев. без полів, м'який, теплий)» [СУМ].

Склад досліджуваних тематичних груп лексики засвідчив, що значна частина найменувань зафіксована в сучасній українській літературній мові, серед них в 11-томному Словнику української мови зазначено такі: *блузка*, *бурка*, *галстук*, *гудзик*, *запонка*, *калоші*, *капелюх*, *кожух*, *костюм*, *краватка*, *латка*, *манжет*, *піджак*, *підкладка*, *підошва*, *платочок*, *ремінь*, *туфлі*, *фартух*, *халява*, *чоботи*, *шапка*, *штани*.

Не зазначеними у складі літературної української мови виявлено такі діалектизми: *воро'тн'ік*, *'газ'ік*, *'змейка*, *'йубка*, *'капц'і*, *кар'ман*, *кол'цо*, *коше'л'ок*, *'кул'чик*, *ку'файка*, *'молн'іія*, *но'ске*, *од'єжда*, *'перстен'*, *'плат'е*, *'рот'іія*, *ру'башка*, *рука'виця*, *се'режка*, *узу'т'а*, *'фустка*, *ши'р'нка*, *'шмат'а*, *шта'ни*, *'штанка*, а також дієслова *защ'і'пити*, *нар'а'жаца*, *уд'і'ваца*, *узу'ваца* тощо.

У живому мовленні носіїв говірки відчутно інтерференцію з російської мови, що обумовлює чималу кількість русизмів, вірогідно, як наслідок міжмовних контактів: *б'ел'йо*, *бос'іком*, *воро'тн'ік*, *'йубка*, *кар'ман*, *коше'л'ок*, *од'єжда*, *од'і'вац'а*, *'плат'йе*, *ру'башка*.

Зафіксовано і наявність інтерференції з румунської/молдовської мови, так званих румунізмів, їх значно менше: *ʔrot'ijja* (рум. «goshie» – сукня).

Виявлено лексичні паралелі з іншими українськими говірками: бойківськими, буковинськими, гуцульськими, поліськими, наддніпрянськими, подільськими, проте помічено, що деякі діалектизми відрізняються фонетичними та семантичними відмінностями, зокрема:

- бойківські говірки: *ʔburka* (чобіт), *ʔkapu'ij* (панчохи; полотно, яким оббивають ноги), *ʔkul'чик*, *ʔfustka* [Онишкевич, 1984];

- буковинські говірки: *ʔkapu'ij* (жіночі туфлі; старий вид взуття), *ʔkul'чик* (*ʔkul'ch'ik*), *ʔrot'ijja*, *ʔfustka* [Словник буковинських говірок 2005];

- західнополіські говірки: *ʔburka*, *ʔshl'opanu'ij* [Аркушин, 2000];

- наддніпрянські говірки: *ʔkapu'ij* [Шило 2008];

- говірки Одещини: *ʔkapu'ij* (легкі туфлі без підборів), *ʔkul'чик* (сережки; дірочки у жіночому взутті), *ʔrot'ijja* (плаття з байки) [Москаленко 1958].

Отже, дослідження найменувань одягу, взуття, прикрас в українській говірці с. Василівці Ришканського району дає можливість визначити, що в них переважають лексеми, які мають українське походження та зафіксовані в сучасній українській літературній мові. Це можна пояснити тим, що на території села проживають більшою мірою переселенці з України та їхні нащадки. Окрім того, значна частина лексики демонструє наслідки російськомовної та румунськомовної інтерференції, зафіксовано наявність лексичних паралелей з іншими українськими говірками: бойківськими, буковинськими, гуцульськими, західнополіськими, наддніпрянськими та подільськими, проте помічено, що деякі діалектизми відрізняються фонетичними та семантичними відмінностями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х т. Луцьк : Вежа, 2000. Т. 1. 354 с. Т. 2. 458 с.
2. Бобер Т. Б. Лексика одягу, взуття та прикрас як об'єкт наукового вивчення. *Мовознавчий вісник*. Черкаси: 2019. Вип. 27. С. 109-116.
3. Дем'янова-Кукса В. Долина надій та сподівань. Київ, 2018.
4. Дзендзелівський Й. О Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 300 с.
5. Ігнатенко Д. А. Типологія форм і динаміка українських говірок півночі Молдови: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2016.
6. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок одеської області. Одеса, 1958. 78 с.
7. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. У 2-х т. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 1. 495 с. Т. 2. 515 с.
8. Словник буковинських говірок / За редакцією Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
9. СУМ – Словник української мови: У 11-ти т. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
10. Шило Г. Наддніпрянський регіональний словник / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Серія «Діалектологічна скриня». Львів, 2008. 288 с.

*Валерія Добрякова (м. Чернівці)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Ткач Л. О.*

РОСЛИННИЙ СВІТ У ТВОРАХ

МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО: НАЗВИ ТА ОБРАЗИ

Твори М. Коцюбинського – одне з вершинних стилістичних досягнень української літератури й української літературної мови. Тонке чуття мови, властиве для письменника, та великий талант до творення образної мовної

тканини, справляли глибоке естетичне враження на його сучасників. Та попри те, що таланти М. Коцюбинського давно визнані, а екранізація його повісті „Тіні забутих предків” мала світовий успіх, сам феномен його письменницького ідіостилу і досі до глибини не пізнаний. В енциклопедичній статті, присвяченій постаті Михайла Коцюбинського [Статтєєва: 2004], згадано біографічні факти, назви основних творів, підкреслено ставлення письменника до проблем українського правопису та стилістики української мови тощо, проте про стилістику творів самого М. Коцюбинського – не йдеться.

Наше дослідження присвячене особливій групі іменникової лексики української мови – назвам рослин. Ця тематична група вирізняється: 1) великою кількістю номенів; 2) різними джерелами походження (адже серед назв рослин є питомі та запозичені слова); 3) культурною символікою, що пов’язана з образами та властивостями рослин, фольклорними та книжними текстами, що оповідають про рослини та їх значення в житті людини; 4) відображенням в емоційному світі людини; 5) різноманітними метафоричними образами в художніх описах самих рослин та їх сприйняття. Про велику цікавість до назв рослин в українській мові свідчить чимала кількість мовознавчих публікацій на цю тему, окремі з яких подаємо в списку використаної літератури (праці А. Шамоти, І. Гороф’янюк, К. Безуз).

Назви рослин у творах М. Коцюбинського вже були предметом спеціального дослідження Кріни Кукош (Безуз), студентки Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, про результати якого вона доповідала на одній з попередніх конференцій «Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи» – у 2018 р.

Вважаємо за доцільне актуалізувати окремі з висновків та спостережень Кріни Кукош, як-от: 1) джерелом переважної більшості фітономенів в ідіолекті М. Коцюбинського є народнорозмовна мова, на що вказують: лексикографічний маркер *діалектне* (для слів *гаджуга* ‘молода смерека’; *бриндуша* ‘шафран сітчастий’; *підойма*² ‘гравілат’;

лабуштан ‘тоя’; *гого́з* ‘брусниця; та ін.); а також означення „народна” в тлумаченні назви рослини (*невістульки* ‘народна назва польових та лісових ромашок’); 2) для ідіолекту М. Коцюбинського характерне використання не тільки народнорозмовних, а й запозичених з грецької чи з латинської мов термінологічних назв тієї самої рослини; *волошка* – *центаврія*; *гвоздики* – *діантуси*; *молочай* – *евфорбія*; 3) виявилось, що деякі запозичені назви рослин – *афина*, *бузьків вогонь*, *диктамнус*, *евфорбія* – не були свого часу введені реєстру СУМ 1970–1980; 4) при багатьох назвах рослин, що їх фіксує СУМ 1970–1980, в ілюстративній частині словникової статті бракує контекстів з творів М. Коцюбинського, хоч їх варто було б використати – як більш яскраві, виразні; 4) М. Коцюбинський майстерно зобразив природне довкілля і людину – як єдине ціле (напр., в оповіданні „У грішний світ”, де біблійні образи – *диктамнусу*, *неопалимої купини*, та *драбини Якова* – символізують здатність людини долати випробування, незнищенність її душі, єдність земного і небесного).

Продовжуючи досліджувати тему назв рослин в ідіостилі М. Коцюбинського, ми обрали для докладнішого аналізу такі твори: „У грішний світ” (15 досліджуваних лексем), „В дорозі” (48), „Інтермеццо” (19), „Тіні забутих предків” (41), вміщені в 2-му томі семитоиноного видання творів письменника¹. За нашими спостереженнями, лише в цих чотирьох творах загальна кількість назв рослин чи їх частин становить понад 120 лексем.

Мета нашого дослідження полягала в тому, щоб виявити, описати та зінтерпретувати художні образи, основою яких у вищезгаданих творах М. Коцюбинського виступають назви рослин, а також розкрити особливості авторського сприйняття рослинного світу та світу людини.

Твори Михайла Коцюбинського – видатного майстра художнього слова у змалюванні краси природи – збагатили словниковий фонд української літературної мови та

¹ Див. бібліографічний опис у списку джерел; покликання на це джерело подаємо в тексті скорочено – К 2, із зазначенням сторінки.

словникові реєстри. Так, скажімо, лише за першими двома томами СУМ в 11 томах можна пересвідчитися в тому, що назви екзотичних рослин подані з покликанням на твори Коцюбинського: *агава* ‘багаторічна тропічна й субтропічна трав’яниста рослина’, *ананас* ‘тропічна трав’яниста рослина’, *артишок* ‘багаторічна городня рослина’. Він не лише додає ці назви до власних творів, а й сприяє утвердженню екзотичної лексики як органічного складника лексикону української мови.

Також М. Коцюбинський у своєму художньому мовленні використовував значну кількість назв рослинного світу Карпат: *арніка* ‘висока багаторічна трав’яниста рослина з жовтими квітками’, *гаджуга (гаджуга)* ‘молода смерека’, що сприяло їх фіксації та ілюстрації у СУМ 1970 – 1980.

Контексти з творів письменника нерідко ставали ключовим, а часто – і єдиним джерелом для ілюстрації вживання фітономів у цьому Словнику. Це свідчить про надзвичайну точність та літературну цінність мови письменника, його глибоке знання української флори. І навіть у цих окремих контекстах розкривається оригінальність образного мислення М. Коцюбинського. Зокрема, спостерігаємо використання метафори „*геліотроповий килим*”, який „*чебрець ткав по схилу гори*”, а також порівняння не *жита* з водою, а навпаки: „*Захвилювалась вода, мов жито від вітру*”.

І навіть у таких реченнях, де назва рослини виступає в прямому номінативному значенні, М. Коцюбинський подає поетичний її опис: „*Жерделі кидали на двір і на хату довгі чорні тіні, переткані срібним промінням*”. Тут звичайні дерева *жерделі* (сорт дрібних абрикос) постають не просто об’єктом, а джерелом образної картини, де гра світла й тіні створює відчуття живої присутності природи в художньому просторі.

Твори М. Коцюбинського відзначаються не тільки своїм глибоким психологізмом, а й використанням пейзажу для змалювання стану людської душі, природа постає як самодостатній художній образ, наповнений метафорами,

порівняннями та символами, глибокими філософськими підтекстами.

Зокрема, рослинні масиви та образи можуть зближуватись з предметами християнської культури: в оповіданні „У грішний світ” можемо побачити яскравий біблійний образ: „Рядом **курилась туманом важка соснова гора**, закурена, спалена вогнем, який лизав іще червоним язиком вершечки пнів. А там знов **бук та грабина**, затоплені синім мороком ночі, немов повиті мріями, збігали, як **драбина Якова**, з неба в долину **та єднались із далекими тінями гір**, прозорими і легкими, як **дим із кадилиць**” (К 2, с. 183), – що стає ніби «містком» між реальністю та потойбіччям, де природа вже не земна, а піднесена до чогось божественного.

Наступні фрагменти ще більше занурюють читача у християнську символіку, перенесену на пейзаж: „Мовчали сестри, мовчки стояли зелені стіни гір, у тишу повилась глибока долина, послана м’яко зеленим буком, налита золотом сонця; сім чорних горбів мовчки дивились углиб, а по них **сходили рядками сосни, немов чернечі процесії**” (К 2, с. 187), «Ліс одягався тоді у жовте й червоне листя, а сонце **обертало його у золото й вогні**. Йій здавалось тоді, що то **сонми священиків**, у золотих ризах, із палаючими свічами в руках, правлять **службу божу**, а **купи чорних сосон, мов сестри-черниці**, побожно схилившись, слухають **святі слова**” (К 2, с. 183). В осінньому листі, яке обертається „у золото й вогонь”, зчитується образ церковної літургії, а ліс асоціюється з громадою черниць, злегка схиленою в молитві, зосередженою на внутрішньому, духовному.

Також М. Коцюбинський згадує про **диктамнус (ясенець білий)**: „Засипана глищею, що віддавала прілим духом, вона перепинялась часом здоровим деревом, виваленим із корінням, сухим і колючим. Із трави йшов запах чебрецю та **диктамнуса**” (К 2, с. 183). У народному мовленні ця рослина має назву **неопалима купина**, яка прямо відсилає до біблійного образу вогняного куща, що, подібно до ясенцю, горів, але не згорав.

В оповіданні „В дорозі” описано *кінський щавель*, що „*куривсь брунатним димом, як похоронний факел*” (К 2, с. 290), а *коров’яки* «*стояли поважно, як золоті семисвічними по древніх храмах*» (К 2, с. 290). Тут бачимо змалювання, здавалося б, звичайних польових рослин, проте М. Коцюбинський своїм художнім баченням створює ефект освячення природи, надає їй сакрального значення.

В іншому фрагменті *звіробій* порівнюється із „*золотими кутасами на чорних боках домовини*” (К 2, с. 238), завдяки чому образ набуває сумного, навіть трагічного звучання. Також автор згадує „*петрів батіг, по якому дряпались зрідка блакитні квіти, полинялі й нечесані*” (К 2, с. 238) – як натяк на біблійного апостола Петра, що підсилює духовний підтекст пейзажу.

В описі рослин М. Коцюбинський використовує такий художній засіб, як змалювання однієї рослини через іншу. Так, в оповіданні „У грішний світ” „*буки зазеленіли, .. як рута*” (К 2, с. 183), чим підкреслює гармонію світу природи. Також в оповіданні «В дорозі» *жовті вершечки сосен* змалювані „*як ананаси*” (К 2, с. 286), що надає звичному українському ландшафтові неочікуваного екзотичного забарвлення.

Письменник творить метафоричні образи рослин за типовою синтаксичною моделлю поєднання назви рослини у формі Род. відм. та головного слова, що передає образне сприйняття рослини. Для прикладу можна навести контексти з оповідання „В дорозі”: „*Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на надбережну траву. Або великі [озера] – з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багnistими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів, з теплим духом води і намул*” (К 2, с. 287). З цього фрагменту виразно бачимо, як майстерно М. Коцюбинський вміє перетворювати звичайне довкілля на живий образ, оскільки одна метафора *мур синього очерету* надає пейзажеві монументальних рис і водночас друга метафора – *біле обличчя водяних лілій* – ніби олюднює, оживляє цей пейзаж.

Ще одним яскравим прикладом з цього оповідання є опис квітів серед трав: *„Лежали у високій траві, серед **моря квіток**, і роздивлялись: там, на самому споді, жовтіли черевички і дрібна потенція, як зерна золотого піску, а над ними здіймались **топольки вероніки**, то сіро-блакитні, то густо-сині”* (К 2, с. 289). Тут письменник використовує образи *моря квіток* та *топольки вероніки* задля створення колоритності пейзажу, його насиченості та динаміки. *Море квіток* читач відразу сприймає як метафору великої кількості рослин, що утворює суцільний квітковий покрив. Метафора *топольки вероніки* надає образіві рослини ніжності та легкості.

*„Червоні **помпони конюшини**, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок, а пахучий чебрець ткав по схилу гори геліотроповий килим”* (К 2, с. 289), – в цьому фрагменті з оповідання образ *помпонів конюшини* демонструє візуальну подібність квітів конюшини з декоративними помпонами, а також додає пейзажеві барвистості, увиразнюючи сприйняття рослини.

М. Коцюбинський активно використовує розгорнуті метафори-речення для опису навколишнього середовища – світу природи. Вони створюють цілісну атмосферу емоційного напруження. В оповіданні *„У грішний світ”* метафоричні звороти *„холодний, сумний та мовчазний ліс”* (К 2, с. 181), *„сині дзвіночки сіяли холод”* (К 2, с. 181) відображають злиття стану природи з внутрішніми переживаннями людини. Вражають своєю образною виразністю також інші фрагменти: *„Рябі мармурові пні буків злізали з дороги униз, немов западались, і вже стелили темну корону аж під ногами. Цупке коріння спліталось у клубки й повзло по горах, немов гадюки”* (К 2, с. 181); *„Минали не видані в долині квітки, сірі мхи, якими, як косами, пообросли дерева”* (К 2, с. 184). А в *„Тінях забутих предків”* *„мхи одягали камінь зеленим шовком”* (К 2, с. 190), а землею слався *„жереп, чорний килим повзучих смерек, в якому плутались ноги”*.

Прикметною деталлю в авторському стилі М. Коцюбинського є називання стовбурів „*пнями*” (саме в такому значенні слово *пень* уживалося в західноукраїнському варіанті літературної мови кінця XIX – початку XX ст., зокрема – у творах І. Франка, О. Кобилянської), що відображено в уривку: „*Сонце було вже низько. Зеленим вогнем горіло на ньому **верхів'я буків**, блищали, як **срібні колони, пні**, й блукали під ними їх легкі тіні*” (К 2, с. 189).

Розлогі метафори-речення відіграють важливу роль у формуванні зорового та емоційного пейзажу твору, що найбільш яскраво постає в оповіданні „В дорозі”. У таких метефорах назви рослин – *дерева, галузки, жито, сосни* – поєднуються з дієслівними образами, утворюючи цілісні поетичні картини, напр.: „*скипало молоде жито синім шумовинням колосся*” (К 2, с. 286) або «*химмерно корчилися гілки – клубки жовтих гадюк*” (К 2, с. 286). Це не просто описи, а відображення образного бачення.

Оригінальне художнє сприйняття письменник демонструє в доборі унікальних порівняльних зворотів. У новелі „У грішний світ” він порівнює старезний дуб із заступником (представником) святого Кузьми, який нібито його посадив: „*Старезний дуб, посаджений серед поляни святим Кузьмою, чорний, кошлатий, немов його заступник, вітав іздалеку гостей, прохав спочити*” (К 2, с. 184).

В оповіданні „В дорозі” *дерева*, повні водою, – „*як губка*” (К 2, с. 284), Таке порівняння створює ефект живої, органічної субстанції, насиченої вологою. Особливою образністю вирізняється порівняння *вершечків сосен* із „*волохатими папахами*” (К 2, с. 286). Такий художній зворот надає пейзажеві людського виміру: крони дерев сприймаються як головні убори, що підкреслює велич і своєрідну поважність природи.

В іншому фрагменті оповідання М. Коцюбинський додає пейзажній картині ніжності й теплоти, дібравши таке неочікуване порівняння для *діантусів* (польових гвоздик): „*червоніли в траві, як дитячі обличчя*” (К 2, с. 290).

У цьому оповіданні дуже оригінально передане і споглядання за хмарами. У першій частині опису переважає образність, близька до загальнолюдського сприйняття — хмари набувають форм *„звірів, людей, птахів, будинків, веж, цілих городів”* (К 2, с. 287). Такий підхід видається очікуваним, навіть „логічним”, адже подібні асоціації виникають у багатьох людей, що спостерігають за хмарами. Водночас завершальним образом — *„з пишних троянд осипались рожеві платочки”* (К 2, с. 288) — М. Коцюбинський вражає несподіваністю порівняння, оскільки воно аж ніяк не є типовим. Саме цей образ є завершальним акордом у змалюванні хмар на тлі останніх променів сонця, що сідає за горизонт.

У творах М. Коцюбинського образи рослин пов’язані з образами героїв: це вже не опис пейзажу задля естетичного тла, а художній засіб психологічного розкриття героя. Так, особливо виразним є порівняння *„носити з собою, як квітка запах”* (К 2, с. 283), використане для опису думок і душевного стану Кирила — головного героя оповідання „В дорозі”. Це порівняння привертає увагу також своєю неочікуваністю: із запахом квітів можна порівняти щось приємне, легке, натхненне — натомість у М. Коцюбинського цей образ набуває протилежного забарвлення, оскільки він описує складний, гнітючий психологічний стан Кирила. Бачимо, отже, що письменник уникає банальних описів і знаходить ого несподіваний образ, який, попри свою поетичність, підкреслює глибину та суперечливість душевного стану героя.

Також подібний художній засіб — використання образів рослинного світу — спостерігаємо в повісті „Тіні забутих предків” для відображення внутрішнього світу Івана Палійчука. На ранньому етапі життя героя рослинні образи підкреслюють його тендітність, відкритість: *„маленький і білий, наче банька кульбаби”*. Окрім безпосередньої взаємодії з природою, Іван Палійчук упродовж повісті неодноразово постає в порівнянні з образами рослини: *„тут маленький, як бадиллина в полі”*, *„пливе, як пливуть трави зеленим*

потоком”, – що підкреслює його тісний зв’язок з навколишнім світом і вразливість душевного стану.

Ліс у творі не є нейтральним, він виступає окремим героєм повісті, наче вступаючи в контакт з Іваном. В епізоді, де *„чорні смереки добродушно простягали над ними свої мохнаті лаби, наче благословляли”*, відчутно, що ліс наділений людськими рисами, він стає суб’єктом, здатним захищати, приймати або знищувати.

Особливо промовистим є фінальний символічний образ українського фольклору – ліричних пісень про кохання: *„Поки ми ся та й любили, сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили, сиренькі пов’яли...”* Цей фрагмент свідчить про те, як природа віддзеркалює стан душі Івана – коли в його житті була любов, навіть сухі дерева, здавалося б, розквітали; із втратою ж кохання все довкола втрачає барви й життєву силу.

Отже, наше дослідження засвідчило, що образи рослинного світу в творах Михайла Коцюбинського виконують роль не лише елементів пейзажного опису, а й виступають ключовими маркерами емоційного стану персонажів, засобами християнської символіки та метафоричного мислення. Письменник майстерно поєднує народнорозмовну лексику з науковими термінами для називання рослин, завдяки чому його мова зберігає автентичність та стилістичну глибину.

У подальших дослідженнях доцільно розглянути вживання назв рослин в усіх творах Михайла Коцюбинського та в його листуванні. Особливо актуальним вважаємо укладання спеціального словника „Рослинна лексика в ідіостилі українських письменників кінця кінця XIX – початку XX ст.”, що розкрило б творчу лабораторію письменників-модерністів (М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Лесі Українки та багатьох інших), спільні та індивідуальні риси в змалюванні природи, внутрішнього світу людини та в символіці рослин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безуз К. Наталія Осадча-Яната як дослідниця народних назв рослин. *Дивослово*. 2017. Ч. 11. С. 25–32.
2. Гороф'янюк І. В. Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. Вінниця : ПП Балюк І. Б., 2012. 304 с.
3. Гороф'янюк І. Поетизація довілля у прозі М. Стельмаха. *Культура слова: наук.-популярн. вид.* Вип. 76. Київ, 2012. С. 78–82.
4. Мороз Т., Ткач Л. Мова творів М. Коцюбинського і книг Святого Письма в українських перекладах Пантелеймона Куліша та Івана Пулюя: спільні джерела лексики і фразеології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*: збірник наукових праць. Серія: Філологія. Вип. 7. Вінниця, 2005. С. 176–185.
5. Статтєєва В. І. Коцюбинський Михайло Михайлович. / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О.О., Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид. Київ, 2004.
6. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. Київ, 1985. 163 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 2: Повісті, оповідання (1897–1908). Київ : Наук. думка, 1974. 384 с.
2. Словник української мови в 11-ти тт. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

Софія Дубова (м. Вінниця)

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ІДІОЛЕКТОМ НОСІЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГОВІРКИ НА СИНТАКСИЧНОМУ РІВНІ

Ідіолект – це унікальний набір мовних особливостей, який характеризує індивідуальне використання мови певною

особою. Цей термін включає в себе всі аспекти мовлення, які відрізняють одного мовця від іншого: фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні та інші мовні особливості, що складають індивідуальний стиль мовця. Ідіолект може проявлятися в таких формах, як вибір слів, акценти, інтонація, спосіб побудови речень і навіть у використанні специфічних мовних конструкцій, характерних лише для даної особи [Селіванова 2006: 173].

Це поняття активно вивчається в лінгвістиці, зокрема в рамках таких напрямків, як соціолінгвістика та лінгвістика тексту, оскільки допомагає зрозуміти, як індивідуальна мовна система співвідноситься з мовними нормами суспільства та з іншими варіантами мови (діалектами, просторіччям, професіоналізмами тощо).

Вагомий внесок у дослідження ідіолектів зробили такі вчені як Ф. Бацевич і В. Чернуха [Бацевич, Чернуха 2014], Л. Засєкіна [Засєкіна 2007], Л. Коткова [Коткова 2012], Л. Ставицька [Ставицька 2009] та інші. Сучасні дослідники вивчають не лише фактичні відмінності або збіги індивідуальних особливостей із унормованою літературною мовою та її принципами, а й причинно-наслідкові зв'язки, умови виникнення та розвитку окремих явищ.

Дослідження ідіолекту, що охоплює індивідуальні мовні особливості, є важливим інструментом для глибшого розуміння стилістичних, соціокультурних і психологічних аспектів мовлення. Ідіолект є відображенням не лише лексичних і граматичних норм, але й світогляду, цінностей і емоційних станів особистості. Хоча ідіолект може зазнавати змін з часом під впливом соціальних і культурних обставин, його основа залишається стабільною, формуючись на базі мовної системи певної суспільної групи. Ця двостороння природа ідіолекту дозволяє вивчати його як в синхронії, так і в діахронії [Волошук 2008: 8]. Ідіостиль не існує в вакуумі, а взаємодіє з регіональними мовними особливостями, створюючи багатшарову картину мовлення. Це дає змогу вивчати, як індивідуальні мовні особливості впливають на загальноприйняті мовні норми та діалекти.

Мета статті – аналіз ідіолекту мовця носія подільської говірки в контексті взаємодії індивідуальних мовних рис із загальнодіалектними особливостями крізь призму синтаксичних особливостей мовлення.

Нашим інформатором стала Сорочук Марія Іванівна, 1946 р.н. – носій говірки с. Бірків Вінницького району Вінницької області. Марія Іванівна здобула восьмирічну освіту та стала однією із перших випускниць новоорганізованого навчального закладу. Більшість вчителів були родом із Літина – містечка поблизу. Проте пані Марія розповіла і про одну єврейку – Бетю Матвеевну, вчительку німецької мови. Після закінчення школи, у 1961 році, одразу працевлаштувалася у Микулинцях «на пітовнік» (розсадник, де вирощують кущі і дерева). Уже в шлюбі їздила до москви відвідати родину брата чоловіка. Побачити світ жінці навряд вдалося, але є кілька регіонів/місць, подорожі до яких вдалося згадати: Ободівка (Тростянецький район Вінницької області), Ямпіль (Вінницької області), Житомирщина. Відвідини цих локацій були недовготривалими тому навряд відбилися у особливостях ідіолекту Марії Іванівни. Але можливим є вплив літературної форми української мови, оскільки жінка згадує, що в юності читала до півночі книги, які брала у бібліотеці. Сама ж ніколи за письмо (у художньому напрямі) не бралася.

Ідіолект Марії Іванівни Сорочук є яскравим прикладом синтезу мовленнєвих особливостей, які виникають під впливом діалектного середовища, соціокультурних обставин та індивідуальних уподобань. Його багатогранність полягає у взаємодії традиційних рис південно-західного діалекту з елементами літературної мови, які увійшли до її мовлення завдяки освітньому впливу, професійній діяльності та читанню літератури.

Порівняно з фонетикою і морфологією українська мова на синтаксичному рівні має значно менше діалектних відмінностей, що підтверджують досліджені тексти. Водночас сама природа діалектної мови, як винятково усної форми мовлення, зумовлює її суттєву відмінність від літературної мови. Речення ідіолекту Марії Іванівни більш аморфні й менш

організовані порівняно з літературною мовою: *йайц'а роз'б'или на / на стакан моло'ка / йайце / і се так вили'вали на ч'ару і во'но з'гурдувало'а так'е було 'тож'у // то аш сир'оватку пус'кало//*. У структурі речень є багато різних вставних слів і часток: *А мо'лоз'иво / и ко'рова ўти'лилас'а / 'видой'или з'разу йак'шо з'разу то / да'вали по поло'в'ин'і з во'дойу / во'д'и бо 'буде 'дуж'и так'е твир'де йак р'із'іна / о / 'сахару 'с'ипали / і йа'йец' / дв'і то йе 'йайц'а да'йут 'пук'іс'т' і ву'но ў'род'і б'и буде м'н'акш'и / о то там т'реба 'було вга'дати во'д'и 'дати / с'к'іл'к'и / о йак'шо мо'лозиво ш'е так'е 'ж'оўте гус'те то тре 'було 'б'іл'ш'і во'ди / а йак'ш'о так'е ш'о ўж'и шо / ко'рова до ў'телу д'руги'й раз ду'йілас'а то 'мен'ч'и во'ди / о / і засу'вали 'тож'у ў п'іч' / ч'и ў ду'хоўку / ў ко: там ш'о було і це / у'но там с'ник'лос'а і ц'е так'е було мо'лоз'иво*. Складові елементи речення менш усталені між собою, тому посилюється вага інтонації. Важливе значення має також контекст мовлення.

Із загальних рис, які б характеризували ідіолект, простежуємо:

1. У діалектній мові переважають прості синтаксичні структури, напр.: *Мака'рон? // ну ц'и були галуш'к'и туд'і / туд'і ц'и були галуш'к'и а 'зара ци ўж'и мака'рон//*.

2. Серед складних речень чіткого домінанта немає, простежуємо і сурядний, і підрядний зв'язок: *С'маж'или ка'пусту туд'і ни 'було 'ран'ч'і ни 'було 'ц'ого шо ц'е так йак 'зараз / ши' ўс'о го'тоўл'ат 'дуж'и / н'і кот'л'етіў ні голуб'ціў ц'их ни 'було ні'чого ц'о: ни 'було / с'маж'или ка'пусту ва'р'или холо'дец' / ва'р'или ку'т'у // коўба'су бу ци на Р'із'д'во ж'и зако'лоли св'ін'у / а то ва'р'или п'ик'ли коўба'су / д'в'і тр'и ниб них'то ни'бо тих коўбас'іў ни нач'и'н'аў ба'гато бо т'р'еба було м'н'аса ш'об лі'ш'ит'и//*.

3. Поширені різного типу інверсовані структури із порушенням звичайного для нашої мови словопорядку, а також граматично «неправильні» конструкції тощо, напр.: *Так 'само 'вару(+) / йа та'ку л'убл'у йак ко'лис' во'на бу'ла//*.

4. Широке використання еквівалентів речень, неповних, еліптичних, незакінчених і перерваних речень: *'Тож'у ни з'найу / ... н'е ў нас та'ко: ни 'було//.*

5. Активне вживання різних модальних часток, вставних слів тощо, що нерідко зумовлюється вимушеними паузами: *Ну то це та'к'иї капус'н'ак / ... то йе суп овош'ниї / овош'ниї суп / то то ка'пусту к'ришат / 'моркву / ци'бул'у / о так'е'го / і 'шеї: ог'ір'ка хто 'хоч'і'є к'риш'е / хто шо 'хоч'і'є / о / то о це та'к'иї ш'е овош'ниї ш'и буў суп//.*

6. Поширеність безособових речень з головним членом – безособовим дієсловом: *Млин'ц'і картохл'ані // по'т'ерли бара'бол'у / на 'тертку / и дода'вали до 'н'ого 'моркви ц'о: ц'и'бул'і / 'тож'у по'т'ерли на 'тертку дв'і йаїц'і ў'б'или / посо'лили поп'ир'ч'или / і пи'чут//.*

7. Обмежене вживання конструкцій зі дієприслівниковими і дієприкметниковими зворотами та ін.

Із більш індивідуальних та рідкісних рис у мовленні М. І. Сорочук фіксуємо:

- використання протетичного /о/ під час спонтанного мовлення, яке слугує для зв'язку думки та формулювання складних синтаксичних конструкцій:

'Т'ерли бара'бол'у / на 'т'ертку / 'тож'у / запраў'али йї'її хто ч'им маў хто 'салом хто го'лійем / о / а йак ни 'було то т'рош'к'и ш'е 'масла к'и'дали / о / і засу'вали ў піч це була та'ка картопл'ана каша / бо ни 'було 'тож'у цих кру'пїў ни в у'сіх во'ни було / о то кар'топл'ана 'каша була / о та'к'е було / і ва'р'еник'и с кар'тохл'ойу і пир'иш'к'и були з кар'то бара'бол'ойу с'о було//.

Го'тов'или / го'тов'или була 'ражанка / і була коло'туха / и / була 'ражанка ц'е / п'раж'или мо'ло'ко і с'ми'тану / за'м'ишували / і но 'добр'и 'ви'праж'ити тре му'ло'ко на ч'и'р'вону / о / і за'м'ишували с:ме'танойу і / це / с'тав'или шоб во'но с'к'исло / о і во'но с'к'исло / ... / о і те / а 'ражанка була / ц'е / ко'ду'туха / о то куло'туху ш'е 'терли / сир с'ир 'т'ерли і ту'ди 'тож'у ў п'ражане му'ло'ко цей сир і це во'но ск'и'сало / і це та'ка була / кулу'туха//.

- Періодичне систематичне вживання /і те/, /і це/ як сполучників:

*Ну на С'ват'веч'ір'у ва'р'еник'у бу'ли і: /і те /і 'тож'у вар
цеї бу'у ва'р'или обі'зат'іл'но вар /йи кап'ус'н'ак піс'ний і те /и
ф'тож'е голу'б'ц'і с'пи'ном ва'р'или//.*

*Ну: /ко'лис' йак'ни' було ж'до'ц'а цео: кру'н'у /ўс'о то'ўк'ли
ўс'тупі /та'ка бу'ла с'ту'па /ди'рив'їана /і це /но'гами туп туп
туп і це" то'ўч'ут /сто'ўк'ли пи'о'на /ч'и з'реч'ки йа'кої /ч'и
йа'ч'мен'у /ну шо там шо там у ко'го бу'ло /сто'ўк'ли ї це так
'варат ку'л'їш /о" /бара'бол'і 'тож'у /ї це кру'ни цеї ў'сипали
за'ж'арили і ўс'о /о йа'к'шо йа'ш кау /йа'к'шо ў піст /то
го'лійом за'ж'арували /а йа'к'шо так /то з м'н'асом і'салом //з
зр'ї'бами ва'рили//.*

- Уживання ненормативних конструкцій місцевого відмінка з прийменником “на” при дієсловах “працювати” та “робити”: *працювати на колгоспі, робити на бураках.*

- Уживання речення з присудком, вираженим особовими формами мати/не мати: *'баба 'дуе се ни 'мала 'часу.*

Отже, діалектне мовлення досліджуваної виявляється менш структурованим і більш спонтанним порівняно з літературною мовою. Простота синтаксичних конструкцій, поширене використання вставних слів, інверсій надають мовленню меншої організованості. Ці риси створюють більш гнучке й спонтанне мовлення, яке залежить від контексту. Індивідуальні мовні особливості, такі як використання протетичного /о/ або конструкцій “і те”, “і це” як сполучників, додають мовленню особливого колориту. Індивідуальні мовні риси додають ще більшої унікальності і виразності.

Загалом, ідіолект Марії Іванівни Сорочук є унікальним феноменом, що відображає складність взаємодії між традицією та модерністю. Його вивчення допомагає зрозуміти, як діалекти та ідіолекти зберігаються, трансформуються і збагачуються в умовах змінюваного мовного середовища. Цей аналіз показує, що навіть у межах одного діалекту індивідуальне мовлення є багатограним, насиченим і відкритим до змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф., Чернуха В. Мовна особистість у сімейному спілкуванні: лексико-семантичні виміри: монографія. Львів, 2014. 182 с.
2. Волошук В. І. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. Миколаїв, 2008. Вип. 79. С. 5-8.
3. Засекіна Л. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі. *Соціальна психологія*, 2007. № 5. С. 82–89.
4. Коткова Л. І. Ідіостиль, індивідуальний стиль і ідіолект: проблеми розмежування. *Наукові записки. Сер.: Філологічні науки*. Ніжин, 2012. Кн. 2. С. 26–29.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
6. Ставицька Л. Про термін ідіолект. *Українська мова*, 2009. № 4. С. 3–15.

*Ганна Кіш (м. Чернівці)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Ткач Л. О.*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКАРПАТСЬКОГО ДІАЛЕКТУ В ЗАПИСАХ ІНЖЕНЕРА МИХАЙЛА КИРИЧЕНКА (ЗА ПУБЛІКАЦІЯМИ ЖУРНАЛУ „РІДНА МОВА” 1937 р.) В ЗІСТАВЛЕННІ З СУЧАСНИМИ ДІАЛЕКТНИМИ СЛОВНИКАМИ БУКОВИНСЬКИХ ТА ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРОК

У наш час спостерігаємо помітне зростання інтересу до українських діалектів, зокрема серед молоді. Діалектизми дедалі частіше з’являються в музичних композиціях, блогах, влоггах, гумористичних шоу, а також у дописах популярних блогерів, які свідомо використовують регіональні слова для підкреслення своєї індивідуальності. Така популярність

діалектизмів сприяє відродженню мовної самобутності та формує повагу до мовної різноманітності України. Діалектизми сприймаємо як живий мовний спадок і як джерело культурного багатства. Так, зокрема, представники туроператора „Відвідай” (www.vidviday.ua) вдалися до цікавого маркетингового ходу.

У 2023 р. з рекламно-пізнавальною метою на сайті туроператора в „Блозі про тури Україною” розмістили матеріали під назвами „Закарпатський словничок-говірничок” і „Файний гуцульський діалект”:

У таких своєрідних словничках діалектних слів, що здавна побутують на Закарпатті та Гуцульщині, завдяки можливостям комп'ютерної графіки та в естетичному оформленні діалектні слова поєдані з описовим чи синонімічним поясненням їх значення та малюнками-ілюстраціями, напр.:

Варто відзначити, що і в написанні діалектних слів, і в описі значення відтворено звукові особливості діалектного мовлення:

Діалектні слова вживають для рекламування туристичних послуг, завдяки чому реклама набуває колоритності та асоціацій із закарпатськими чи гуцульськими звичаями, напр.:

Погар – фужер, бокал: *Погар буває напівпорожній, або напівповний, в залежності чи Ви – песиміст чи оптиміст. В гостях у закарпатця Вам завжди запропонують погар вина. У всі наші тури в Закарпаття входить дегустація чудових вин із погарів;*

Гудаки – музики: *Тепер модно запрошувати на весілля, ювілей чи на будь-яку урочисту подію різні Band-и, а от на Закарпатті нема крацих, ніж ГУДАКИ. До речі, файні хлопці грають у нас на забаві під час туру „Закарпатські пригоди + Party в Закарпатті”;*

Грунь – невисока гора, не покрита лісом: *..для гуцулів немає значення яка вона – височезна чи невеличка. Бо гори для них – то любов і життя! Помилюватися мальовничими гірськими краєвидами можна у нашому турі Яремче + Буковель за 1 день;*

Гарадичі – сходи: *„Гурі гарадичами” – нагору, „долу гарадичами” – вниз;*

Цуря – одяг, убрання: *Цуря – є повсякденне, святкове, хатнє. А шопоголіки втрачають свідомість, коли його бачать та ще й по знижці;*

Чіня – свиня: *Чіня – найкращий „мисливець” за трюфелями. А ще у давніх Китаї та Єгипті чіню вишановували як одну зі священних тварин – вона була символом щастя, достатку і плодючості.*

Сучасні зацікавлення діалектними виявами української мови варто доповнювати й такими відомостями, що підтверджують незмінний, тривалий процес фіксації діалектних явищ з безпосереднього спостереження. Особливо цінними є записи діалектної лексики, зроблені ще в першій половині ХХ ст., оскільки в них народнорозмовне слово зафіксоване з уст діалектоносіїв старших поколінь, у його природному звучанні.

Актуальність теми дослідження випливає з того, що територіальні діалекти дають основу для розуміння важливості культурної спадщини, адже вони зберігають риси того мовного ландшафту, що формувався впродовж століть і відображає багатовіковий етнічний та культурний розвиток українських земель. Одним із назвичайно цінних, та ще мало опрацьованих джерел інформації про українське діалектне мовлення періоду 1920–1930-рр. є публікації в науково-популярному та методичному щомісячнику „Рідна мова”, який виходив у Варшаві в 1933–1939 рр. та висвітлював питання культури мови, граматики, лексики, правопису. Засновником, редактором і автором багатьох публікацій журналу був Іван Огієнко, а також – провідні мовознавці, науковці, педагоги [Тимошик 2011, 2024]. Про загальнокультурне значення журналу „Рідна мова” та його роль у популяризації діалектологічних досліджень у наш час писали Л. Ткач (Тарновецька), О. Пілат [Тарновецька, Пілат: 1992], Н. Коваленко [Коваленко: 2011] та ін.

Дописи на діалектологічну тематику подавали до журналу й відомі вже на той час мовознавці – Б. Кобилянський, І. Панькевич, і звичайні українські інтелігенти, чиї імена – маловідомі тепер навіть і в колі філологів ([Велигорський: 1935; Зельський: 1936; Кириченко: 1937; Коковський: 1935] та багато ін.). Усі вони мали змогу безпосередньо чути говірку села, в якому чи то принагідно бували, чи працювали на вчительських чи інших посадах. Свої спостереження нотували подібно до того, як згодом, у повоєнний час, це робили вже в організованих діалектологічних експедиціях.

Публікації журналу „Рідна мова” дуже цінні для нас не тільки тому, що давніші, а й тією мотивацією, яка була в авторів і дописувачів. В основі їхньої мотивації була любов до української мови і культури та бажання знати й розуміти їх до глибини. Тому кожне свідчення – важливе, як-от, напр. – про обрядові слова в Борщівському повіті: „шутка – лоза, що її святять в квітну неділю в церкві; ..вливаний понеділок – другий день Великодніх Свят – Світлий понеділок; ..галунка – це рід писанки; яйце закрашене тільки одною краскою,

найчастіш вишневою, рідше зеленою, червоною або жовтою; начинка – традиційна їжа, що мусить бути так, як паска, в кожній хаті на Великдень” [Зельський: 1936].

Унікальними є записи інженера Михайла Кириченка у закарпатському селі Івашковиця (нині – входить до Іршавської міської громади в Хустському районі Закарпатської обл.), що їх він провадив у листопаді-грудні 1934 р. і в січні-лютому 1935 р., а опублікував у кількох числах „Рідної мови” за 1937 р.: „Словничок закарпатського говору” та „Закарпатські загадки” [Кириченко: 1937 Словничок; Кириченко: 1937 Загадки]. Єдиним джерелом інформації про особу Михайла Кириченка є ці ж таки публікації, в яких він сам коротко написав про себе: народився 3. XI. 1896 р. в станиці Мінгрельській Таманського округу на Кубанщині; до 17-ти років жив на Кубані, закінчив середню (т. зв. реальну) школу та гідротехнічний відділ Української Господарської Академії в Подєбрадах (тодішня Чехо-Словаччина); говірку, з якої виписав словничка, знав 2 роки; записував у більшості від селян різного віку [Кириченко: 1937 Словничок].

Мету дослідження вбачаємо в тому, щоб повернути із забуття особу Михайла Кириченка – українського інженера-гідротехніка і водночас – діалектолога-аматора, віддати шану цій людині, а також проаналізувати лексичні особливості закарпатської говірки, що їх помітив М. Кириченко, в зіставленні з матеріалами сучасних словників буковинських, гуцульських, подільських говірок. Основними джерелами послужили: „Словник буковинських говірок” (2005 р.; далі – СлБГ), „Тлумачний словник гуцульських говірок” (2017 р., далі – ТлСлГГ), „Матеріали до словника подільських говірок” (2021 р., далі – МСЛПГ).

Список закарпатських загадок у публікації М. Кириченка містить 35 текстів цього т. зв. малого фольклорного жанру. Загадки були записані в селі Івашковиця від двох підлітків – братів Юрка та Василя Мочанів. Цей факт цікавий сам по собі, адже в наш час навряд чи знайшлися б такі підлітки, які знали б напам’ять стільки загадок. А на той час, як бачимо, діти засвоювали їх у своєму селі завдяки спілкуванню зі старшими

чи зі своїми однолітками, а також завдяки традиційному вихованню й навчанню в процесі щоденної праці та споглядання за природним довкіллям.

Тематика загадок стосується побутової сфери (предметів щоденного вжитку, житла, продуктів харчування), домашнього господарства; явищ природи; рослинного та тваринного світу тощо, а тексти загадок є одним із виявів діалектного мовлення, оскільки в них відтворені й діалектні слова, й діалектні форми слів (граматичні, фонетичні), напр.: *Єден млин – много голес на нім* (годинник); *За горов червена курагов* (сонце); *Іде в горнець чорний, а з горшка червений* (рак); *Іде польом блискаць, прийде в хащу свискать* (пилка); *Малий, малий, малюшка справив хижку на звишка, у тій хижці десять кліток, а в тих клітках по сто діток* (мак); *По пуд стріхи білі міхи* (зуби); *Писком риє, а гузицев корінь тягне* (голка); *Ни має ни рук, ни ніг, ни очей, а лізе на під* (дим); *Серек села бугол риче* (дзвін); *Сидить пан на танку в черленім топанку* (блошиця); *Скляні поля – деревляні межі* (возір – вікно); *Чотири браття у єднів хижки не мають ни возорів, ни двер* (горіх волоський); *Што то за гість, што сам себе їсть* (свічка) тощо.

У поданих текстах спостерігаємо: 1) характерні для багатьох груп південно-західних говірок граматичні форми – *Ор. відм. однини іменників І-ої відміни* (за *гор-ов* – за *гор-ою*, *гузиц-ев* – *гузиц-ею*); *Місц. відм. числівника один* та іменника (у *єдн-ів хиж-и* – в *одн-ій хиж-і*); 2) діалектні фонетичні форми слів: *єден* – *один*; *голеса* – *колеса*; *деревляні* – *деревїані*; *серед* – *серек*; *червений*, *черлений* – *червоний*; *попуд* – *понід*; *пуд* – *під*; *што* – *шчо* (що) та ін.

Для окремих діалектних форм та слів варто подати ширші коментарі. Так, діалектна фонетична форма прийменника *серек* (*серед*) виявляє характерний для консонантизму деяких закарпатських говірок перехід твердого приголосного звука [д] в приголосний [к]; у покутсько-буковинських говірках подібне явище спостерігаємо щодо м'яких приголосних [д'] – [г'] (*дівчина* – *гівчина*; *дідько* – *гідько*; *дістати* – *гістати*); [т'] – [к'] (*місто* – *кісто*; *стіл* – *скіу*).

Архаїчні діалектні форми (фонетичні варіанти) прикметника *червоний* – **червений**, **черлений** – фігурують у кількох загадках. Такі форми зафіксовані і в буковинських говірках, у селах колишніх Заставнівського та Сторожинецького районів, – **черлений**, **чирлений**, **чірлений**: *Ці яблука черлені; Шо ти такий черлений швидир собі вібрала?; Черлена, як перцюга, аж противно дивитиси* (СлБГ, с. 640). У ТСлГГ подано форму **черлена**: – *Або тота молодиця у черленій фустці, шо стоїт з тим сухоньким паном, бодай би си ни снів нікому* (О. Манчук) (ТСлГГ, с. 270). З контексту вживання можна припустити, що така ознака стосується предметів. У МСлПГ такі фонетичні варіанти прикметника *червоний* не зафіксовані, хоч, можливо, й на цій території вони давніше вживалися.

Фонетично варіантивними є й форми числівника *один*, який у закарпатських говірках вимовляють як **єден**: у буковинських говірках відомі такі варіанти: **єден**, **їден**, **оден** (СлБГ, с. 106); у гуцульських говірках зафіксована форма середнього роду – **єдно** – в пісенному тексті: **Єдно ми зіленько** – *хрещатий барвінок, / Друге ми зіленько – тотой васильочок* (ТСлГГ, с. 112); у подільських говірках побутує варіант **їден** (МСлПГ, с. 179).

Серед діалектних слів, ужитих у загадках, привертають увагу насамперед такі, які поширені також і в інших групах говірок – буковинських, гуцульських, подільських. Одним з таких є слово **писок** – рот (СлБГ, с. 412; ТлСлГГ, с. 196; МСлПГ, с. 292), що саме в буковинських та подільських говірках відзначається тим, що поширене на всій території цих говірок. Іменник **писок** уживається і як окреме слово, і в складі фразелогічних зворотів; є й похідні від нього слова: **писок**, **песок** – 1) рот: *Подивиси, ти замастив лице коло писка; Хлопиц так пилував істи, що напхав повний писок і мало си ни вдавив; мати писок* – бути сварливим, пащекуватим: *Абис така таздиня була, який писок майш; утворити писок* – почати сварку: *Боже, як вона утворила писок до мени; заперти писок*. згруб. – замовкнути: *Запри писок, бо будиш битий!; потрафити комусь у писок*

– стати предметом чиеїсь розмови, пліток: *Якис попала у той писок, то вже про тебе віттак ніхто добри слово ни скажи*; 2) губи, уста: *До мого писка ше помаду ни зробили*; *Вітри писок, бо видко, шо молоко пив*; *пискатий, згруб.* – пащекуватий нечемний у розмові: *Ни будь, дівко, така писката, бо ніхто тя ни схочи*; *пискóване* – груба, нечемна розмова: *Ти ни думай, що хтос тобі буди тирніти писковане так, як я* (СлБГ, с. 412); також *писок* – носок, передня частина взуття: *Де вже так обжулив писки в нових капцах?*; *Шос твої туфлі писки задерли, шо – завеликі?* (СлБГ, с. 412).

У закарпатській загадці про дим уживається діалектна фонетична форма слова *під* – *пуд* у значенні „горище”. Це слово в такому значенні широко відоме також у буковинських, гуцульських та в подільських говірках, проте в подільських говірках має ще кілька значень: *під* – горище: *Курудзи ссипають на поду ци у кошницю*; *Віниси горіхи сушити на під* (СлБГ, с. 416); *під* – горище, стрих (ТлСлГГ, с. 197); *під* – 1) горище, 2) черінь у печі, 3) тік, 4) місце під скиртою (МСлПГ, с. 293). Варто додати, що ті значення слова *під*, які зафіксовані в подільських говірках, напевно, були відомі в перехідній смузі говірок від подільських до суміжних говірок південно-східного наріччя – середньонаддніпрянських. У „Словнику української мови” при цих значеннях немає позначки *діал.*: *під* – 1) низинне місце; западина; 2) нижня горизонтальна поверхня, площина якого-небудь приміщення, ями, печі і т. ін.; 3) місце, майданчик для стіжка (за творами І. Нечуя-Левицького); 4) *діал.* горище (за творами О. Кобилянської, І. Франка) (СУМ, VI, с. 331). Отже, іменник *під* у значенні „горище” можна вважати семантичним діалектизмом.

У текстах загадок трапляють слова, спільні для закарпатських та гуцульських говірок: *топанок* – черевичок, капчик; *топанки*, мн. – черевики (ТлСлГГ, с. 248); *хижа* – будинок; господа; хата (ТлСлГГ, с. 262).

Іменник *вóзір* у значенні „вікно” зафіксоване тільки в *Словничку* М. Кириченка. Отже, це слово можна розглядати як власне закарпатський діалектизм. З інших прикладів

закарпатських діалектизмів можна навести такі: *ва́рош* – місто; *віга́н* – дівоче плаття (для дітей та підлітків); *драчка* – шипшина, дика троянда; *ко́вдош* – жебрак; *курга́з* – лічниця, шпиталь та ін., проте таких слів порівняно небагато. Більшу частину становлять слова, що відомі також і в буковинських, гуцульських та подільських говірках (*бановати, баность, газдовати, гвер, дичка, зимний, кошуля, легінь, когут, пи́лувати, трафити, файний* та ін.). Загалом у „Словничок закарпатського говору” М. Кириченко записав 268 слів: 133 іменники; 57 дієслів; 19 прикметників; 30 прислівників; 12 займенників; 2 числівники; 15 службових слів. Їх подальше вивчення в зіставленні з іншими матеріалами діалектної лексикографії важливе для розуміння спільних та відмінних рис у лексиці говорів південно-західного наріччя.

Висновки. Діалектний матеріал з села Іва́шковиця на Закарпатті в записах М. Кириченка, опублікований у журналі „Рідна мова” в 1937 р., засвідчує важливу особливість розвитку української діалектології як такої науки, що своєю емпіричною базою завдячує праці якнайширших верств українських інтелігентів. Їхні імена ще й досі залишаються маловідомими для сучасного покоління філологів, проте для свого часу те, що було зроблено в збиранні діалектної лексики, в записах та описах фонетичних, граматичних та інших рис діалектів південно-західного наріччя, стало підґрунтям для подальших досліджень. Одним із таких сумлінних діалектологів-практиків був інженер-гідротехнік Михайло Кириченко. Він заслуговує на нашу вдячну пам’ять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велигорський І. Говірка села Серафинець, Городенського повіту. *Рідна мова*. 1935. Ч. 1. С. 28–30; Ч. 2. С. 72–74.
2. Зельський І. Великодні обрядові слова з Борщівського повіту. *Рідна мова*. 1936. Ч. 4. С. 178.
3. Кириченко М. Закарпатські загадки. *Рідна мова*. Ч. 1937. Ч. 7–8. С. 332.

4. Кириченко М. Словничок закарпатського говору. *Рідна мова*. Ч. 1937. Ч. 2. С. 87–88; Ч. 5. С. 235–237.

5. Кобилянський Б. Фонетичні та семасіологічні трансформації в місцевих словах (кілька прикладів з говірки села Хотимира на Покутті). *Рідна мова*. Ч. 1935. Ч. 1. С. 23–24.

6. Коваленко Н. Популяризація діалектологічних досліджень на сторінках журналу „Рідна мова” Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна)* [гол. ред. О. М. Завальнюк, відпов. ред. Є. І. Сохацька]. Вип. VIII. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.

7. Коковський Ф. Доповнення до лемківського словника. *Рідна мова*. 1935. Ч. 2. С. 76.

8. Тарновецька Л. [Ткач]. Журнал „Рідна мова” у контексті сучасного осмислення видавничої спадщини Івана Огієнка / Людмила Тарновецька [Ткач], Олеся Пілат. Духовна і науково-педагогічна діяльність І. Огієнка в контексті українського національного відродження / До 110-річчя від дня народження. Респ. наук.-практ. конф. Кам’янець-Подільський, 1992. С. 98–99.

9. Тимошик М. С. Іларіон (Огієнко). Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011, оновл. 2024. URL: <https://esu.com.ua/article-13042>.

ДЖЕРЕЛА

1. Закарпатський словничок-говірничок. URL: <https://vidviday.ua/blog/zakarpatskyj-slovnnychok-govirnnychok/>

2. Файний гуцульський діалект : URL: <https://vidviday.ua/blog/gutsulskyi-dialekt/>

3. Матеріали до словника подільського говору / Упорядн. І. В. Гороф’янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.

4. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.

5. Словник української мови. В 11-ти томах. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

6. Тлумачний словник гуцульських говірок. Словник / Петро Гавука. Косів : Писаний Камінь, 2017 296 с.

*Володимир Кліменков (м. Умань)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Тищенко Т. М.*

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АНТРОПОНІМІВ У «ЩОДЕННИКУ» М. ХАНЕНКА

Серед усіх жанрових різновидів автодокументальної літератури щоденникові тексти привертають значну увагу дослідницької спільноти. Науковці сходяться на думці про те, що щоденник, попри своє становище «проміжного», «дифузного» жанру, повністю може претендувати на автономне місце серед інших різновидів літератури non-fiction. Константними, основними ознаками щоденника, на думку літературознавців, є синхронність, тобто одночасність сприйняття події та її фіксації; автокомунікативність, що є тотожністю автора та адресата; «першообразність», тобто літературна необробленість записів; датування [Літературознавчий... 2007: 731]. «Щоденник» М. Ханенка неодноразово був джерелом наукових досліджень. Активно вивчають цю пам'ятку у Східноподільському лінгвокраєзнавчому центрі, зокрема В. Денисюк [Денисюк 2020а; Денисюк 2020б; Денисюк 2021], О. Бондаренко [Бондаренко 2022], А. Мазур [Мазур 2022а; [Мазур 2022б], К. Максименко [Максименко 2021], С. Терлецька [Терлецька 2021а; Терлецька 2021б], О. Цапенко [Цапенко 2022] та ін. Проте не всі аспекти лінгвопростору «Щоденника» висвітлено, зокрема, потребує вивчення антропонімікон пам'ятки, що й визначає актуальність нашого дослідження. Мета цієї статті – вивчити особливості функціонування антропонімів у «Щоденнику» М. Ханенка.

Досліджуючи антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.,

В. Денисюк зауважує, що найменування залежало не тільки від соціального статусу, воно могло залежати від характеру документа, а також від того, уперше використано те чи те ім'я в документі або не вперше [Денисюк 2006]. Досліджуваний «Щоденник» – твір одного автора, який, щоправда, викликає велике подивування збереженням одних українських рис та заміною їх в окремих випадках тогочасними російськими, що створює ілюзію російськомовного тексту. Ми вже зауважували, що частину таких «правок» було внесено під час підготовки до видання, а це обов'язково враховувати цензуру на українське слово. Проте зазначимо, що деякі найменування зазнають змін у різноманітних контекстах – автор використовує його у конденсованому чи, навпаки, розгорнутому вигляді, змінюється фонетичне звучання та ін.

Як правило, у «Щоденнику» розгорнута антропонімоформула використовується при першій згадці в тексті тієї чи тієї особи. При повторній згадці М. Ханенко наводить уже неповну структурну модель, виключаючи деякі її компоненти. Ми виокремили кілька типів скорочень антропонімоформули:

1) повторне вживання антропоніма зі структурним типом «ім'я + прізвище» скорочується до «прізвище»: *Сего-жъ числа въ Глуховъ выбранъ съ изрядною церемонією гетманомъ полковникъ миргородскій Даніиль Апостоль* (Ханенко, с. 5) – *Прибыли посланники отъ новоизбраннаго гетмана Апостола* (Ханенко, с. 6); *Пополдни привезъ подъ карауломъ зъ Москви Василя Танского, полковника переясловского, капитанъ лейбъ гвардіи преображенского полку, Петръ Петровичъ Воейковъ* (Ханенко, с. 20) – *Тотже капитанъ зъ полковникомъ господиномъ Тургеневымъ былъ у ясновелможного и подалъ о Танскомъ грамоту* (Ханенко, с. 20); *Кушалъ у пана полковника, и его милость панъ Петръ Кулябка обослалъ мене хлѣбомъ, виномъ, медомъ и бараномъ* (Ханенко, с. 21) – *Вечералъ у пана Кулябки* (Ханенко, с. 21); *Купилъ у пана Александра Саковича 4 коней гнѣдыхъ за 60 р. и далъ ему рублей 20, а*

рублей сорокъ надлежитъ одослати до ярмарку борзенского (Ханенко, с. 22) – Онъ же панъ Саковичъ прислалъ и гатласть алый (Ханенко, с. 22), та ін. Цей тип насамперед стосується антропоідентифікації українців;

2) повторне вживання антропоніма зі структурним типом «ім'я + по батькові + прізвище» скорочується до «прізвище». Таке скорочення досить частотне і залежить виключно від повтору антропоніма (а не від посади чи титулу особи): *Прибыль въ Глуховъ и кланялся ясновелможному, где засталъ въ домъ ... мѣнѣстерскихъ дѣлъ канцеляріи правителя, полковника Романа Семеновича Тургенева (Ханенко, с. 20) – ... обще зъ господиномъ полковникомъ Тургеневымъ, поручено и зъ секретаремъ сенатскимъ Иваномъ Ивановичемъ Топѣльскимъ (Ханенко, с. 20); ... оттуду-же поехавъ, были въ дворцахъ новомъ и въ Аннингофѣ, потомъ на бархатномъ дворѣ, послѣ Головкина графу Алексію Григоріевичу Розумовскому пожалованномъ (Ханенко, с. 242) – Рано былъ у графини Чернышевой Евдокии Ивановны и письмо отъ жены отдалъ, потомъ графу Розумовскому письма вручилъ (Ханенко, с. 244); Посланъ я отъ гетмана къ генераль-лейтнанту фонъ Вейзбаху зъ указами о выводѣ зъ Украины лишнихъ полковъ сверхъ осми и къ оберъ штеръ криксъ комиссару Ивану Василіевичу Панину на почтѣ (Ханенко 1, с. 171) – Былъ у оберъ штеръ криксъ комиссара Панина и ему-жъ вручилъ листъ гетманскій и указъ зъ главного военного комиссариату (Ханенко 1, с. 171), та ін.;*

3) скорочення «ім'я + по батькові + прізвище» до «ім'я + прізвище» стосується тільки українців, які вже на той час отримали привілеї від російсько-імперського уряду: *Началося веселье въ домъ гетманскомъ братанича гетманского жъ его милости пана Михаила Василіевича Скоропадского, обозного полкового чернѣговского, передъ которого начаткомъ говорилъ я орацію, просячи у гетмана и у гетмановой, такожъ и у отца благословенія и того жъ дня отъѣхали въ Дунаецъ (Ханенко 1, с. 163) – Тамъ въ Дунайцѣ принялъ шлюбъ панъ Михаилу Скоропадскій зъ*

невѣстою своею панною Іуліаною, княжною Четвертенскою, послѣ которой церемоніи обѣдъ продолжался допозна въ ночь, а при концѣ обѣда давано марцепаны, и коровой раздѣланъ (Ханенко 1, с. 163);

4) формули найменування «ім'я + по батькові» не зафіксовано. Упродовж усього тексту «Щоденника» вона вжита без змін, що спричинено її закріпленням переважно за особами царського кола. Очевидно, використання інших скорочених варіантів могло спантеличити можливих читачів, тому М. Ханенко нечасто вдавався до подібних найменувань: *Были въ домѣ государини царевни Екатерины Іоанновны, только не получили времени поклону отдать* (Ханенко, с. 51); *Рано были у ея высочества государини цесаревны Елисаветъ Петровны зъ поздравленіемъ рожденіемъ ея высочества и къ ручкѣ пожалованы* (Ханенко, с. 86); *... государини цесаревны Анны Петровны, сестрицы ея імператорского величества* (Ханенко, с. 181); *... учинили присягу на содержаніе оногo ея імператорского величества опредѣленія въ наслѣдники высокоупомянутаго ея величества племянника, его імператорского высочества государя Петра Федоровича* (Ханенко, с. 181).

Поряд зі зміною антропонімоформули при повторі найменувань можуть спостерігатися деякі фонетичні, графічні та словотвірні варіанти імен, напр.: *Ихъ высочества государини цесаревна Елисаветъ Петровна и принцесса Анна отехали въ Петеръ-Гофъ* (Ханенко, с. 62) – *Въ 9-мъ часу предъ полуднемъ ездили къ государини цесаревнѣ Елисаветѣ Петровнѣ поздравлять ея высочество тезоименитствомъ и тотъ часъ были допущены къ ручкѣ ея высочества* (Ханенко, с. 71); *брегадиръ Іллѣнъ* (Ханенко, с. 184) – *брегадира Іллина* (Ханенко, с. 184); *За попа Алексія Халкидоцкого, что онъ взялъ у Максима Чернявского хомутъ, заплачено ему 1 р. 10 к.* (Ханенко, с. 185) – *Прибылъ къ намъ-же и попъ Алексій Хелкидоцкій, чрезъ которого дана карта до Гришки Литвяка о прибытіи его къ намъ въ Городище* (Ханенко, с. 188); *Былъ у насъ изъ Стародуба Антонъ Донъ и оттоль,*

тако жъ зъ Глухова получены писма отъ Андрея Лышня съ извѣстіемъ (Ханенко, с. 189) – *Писаны писма въ Глуховъ къ г. Скоропадскому, г. ассесору Динисову, къ Андрею Лишню и Іліи Квитницькому* (Ханенко, с. 190); та ін.

Такі різнонаписання не мають смислового характеру, відображаючи, очевидно, живе мовлення М. Ханенка. Незважаючи на деякі зміни у структурному та фонетичному складі імен при повторях, найчастіше антропонімоформула залишається незмінною. Безумовно, антропонімна система «Щоденника» зазнає варіювання, передусім скорочення при повторному називанні осіб, проте в більшості випадків вона залишається цілісною. Уживання антропоніма залежить від контексту, визначається переважно соціальним статусом особи, до того ж деякі структурні типи більшою чи меншою мірою прив'язані до певних посад, титулів, церковних санів, військової належності осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О. Військова лексика у «Щоденнику» М. Ханенка. *Науковий часопис Східноpodільського лінгвокраєзнавчого центру* : зб. наук. праць студентів, магістрантів, викладачів / відп. ред. Т.М. Тищенко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2022. Вип. 9. С. 28–37.

2. Денисюк В. Субстантивати як результат когніції людини (на матеріалі «Щоденника» генерального хорунжого Миколи Ханенка). *Людина в мові і тексті* : колективна монографія / за заг. ред. проф. О. Ю. Зелінської. Умань : Візаві, 2020. С. 165–236.

3. Денисюк В. Щоденникові записи як джерело поповнення алкономінацій в українській мові. *Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактика*. Вип. V. Київ – Черкаси: ФОП Гордієнко Є. І., 2020. С. 111–115.

4. Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст. : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 203 с.

5. Денисюк В. В. Фразеологія щоденникового дискурсу української мови першої половини XVIII ст. *Мовознавчий*

вісник : збірник наукових праць. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2021. Вип. 30. С. 14–23.

6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.

7. Мазур А. В. Засоби вираження підмета в «Щоденнику» М. Ханенка. *Мовні виміри світу* : матеріали II Міжнародної науковопрактичної студентсько-учнівської конференції (21 квітня 2022 року, м. Житомир) / за заг. ред. Г. І. Гримашевич. Житомир, 2022. С. 69–72.

8. Мазур А. Функціонування прикметників у формі множини в «Щоденнику» М. Ханенка. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи* : збірник наукових праць молодих учених / відп. ред. І. В. Гороф'янюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2022. С. 38–46.

9. Максименко К. Специфіка функціонування прийменникових конструкцій у щоденниковому дискурсі. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 8–9 квітня 2021 р.) / відп. ред. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2021. С. 123–130.

10. Терлецька С. «Щоденник» М. Ханенка як джерело вивчення мікротопонімії першої половини XVIII ст. *Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи* : матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 8–9 квітня 2021 р.) / відп. ред. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2021. С. 138–145.

11. Терлецька С. Геортонімікон «Щоденника» М. Ханенка. *Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики* : електрон. зб. наук. праць здобувачів вищої освіти. Вип. 1 (20) / відповід. за випуск О. В. Дуденко. Умань, 2021. С. 80–84.

12. Цапенко О. С. Засоби вираження присудка в «Щоденнику» М. Ханенка. *Мовні виміри світу* : матеріали II Міжнародної науковопрактичної студентсько-учнівської

конференції (21 квітня 2022 року, м. Житомир) / за заг. ред. Г. І. Гримашевич. Житомир, 2022. С. 111–114.

ДЖЕРЕЛА

Ханенко – Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка. Київ, 1884. 584 с.

*Анастасія Ковальська (м. Кам'янець-Подільський)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Коваленко Н. Д.*

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ФОРМАТ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ МОВЧАТИ

Українська мова споконвіків вирізняється багатством фразеологізмів, у яких втілено особливості побуту, традиції, вірування, історію й менталітет нашої нації. Ці образні вислови не просто прикрашають мовлення, вони формують світогляд, передають мудрість поколінь і глибину людських переживань. Завдяки фразеологізмам мова стає живою, емоційною та проникливою, відображає національну свідомість і забезпечує єдність культурної спільноти, слугуючи своєрідним містком між минулим і сучасністю.

Сьогодні мовлення українців неможливо уявити без фразеологізмів: вони настільки органічно вплетені в нашу комунікацію, що часто ми навіть не помічаємо, як використовуємо їх у повсякденних розмовах. Вони допомагають нам швидше висловлювати думки, економлять мовні зусилля і водночас збагачують спілкування емоційним забарвленням. Саме завдяки фразеологізмам українська мова звучить по-живому виразно, а мовлення кожного з нас стає колоритним і неповторним.

Метою розвідки є аналіз значення поняття *мовчати* в українській фразеологічній системі, опис особливостей його вираження через сталі вирази, стилістичної та семантичної функцій. Усі фразеологізми, зокрема пов'язані з мовчанням, не лише відображають різні аспекти людської поведінки, а й

несуть у собі культурні й емоційні конотації, які важливо вміти знаходити, розрізняти й правильно тлумачити.

Більшість фразеологізмів на позначення поняття *мовчати* можна об'єднати за структурою і семантикою в декілька груп. Насамперед одним із найбільших таких утворень є фразеологізми, які містять в собі лексему *язик*. Оскільки *язик* як орган мовлення відіграє важливу роль у мовній картині світу українців, то і відповідно ця група є найбільш чисельною. Наприклад, у фразеологізмах *закусіти собі до язика́* (Вархол 1990: 149), *тримати язика за зубами* (Доброльожа 2023: 77), *забути язика в роті* (Доброльожа 2023: 199), *загубити язика в роті* (Доброльожа 2023: 199), *ковтнути* (Доброльожа 2023: 199), *язик до піднебіння приріс* (Доброльожа 2023: 200), *язик присох* (Доброльожа 2023: 200), *язиком не повернути* (Коваленко 2029: 315) та подібних очевидно, що саме *язик* відіграє провідну роль у процесі мовлення. Безумовно, у цих сталих висловах мовчання постає не просто як фізична дія (точніше бездіяльність), а й як психологічний чи соціальний стан, що відображає емоції, наміри або обставини, за яких людина змушена або вирішує щось не говорити.

Цікаво, що більшість цих висловів мають виразну метафоричну основу, яка ґрунтується на фізіологічних відчуттях, пов'язаних із мовленням. Наприклад, дія *прикусити язик* (Коваленко 2029: 314) у буквальному розумінні викликає біль, що може символізувати необхідність різко змовкнути або ж у переносному значенні жаль через необережно сказане слово. Аналогічно, у фразеологізмах *язик проглотити* (Коваленко 2029: 314), *язик проковтнути* (Коваленко 2029: 314) йдеться не про буквально втрату органа мовлення, а про неможливість висловитися через несподівані чи емоційно насичені обставини.

Часто поняття *мовчати* у фразеологізмах передається через буквальный процес унеможливлення говоріння, виражених за допомогою дієслів, які вказують на фізичні дії, що перешкоджають мовленню. Тож у висловах *зашити вуста* (Доброльожа 2023: 37), *зціпити зуби* (Доброльожа 2023: 76),

штулити писка (Доброльожа 2023: 134), *зашийти рота* (Доброльожа 2023: 149), *заткати рот* (Коваленко 2029: 236), *зціпити рота* (Коваленко 2029: 236) передано ідею примусового чи свідомого припинення мовлення. Однак можна простежити, що саме в цих фразеологізмах яскраво проявляється зв'язок між фізіологічним процесом і його соціальним значенням, адже вимушене мовчання може бути як проявом сили волі, так і результатом зовнішнього тиску.

Цікавим фразеологізмом, записаним у селі Лідихівка Хмельницької обл., є вислів *закрити піддувайло* (Коваленко 2029: 211), що буквально означає замовкнути. Піддувайло – це частина печі, через яку подається повітря для розпалу вогню, і закрити його в переносному сенсі означає закрити рота, тобто припинити розмову або мовчати. Цей фразеологізм є яскравим прикладом того, як народна уява трансформує побутові деталі в мовні образи, що несуть у собі певне метафоричне значення, відображаючи глибокий зв'язок між повсякденним життям і мовною картиною світу.

Окрему групу становлять фразеологізми, побудовані за семантичної моделлю «набрати чогось у рот», передаючи значення заповненого рота, що знову ж таки унеможливорює фізичний процес мовлення, як-от у висловах *води в писк набрати* (Коваленко 2029: 51), *набрати води в морду* (Коваленко 2029: 52), *таньби води в морду набрати* (Коваленко 2029: 52), *шідіти, як бы мала воду в тямбі* (Вархол 1990: 31).

З іншого боку, значення *мовчати* часто відтворюється у порівняльних фразеологізмах, які містять в собі компоненти, що, навпаки, позначають діяльність говоріння. Наприклад, вирази *балакає як дев'ять німів* (Доброльожа 2003: 144), *балакущий як риба* (Доброльожа 2003: 144), *говорить як мертвий дише* (Доброльова 2003: 144), *розказує як партизан на допиті* (Доброльожа 2003: 145), *розказує наче дзвін без'язикий* (Доброльожа 2003: 145), *розказує ніби губи зашив* (Доброльожа 2003: 145) побудовано на антитезі та контрасті між мовленням і його відсутністю. Такий тип фразеологізмів розкриває процес мовчання через перебільшення або

метафоричне протиставлення його активній, але «марній балаканині».

Ще в одну групу можна об'єднати такі фразеологізми на позначення поняття *мовчати*, які висловлюють думку про повну відсутність мовлення або небажання вимовити бодай слово, коли від людини не можна почути жодного звуку чи навіть натяку на висловлення. Саме таке значення закладено у фразеологізмах *ніц мови – одне сопє* (Доброльожа 2023: 110), *хоч би півслова* (Доброльожа 2023: 135), *ні з рота мови, ні з носа вітру* (Доброльожа 2023: 149), *ні пари з рота* (Доброльожа 2023: 149), *лишнього слова не почути* (Доброльожа 2023: 163), *ні слова ні слова* (Доброльожа 2023: 163), *не витягнеш ні слова з кого* (Коваленко 2029: 261), *забыв дóма слóва* (Вархол 1990: 123), *не повів ни слóво* (Вархол 1990: 123).

Отже, фразеологізми на позначення поняття *мовчати* становлять значну частину української фразеологічної системи і відзначаються багатством образних засобів. Вони відображають не лише сам факт відсутності мовлення, а й різні його відтінки: від примусового чи вимушеного мовчання до добровільного або навіть саркастичного. Аналіз груп фразеологізмів засвідчив, що слово *мовчати* в українській мовній картині світу нерідко пов'язується з фізичними обмеженнями, метафоричним контекстом або ж контрастує з активним мовленням.

Фразеологізми про мовчання несуть у собі глибокі культурні й психологічні конотації, оскільки віддзеркалюють суспільні норми, емоційні реакції й навіть соціальні взаємини. Їхнє використання в повсякденному мовленні не лише урізноманітнює комунікацію, а й допомагає глибше розуміти національну мовну традицію.

ДЖЕРЕЛА

1. Вархол Н. Д., Івченко А. І. Фразеологічний словник лемківських говірок східної Словаччини. Братислава, 1990. 160 с.
2. Доброльожа Г. М. Красне слово – як золотий ключ : Постійні народні порівняння в говірках Середнього Полісся та

суміжних територій. Житомир : Видавництво «Волинь», 2003. 160 с.

3. Добролюба Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини. Житомир : ПП Туловський, 2010. 404 с.

4. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 324 с.

Вікторія Кондратюк (м. Вінниця)

Наук. керівник – д. філол. н., проф. павликівська Н. М.

ПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРИЗВИЩ МІСТА ТУЛЬЧИН ТУЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчення прізвищ та їх семантико-мотивувальних та структурно-словотвірних моделей належить до актуальних мовознавчих досліджень, адже збережена в твірних основах лексика інформує про рід заняття, культуру, побут, соціальні та географічні умови тощо. Прізвища мешканців м. Тульчин Тульчинського району Вінницької області ще не були об'єктом для вивчення, тому потребують усебічного аналізу для виявлення онімної й апелювальної лексики, визначення продуктивності словотвірних моделей.

Останнім часом проблемам семантики, словотвору та класифікації прізвищ присвячено багато наукових праць. Про збереження багатой історичної та лінгвістичної інформації у прізвищах та необхідність їх вивчення зазначено у працях багатьох відомих науковців, а саме: М.Л. Худаша [Худаш 1977], Ю.К. Редька [Редько 1966] та ін. Варто зазначити, що сучасні наукові праці вміщують вагому кількість інформації про словотвірні аспекти українських прізвищ, вони скеровують на виявлення їхніх специфічних рис. Авторами таких праць є А.М. Поповський [Поповський 2020], Н.М. Павликівська [Павликівська 2009], С. Вербич [Вербич 2010] та ін.

Мета статті – аналіз прізвищ обраного населеного пункту як складової українського антропонімікону.

Антропоніміка – розділ ономастики, який вивчає антропоніми (власні назви людей). Вона досліджує особливості формування антропонімів, основні принципи називання людей, процес трансформації загальних назв у антропоніми та навпаки тощо.

Численну групу антропонімів становлять офіційні родинні найменування – прізвища. Вони є важливим джерелом для дослідження мови, історії, матеріальної й духовної культури нашого народу.

Н. М. Павликівська зауважувала, що «прізвища, утворені на основі спонукальних форм дієслів, вивчалися лише принагідно. Номени такого типу виникли в живому народному мовленні ще в глибоку давнину, наприклад, назви українських свят (Маковій), в українській демонології (*Вернивод*), у фольклорі (Котигорошко, Крутивус), у художній літературі (*Невважай*, *Копайгора*). Це мовне явище трапляється і в псевдонімії, зокрема ХХ ст.» [Павликівська 2021: 225]. Науковиця наголошувала, що «з іменами та прізвищами псевдоніми мають спільність, яка проявляється передусім у використанні структурно-словотворчих моделей» [Павликівська 2009: 101].

Українські прізвища мають свої шляхи походження, незважаючи на відносно недавнє виникнення. Вони відіграють важливу роль у формуванні культурної ідентичності та соціальної структури населення. У місті Тульчин Тульчинського району Вінницької області прізвища не лише ідентифікують особу, але й відображають історичний контекст, етнічні корені та професійні традиції. Можна виокремити різні семантико-мотивувальні групи прізвищ мешканців зазначеного регіону.

Значна частина прізвищ мешканців міста Тульчин бере свій початок від особових імен (36,84%). Найчастіше за основу використовували чоловічі імена (33,68%). Продуктивність цих імен у процесі творення прізвищ варіюється. Можна зазначити імена з високим ступенем активності, від яких утворено 6 і

більше прізвищ, а саме: *Андрій (Андрієнко, Андрощук, Андрушевський, Андрушак, Андрушко, Андрущенко), Василь (Василевський, Василенко, Василишин, Васильченко, Васильчук, Васюта), Григорій (Григоренко, Григоришин, Григоруку, Григорчук, Гринько, Грицюк, Грищенко), Іван (Іваненко, Іваницький, Іванчук, Іванюк, Івашко, Іващенко), Петро (Петров, Петренко, Петринчук, Петриченко, Петрук, Петрунько)*. Для творення прізвищ слугували імена із середньою активністю, які налічують 5 і менше утворень: *Михайло (Михайленко, Михайлишин, Михайлюк, Михайленко), Павло (Павленко, Павличенко, Павлишин, Павлюк), Роман (Романенко, Романишин, Романовський, Романюк), Сава (Савишин, Савченко, Савчук), Федір (Федоренко, Федорів, Федорчук)*. Імена з низькою активністю утворювали одне чи два прізвища: *Адам (Адамчук), Антон (Антонюк), Богдан (Богданюк), Борис (Борисенко), Гнат (Гнатенко, Гнатюк), Данило (Данилюк), Дмитро (Дмитренко), Кирило (Кириленко), Пилип (Пилипчук), Тарас (Тарасенко)*.

Деякі прізвища походять від рідкісних імен, які мають обмежену кількість варіантів. Основи їх здебільшого зберігають повну форму, рідше усічену, наприклад: *Анісій → Анісімов, Вакула → Вакуленко, Гаврило → Гаврилюк, Гордій → Гордійчук, Герасим → Герасименко, Дем'ян → Дем'яненко, Клим → Клименко, Левко → Левченко, Лук'ян → Лук'яненко, Мартин → Мартинюк, Наум → Науменко, Остап → Остапенко, Сидір → Сидоренко, Яків → Яковенко та ін.*

Невелика частка прізвищ була утворена від жіночих імен (3,16%) (матронімічні прізвища), наприклад: *Варвара → Варварчук, Гандзя (варіант імені Ганна) → Гандзюк, Любов → Любченко, Марія → Марущак, Рая → Райчук.*

Серед досліджуваних прізвищ мешканців населеного пункту значна частина пов'язана із соціальною належністю або постійним заняттям першого носія (11,58%). Народні найменування давніх професій зберігають такі прізвища, як *Бондар (Бондаренко), Гончар, (Гончаренко), Грабенко, Дячок, Коваленко, Колесник, Кравченко, Кравчук, Кухар, Кушнір, Мельник, Муляр, Овчарук, Олійник, Паламарчук, Палій,*

Пасічник, Скрипник, Столяр (Столяренко, Столярчук), Ткач (Ткаченко), Хлівнюк, Цимбалюк, Швець, Шинкар.

Відтопонімні прізвища утворені від назв географічних об'єктів, таких як населені пункти, річки, гори тощо. У місті Тульчин прізвища, які можуть мати топонімічне походження, становлять невелику частину (4,26%): *Загребельний, Лісовий, Луговий, Печерський, Підгірний, Польовий, Садовський, Тульчинський, Яровий.*

Українські прізвища, які походять від назв тварин, називають анімалонімічними. Їх утворення могли зумовити різні обставини: зовнішня подібність, наявність характерних рис тощо. Одну з причин творення таких прізвищ виділяє М. Худаш, зазначаючи, що «найбільш поширеним в повір'ях було забобонне вірування, що у природі та навколишньому середовищі існують предмети та явища, зокрема живі істоти й рослини, яких не приймає «нещаслива сила». Тому, якщо дитину назвати ім'ям, що успішно вибране серед таких об'єктів, явищ, живих істот або рослин, ця назва буде приносити їй надійний захист» [Худаш 1977:168]. Серед прізвищ м. Тульчин виявлено значну кількість найменувань (6,89%), що походять від назв тварин. Їх можна розподілити на підгрупи залежно від типу: прізвища, що виникли на основі диких тварин (*Ведмідь, Вовк, Засць, Зайченко, Ласиця, Лисиця*), прізвища, утворені на основі свійських тварин (*Баранчук, Баранюк, Бугаєнко, Котик, Козинський*).

Прізвища, які походять від назв птахів, називають орнітологічними. Серед прізвищ населеного пункту є кілька прикладів таких найменувань (5,74%): *Горобець, Граб, Гусак, Деркач, Дрозд, Лебідь, Орел, Соловей, Чайка, Шуляк*. Такі найменування часто отримували за характерні риси або через особливі зв'язки з ними.

Прізвища, утворені від назв риб, досить поширені в українській ономастиці, особливо в регіонах, де рибальство відігравало важливу роль. Тульчин, розташований у Вінницькій області, історично був частиною територій із розвиненим господарством, зокрема риболовлю, оскільки поблизу протікає річка Південний Буг та її притоки. У

результаті дослідження прізвищ зазначеного регіону, виявлено такі прізвища (2,63%), як: *Карасевич, Карась, Окунь, Щука*.

Прізвища, утворені від назв комах, є цікавим пластом української антропоніміки. Серед прізвищ м. Тульчин зафіксовано одне найменування – *Жук*, тож можна стверджувати, що ця група найменувань не є продуктивною в зазначеному регіоні (1%).

Українські прізвища, які походять від назв рослин, називають флоронімічними. Серед прізвищ м. Тульчин вони становлять невелику групу (3,68%), а саме: *Березовський, Боб, Дубовий, Калиновський, Лобода, Лозовський, Очеретний*.

Прізвища, що відображають індивідуальні ознаки людини, належать до тих, які виникали на основі характерних фізичних, психічних чи соціальних рис. У зазначеному населеному пункті вони становлять вагому кількість (15,26%). У результаті дослідження прізвищ зазначеного регіону, які відображають індивідуальні ознаки, можна розділити їх на підгрупи.

Першу підгрупу становлять прізвища, утворені за зовнішніми ознаками й властивостями. За нашими спостереженнями, найпомітніші були розміри голови (*Головатюк, Головач*), шия (*Довгошия*), пальці (*Довгопалий*), зуби (*Зубатий, Зубченко*), руки (*Довгорукий*). Деякі найменування утворилися від лексем на позначення осіб за зростом, вагою, поставою: *Гладченко, Довгань, Куценко, Малишко, Малюк*. Переважна більшість найменувань, які вказували на особливості волоссяного покриву, утворилася від апелятивів вус (*Білоус, Білоусов, Усач*) та борода (*Бородій, Голобородько, Майборода*).

Другу підгрупу становлять прізвища, похідні від назв психологічних ознак людей, темпераменту та характеру. До них відносимо: *Бурченко, Веселий, Грубик, Журба, Крикливий, Мовчун, Мудрик, Рева*.

Третю підгрупу становлять прізвища, що виникали через спадкові чи набуті вади предків: *Сліпенький, Німий*. Серед прізвищ, утворених від назв осіб за фізичними вадами,

найактивнішими лексемами є: горб (*Горбатюк, Горбань*), кривий (*Кривоніс, Криворучко, Кривошия*).

Четверту підгрупу становлять прізвища на позначення назв осіб за кольором шкіри, волосся, частин тіла. Найактивніші лексеми назв кольорів: чорний (*Черниш, Чернишук, Чернюк, Чорний*), рудий (*Руденко, Рудий, Рудик*), білий (*Білик*), рябий (*Рябенко, Рябенький, Рябий, Рябчук*), зелений (*Зелений, Зеленько*).

Прізвища, пов'язані з природними явищами, зокрема погодними, є відображенням тісного зв'язку українського народу з довкіллям. Серед прізвищ м. Тульчин вони становлять незначну кількість (2,12%), бо зафіксовано лише чотири найменування: *Весняний, Вітренко, Морозюк, Хмарук*.

Значну частину прізвищ важко пояснити (10%), але вони становлять цікавий матеріал для етимологічних досліджень, адже «такі прізвища уможливають виникнення архаїчної лексики» (Булава, 2021, с. 10).

Аналіз словотвірної структури прізвищ м. Тульчин виявив, що найпродуктивнішим прізвищевим формантом є суфікс *-енк*. Загалом, прізвища із цим суфіксом мають абсолютну кількісну перевагу. До продуктивних належать і моделі із суфіксами *-ук, -чук, -юк*, а малопродуктивними є моделі із суфіксами *-еньк, -ик* та *-ов*.

Спостерігаємо значну кількість прізвищ, утворених шляхом поєднання двох основ. Науковці вважають їх складними прізвищами. Вони формуються шляхом з'єднання двох коренів (основ), які зазвичай мають певне лексичне чи семантичне значення. У м. Тульчин вони формуються за схемами:

- прикметник + іменник: *Білодід, Білоус, Голобородько, Довгопалий, Довгошия, Кривоніс, Криворучко, Кривошия, Рябокінь*;
- дієслово наказового способу + іменник: *Вернидуб, Верниволя, Давибіда, Майборода, Непийвода, Покиньчереда, Свербивус, Тягнибок*;
- іменник + дієслово: *Винокур, Мукоїд, Шовкопляс*.

Отже, визначення етимології прізвищ жителів окремого регіону дає можливість окреслити загальні тенденції розвитку антропонімії. Досліджувані прізвища м. Тульчин Тульчинського району Вінницької області – цінне джерело для вивчення духовної культури й побуту жителів. Результати можуть бути використані в галузі культурології, соціології, історії та мовознавства і слугуватимуть важливим джерелом під час проведення семінарських занять.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булава Н. Ю. Про стан і перспективи дослідження українських прізвищ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2016. Вип. 25. С. 9–12.
2. Вербич С. Українська ономастика: перспективи розвитку. *Українська мова*. 2010. № 3. С. 73–80.
3. Павликівська Н. М. Антропоніми із спонукальним компонентом в онімному просторі українців. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред..Є Б. Барань. Випуск 32. Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2021. С. 221–227.
4. Павликівська Н. М. Псевдоніми й інші різновиди антропонімів. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія : Мовознавство. 2009. Вип. 15. С. 101–105.
5. Поповський А. М. Дешифр українські прізвища: монографія. Дніпро : Ліра, 2020. 300 с.
6. Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. Київ : Наукова думка, 1966. 216 с.
7. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.

**МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ ЯК ПЕРЕКЛАДАЧ:
МОВНОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПЕРЕКЛАДУ З ПОЛЬСЬКОЇ ОПОВІДАННЯ ЕЛІЗИ
ОЖЕШКО “TADEUSZ”**

Як відомо, Поділля – це край, що в різні часи своєї історії давав насагу для творчості багатьом знаменитим письменникам, перекладачам, діячам української культури. Родом з Поділля багато талановитих митців слова, чії твори ще за їх життя здобули визнання й увійшли до скарбниці літератури високого рівня. Одним із найяскравіших представників письменників-подолян залишається й донині Михайло Коцюбинський. У свідомості сучасних поколінь українців його ім'я асоціюється передусім зі знаменитим твором – повістю „Тіні забутих предків”, що набула всесвітньої слави завдяки екранізації та численним престижним нагородам фільму „Тіні забутих предків” (у міжнародному прокаті – „Дикі коні вогню” (англ. Wild Horses of Fire) режисера С.Параджанова, оператора Ю.Ілленка, композитора М.Скорика, з виконавцем головної ролі – І.Миколайчуком.

Про інші твори М.Коцюбинського, хоч їх і вивчають за шкільною програмою, – новели „Intermezzo” і „Цвіт яблуні”, повість „Fata Morgana”, оповідання „Дорогою ціною” і „Харитя” – тепер знають менше. На жаль, не одне покоління українців, що зачитувалися творами М.Коцюбинського, зазнало репресій, багатьох розвіяла по світу вимушена еміграції. Про глибоку шану до М.Коцюбинського і як до письменника, і як до людини свідчить скромне, але по-своєму унікальне видання 1946 р. – ілюстрований збірник матеріалів „Слідами Михайла Коцюбинського”, що вийшов друком у німецькому місті Авгсбург, де після Другої світової війни тисячі українців мешкали в таборах для переміщених осіб [Павлович 1946]. Збірник містить біографічні відомості про видатного письменника, фотодокументи, літературознавчі оцінки, фрагменти з популярних творів. Заслуга в його виданні

належить українському журналістові, педагогові й громадсько-політичному діячу Аполлонові Трембовецькому (псевдонім – Петро Павлович), родом із села Підзамча (нині – у складі Кам'янця-Подільського), з відгуків про творчість М. Коцюбинського, поданих у збірнику, варто навести передусім такі: на думку І. Франка, саме М. Коцюбинський „стоїть на першому пляні” між прозаїками 1890-х років; „в його творах так багато світу, сонця, яскравих барв, променистих образів, так багато ясного життя” (С. Єфремов) [Павлович 1946: 10].

Наприкінці 1960-х в Україні вийшов друком посібник для вчителів про творчість М. Коцюбинського [Костенко 1969]. І хоч зміст цього посібника не позбавлений ідеологічних настанов того часу, проте, вважаємо, є в ньому й дотепер цінні спостереження над рисами мовостилю М. Коцюбинського: образна структура і пластичність мови; експресія і динамізм; прозорість поетичної думки, інтонація і ритмомелодика, лексика авторської мови; „колористичність живопису і любов до яскравого зорового образу, промовистості деталі, перевага метафори над порівнянням, насиченість мови внутрішніми монологіями, любов до звуконаслідувальних образів, невласне пряма мова, лаконізм прямої мови” [Костенко 1969: 208].

Усі ці риси виявилися не тільки в оригінальній творчості письменника, а й у перекладах, зокрема – в перекладі українською мовою з польської оповідання Елізи Ожешко “Tadeusz”. В історії цього перекладу є кілька цікавих фактів: відомі точна дата завершення роботи та її місце – 1 березня 1890 р., Вінниця; відомо, що М. Коцюбинський пропонував цей переклад К. Паньківському для публікації в Галичині в серії „Дрібної бібліотеки”. З листування М. Коцюбинського з К. Паньківським наприкінці 1895 р. можна дізнатися, що К. Паньківський відхилив пропозицію М. Коцюбинського опублікувати цей переклад, мотивуючи тим, що в Галичині польських письменників читають в оригіналі. З думкою К. Паньківського – що „друкувати для галичан переклади з польської річ цілком зайва” – М. Коцюбинський, відомий

своєю делікатністю, погодився та пообіцяв дати до друку інший свій твір [Коцюбинський 1975: 373].

Українською мовою оповідання Е. Ожешко “Tadeusz” – у перекладі М. Коцюбинського під назвою „Тадейко” – вперше було опубліковане в 1962 р. в академічному 6-томному виданні творів письменника, а згодом – і в 7-томному виданні 1974–1975 рр. [Коцюбинський 1975: 189–204].

Мету нашого дослідження вбачаємо в тому, щоб актуалізувати внесок М. Коцюбинського в розвиток перекладів українською мовою творів польської літератури й виявити стилістичні особливості українського перекладу оповідання Е. Ожешко “Tadeusz”, пов’язані з використанням лексики спільного фонду української та польської мови та відтворенням образних засобів польського художнього тексту.

Елізу Ожешко – письменницю, есеїстку, перекладачку – вважають після А. Міцкевича другою авторкою, завдяки якій польська література набула світового визнання. Е. Ожешко перекладала також і твори української літератури. Як дослідила свого часу Ірина Спатар, постать цієї письменниці цікавила багатьох представників української інтелігенції [Спатар 2007–2008]. Е. Ожешко листувалася з І. Франком, О. Кониським. Її талант шанувала Олена Пчілка, авторка „Слова про Елізу Ожешко” – однієї з перших українських науково-критичних публікацій про життя й творчість польської письменниці, і ставила її „вище усіх польських повістярів, не виключаючи навіть таких митців, як Сенкевич” (цитуюмо за: [Спатар 2007–2008: 186]). На думку Олени Пчілки, у творах Е. Ожешко „не варто шукати «витворної фантазійності», гучних пригод з хитро сплетеним змістом, а навпаки, «всі оповідання Ожешкової визначаються великою простотою, близькістю до життя, до життя навіть щоденного»” [Спатар 2007–2008: 186]. Такі риси письменницького стилю Е. Ожешко споріднюють її творчість з творчістю М. Коцюбинського, адже і для М. Коцюбинського в літературі важила близькість до життя. Напевно, не випадково письменник обрав для перекладу саме це оповідання з побуту селян, на перший погляд – ніби застиглого, скупого на радощі,

без подій, в тій самій щоденній роботі, а насправді – сповненого трагізму через втрату маленького сина Тадейка, що був для своїх батьків єдиною втіхою.

За нашими спостереженнями, письменник уважно підходить до відтворення в тканині перекладу таких слів і зворотів польської мови, що належать і до фонду української мови, зберігаючи передусім іменники, що вживаються як у номінативних функціях, так і в образних. У словниках сучасної української мови чимало таких слів кваліфікують як *застарілі, розмовні, діалектні*, проте для кінця XIX – початку XX ст., коли становлення лексичних норм літературної мови перебувало ще на початкових етапах, їх уживання було вмотивованим – і безпосередніми творчими завданнями перекладача, й поширеністю слів на значному просторі територіальних діалектів української мови.

Застаріле в сучасній українській мові слово **туркус** виступає в метафоричній функції:

Czuprynka jego jasna jak len i bardzo rozczochrana, jeżyła się w strony wszelkie, oczy świeciły jak turkusy, a pływały jeszcze we mgle rozespania (...)

Чупринка його ясна, як льон, і дуже розпатлана, настовбурчилась на всі боки, очі світили, як туркуси, і, ще розіспані, пливали в імлі, устонька (...)

За „Словником української мови” 1970–1980 рр. (далі в тексті – СУМ 1970–1980): **тұркус**, *заст.* „бірюза” (СУМ, X, с. 327; контекст із твору Г. Хоткевича „Довбуш”, в якому йдеться про металеві сагайдаки, оздоблені коштовним камінням – *туркусами*); за „Етимологічним словником української мови” (далі в тексті – ЕСУМ), **тұркус** „бірюза” (*заст.*) – вірогідно є запозиченням з польської мови: п. *turkus* „бірюза”, як і слн. *turkiz* „тс.”, виводиться від фр. *turquoise* „тс.”, похідного від *turc* „турецький” (ЕСУМ, 5, с. 682).

Варто відзначити, що в перекладі М. Коцюбинський зберігає добре відомі йому назви побутових предметів – **балія, начиння**, що й дотепер вживаються в діалектному мовленні (як це засвідчують діалектні словники подільських та

буковинських говірок). Так, іменник **балія** в значенні „широка і низька посудина для прання білизни” (СУМ, I, с. 96; контекст із твору І. Франка), за відомостями ЕСУМ, в українську мову запозичений з польської, а п. *balia* походить від нім. *Bálije* „бак, чан”, запозиченого з французької мови (ЕСУМ, I, с. 127). „Словник буковинських говірок” (далі в тексті – СлБГ) не подає вокабули цього слова, проте його вживання підтверджене контекстами до інших слів реєстру: **талапати** (*Ни талапай воду в балії, бо я там маю полокати* (Сл. БГ, с. 537); **фльоскатися** (*Доста тобі уже кілко фльоскатиси, вілізай з балії* (Сл. БГ, с. 595). Слово **балія** зафіксоване в „Матеріалах до подільських говірок” (далі в тексті – МСлПГ): **бáлія** „1) бондарський виріб з дерева (клепок) для прання білизни; ночви (*Не ложи балію на дворі, бо розсохнуща*; 2) посуд, у якому перуть білизну (*Стирають у балії*)” (МСлПГ, с. 36–37). В описі значення цього слова в польській мові є вказівка на те, що це – давній предмет побуту: п. *balia* „naczynie służące dawniej do prania bielizny” (Słownik języka polskiego PWN).

Іменник **начіння** – „господарські речі, які служать для приготування, подачі, зберігання їжі, напоїв і т. ін.; посуд” – поданий в СУМ 1970–1980 з покликанням на твори М. Коцюбинського: *В пекарні було неохайно... На ослонах, на столі та припічку скрізь понаставлено немитого начиння — горициків, мисок, ложок*; Лесі Українки: *Жінки начиння мують у потоці, бряжчать миски та кухлі* (СУМ, IV, с. 235); таке саме лексичне значення має це слово і в польській мові: **naczynie** – „przedmiot użytkowy, służący do przechowywania, przyrządzania lub umieszczania w nim różnorodnej zawartości” (Słownik języka polskiego PWN); слово зафіксоване в сучасних діалектних словниках: **нáчиння** „збірна назва кухонного посуду”; **нáчиня**, зб. „1) „посуд, 2) частина ткацького верстата” (МСлПГ, с. 263–264); контекст для слова **озмити**, рідк. „взяти”: *Озми з котева води та помий начине від молока* (СлБГ, с. 363).

Отже, можемо припускати, що давнє вживання слова **начиння** в українській мові, знання його значення в

подільських говірок дало підстави М. Коцюбинському зберегти його і в тексті перекладу:

*Gdy na czas nieobecności swej
urządziła już swe gospodarstwo, pochyliła
się nad stojącymi na ziemi **glinianemi**
naczyniami i z jednego z nich nalewając
mleko do małego garnka, wołać zaczęła:*

— *Tadeusz! Tadeusz!*

*Як же на час одлуки своєї
упорядкувала своє господарство –
нахилилась до **глиняного начиння**
на землі і, наливаючи з одного з них
молока до малого горничка, почала
кликати:*

— *Тадейко! Тадейко!*

У перекладі збережений також іменник **варги** – запозичення з польської, що здавна вживається в українській мові й послужило для творення ряду похідних: [**варга**¹] „губа”, (варга, ворга) „тс.”, *варгач* „губатий”, *варги* „підборіддя, борода”, *варгуля* „губа; губата жінка”, *варгатий*, *варгатий*, ст. **варга** (XVII ст.); псл. *vaga „означало не всю губу, а тільки її верхню чи нижню м’ясисту частину” (ЕСУМ, 1, с. 331). Слово відоме й у буковинських говірках: **варга**, *зневажл.*, *зв. мн.* **варгі**, **-ів** „губа”: *Шо с надула варгі?* (СлБГ, с. 47); значно більше розповсюджене в подільських говірках: **ва́рга** „губа”; **варга́нь** „губатий”; **варга́тий** „1) губатий; 2) з надутими губами, пишний”: *Вона така варгата* (така пишна); **варгі**, *зв. мн.*, *зневажл.* „губи” (МСлПГ, с. 76).

Як бачимо, в українській мові слово **варги** та похідні від нього мають і негативні конотації, проте М. Коцюбинський вживає його в прямому номінативному значенні, без конотативних компонентів значення, або ж використовує синонімічний відповідник – **губи**:

*Owszem, szczęśliwy uśmiech rozwarł
grube jej **wargi** i przycisnęła do piersi
wrzeszczące i wierzgające dziecko.*

*Śród tych gęstych plam i rysunków widać
było tylko trochę rumieńców na policzkach,
brzezi **warg** **ponsowe** i błękitne źrenice,
bardzo zamyślane.*

*Przez tę grubą i ciemną skórę jej
policzków przebijały się silne rumieńce; z*

*Навпаки, усміх щастя
розгорнув **товсті** її **варги**, і
пригорнула до лона заплакане і
розбрикане дитя.*

*Межи тими рясними плямами
і малюнками мріли рум’яні щічки,
краєчки **червоних** **варг** і блакитні
очі, дуже замисляні.*

*Груба й темна шкіра на її
щоках пауіла сильним рум’янцем,*

niskiem czolem, małym zadartym nosem i grubemi wargami, jako też z szerokiemi bary i dużemi płaskiemi stopy — nie była wcale piękna (...)

з низьким чолом, маленьким кирпатим носом, товстими губами, а також з широкими раменами і здоровими плоскуватими ступнями, зовсім не була гарною (...)

З інших прикметних прикладів, що характеризують лексичні особливості перекладу, привертає увагу збереження прикметника **тлуста** – як означення до іменника **земля** (**тлуста** земля – родюча), хоч у сучасній українській мові для вираження такого значення надають перевагу іншому прикметнику – **масна** земля. В ЕСУМ подано чималий ряд похідних від прикметника **тлустий**: *тлустінь* „жир, топлене сало”, *тлустість* „жир”, *тлустотá* „жирність”, *тлуц* „жир, сало”, *тлустити* „бруднити, робити жирні плями; у пісню їжу додавати чогось скоромного; змазувати жиром”; *тлустіти* „ставати жирним, товстим”; прикметник **тлустий** – це запозичений з польської мови фонетичний варіант загальноновживаного в українській мові прикметника **товстий**, що в польській мові має звукову форму **tlusty** (ЕСУМ, 5, с. 585). Як засвідчує джерельна база ЕСУМ, спільнокореневі слова гнізда прикметника **тлустий** паспортизовані за лексикографічними працями К. Шейковського, Є. Желехівського та С. Недільського, що в них значною мірою відображено слововжиток південно-західного наріччя. Розгорнутий опис лексичних значень цього слова, з маркуванням *розмовне*, подає СУМ 1970–1980, причому, більшість ілюстративних контекстів узято з творів письменників-подолян: **тлустий** –1) гладкий, огрядний, опасистий (про людей). *Молодиця молодая, Тлуста, уродлива* (С. Руданський); *І не занадто вже тлустий Гервасій Салоган, тільки темні щоки трохи розпухли вниз* (М. Стельмах); *// перен.* Дуже повний, наповнений до самого верху. *Гудуть машини по шляхах, і мішки з зерном, тлусті, зав’язані.. лежать у кузовах сито, заколисано* (Є. Гуцало); 2) ситий, родючий, багатий на перегній (про землю, ґрунт і т. ін.). *Тут, на тлустій землі, врівень з людиною ростуть*

ледь-ледь побризкані місяцем бурякові висадки (М. Стельмах). // Рясний, врожайстий (про лан, поле і т. ін.). — *Шляхетський гонор і шляхетні жалі без тлустих ланів нічого не важать* (М. Стельмах); // Жирний (про страву). — *Марто, чи це гусак, чи гуска? — строго допитувався Карпо, роздираючи руками тлусту гусятину* (М. Стельмах); // перен. Забезпечений, ситий (про життя). *Не один проїжджий гладкий пан, котрому приїлись і його розкішні будинки, і його тлусте життя, з заздрістю дивиться на таке сільце* (М. Коцюбинський) (СУМ, Х, с. 156). В українському фольклорі прикметник **тлуста** є сталим епітетом до слова **капуста**, як-от у приказці: **Капуста тлуста сама йде в уста**.

Отже, як можна припускати, з огляду на цілковиту засвоєність в українській мові прикметника **тлустий** – що М. Коцюбинський міг добре знати з мови свого дитинства – він зберіг його в перекладі:

<i>Wczoraj, dla rozrywki zapewne, tłustą,</i>	<i>Вчора, задля іграшки, мабуть,</i>
<i>lgnącą ziemią umalował sobie na czarno</i>	<i>тлустою, липкою землею</i>
<i>wargi, brodę i koniec nosa.</i>	<i>помалював собі начорно варгі,</i>
	<i>бороду і кінець носа.</i>

Зберіг М. Коцюбинський й характерні для подільських говірок дієслова **зобачити; хтіти, хтітися, захтітися**, що становлять варіантні форми загальноновживаних дієслів **побачити; хотіти, хотітися, захотітися**. Так, дієслово **зобачити** „побачити, помітити”, що в СУМ 1970–1980 подане ще й у варіантних формах **забачити і зобачити**, виступає в ілюстративних контекстах з фольклору та творів класичної літератури – П. Грабовського, С. Васильченка і того ж таки М. Коцюбинського (СУМ, III, с. 17). Подібні свідчення подає СУМ 1970–1980 і щодо дієслів гнізда **хтіти**. Всі вони марковані як *розмовні* й подані в контекстах із творів письменників-подолян – С. Руданського, М. Коцюбинського. Невипадково в одному ряду з цими контекстами виступають і речення з творів Лесі Українки, О. Кобилянської – письменниць, біографічно пов’язаних із суміжними до подільських говірок – волинсько-подільськими та буковинськими: **хтіти, розм.** – те саме, що **хотіти**. — *Як ти*

хтів більше грошей, ніж я тобі плачу, то чому ж ти мені не сказав? (М. Коцюбинський); *Димом здимів пан голодний, А Іван озвався: — Хтів когось пан ошукати, Та й сам ошукався!..* (С. Руданський); *Маріє, жінко моя, що зробили тобі наші діти, що ти хтіла їх покинути?* (О. Кобилянська); *хтітися, розм. – те саме, що хотітися. Дездемона дуже гарно виспівала пісню про вербу і «Ave Maria», так що аж мені плакати хтілося* (Л. Укр.); — *Що з тобою, Антоне? — Антін, очевидно, вагався. Йому не хотілось сказати і разом боляче хтілось, щоб жінка питала, щоб вирвала з нього признання, яке прохалось на волю із переповнених грудей* (М. Коцюбинський) (СУМ, XI, с. 163); також *захтіти, діал. – захотіти. — Пиріжка? — лютує Уляна. — А щоб ти холери найвса! Бач, чого захтіло, сміття нікчемне?* (М. Коцюбинський) (СУМ, III, с. 394).

Подасмо зіставні контексти з оповідання Е. Ожешко та з перекладу М. Коцюбинського:

Gdyby jej był zaraz przy sobie nie zobaczył, byłby najpewniej wrzasnął płaczem na całą izbę

Okropnie, namiętnie zachciało mu się taty

Upadł, lecz nie krzyknął, tchu głośniejszego z siebie nie wydał, tak mu się chciało wynaleść i znowu spłoszyć sikorkę

Якби її був зараз не zobачив біля себе, напевне б заверещав плачем на цілу хату.

Страшенно, пекуче захтілося йому до тата

Впав, але не крикнув, духу голоснішого не видав, так хтілось йому знайти і знову сполошити синичку.

Утім, вірогідно, що для уникнення надмірного вживання того самого дієслова М. Коцюбинський подав і синонім: **захтітися – забажатися:**

Zachciało mu się ją dogonić, a może tylko zobaczyć.

Jak przed chwilą sikorki, tak teraz zachciało mu się nagietek.

Забажалось йому догнати її, а може, лиш побачити.

Як перед хвилиною синички, так тепер забажалось йому нагіток.

Відзначаємо також, що перекладач уважно підходив до позначення назв рослин, добираючи українські відповідники до кожної польської назви: фонетичні (*korp* – *крпін*; *lebioda* – *лобода*; *pokrzywa* – *кропива*) або ж лексичні (*nasturcy* – *красульки*; *mokrzysa* – *куряча сліпотя*).

Цікавим вважаємо використання місткого, образного слова **стригунчик**, що в прямому номінативному значенні є назвою однорічного лоша, а в тексті перекладу вжите для змалювання динамічного образу веселого хлопчика, який тішитися життям і радіє від пізнання навколишнього світу. В оригінальному тексті Е. Ожешко виступає слово **źrebię** „лошатко” (порівн. п. **źrebak** „młody koń, osioł lub zebra”; **źrebaczek** (Słownik języka polskiego PWN):

*To też, opuściwszy spodnicę matki,
zaczął jak źrebię wierzać nogami i tarzać
się po trawie*

*Через те ж, залишивши
спідницю матері, почав, мов
стригунчик, брикати ногами і
качатись по траві*

*Tylko co szczęśliwy był i wesoły jak
młode źrebię pośród bujnej łąki, teraz
płakał ulewą łez (...)*

*Допіру був щасливий і веселий,
мов стригунчик серед буйної луки,
тепер плакав заливою сліз (...)*

Проте, як бачимо, М. Коцюбинський знаходить більш влучне слово – **стригунчик**, зменшувально-пестливу форму від іменника **стригун** „однорічне лоша, якому звичайно підстригають гриву” (СУМ, IX, с. 768). Саме це слово в поданих контекстах сприймається як більш органічне, відповідне для змалювання настрою Тадейка.

У лексико-стилістичних особливостях перекладу привертає увагу ще одне прикметне явище, яке засвідчує не лише тонке чуття слова, а й етику письменника. Для називання жінок Е. Ожешко вжила три різні слова: **chłopka** (хлопка), **baby** (баби), **kobiety** (кобіти), що їх уживають також і в українській мові. Проте М. Коцюбинський не використав жодного з них, натомість в усіх трьох контекстах у перекладі виступає те саме слово – **молодиці**:

*Była to **chłopka** młoda, wysoka, silna, ze
skórą twarzy i rąk grubą i ciemną (...)*

*Була се **молодиця** молода, висока,
сильна. Груба та темна шкура на
лиці й руках (...)*

***Baby!** ej, **baby!** Nie rozpuszczajcie
języków!*

***Молодиці!** гей! **молодиці!** Не
розпускайте язика!*

*Myślałby kto, że mu wiele zależało na
zbawieniu dusz tych **kobiet***

*Подумав би хтось, що йому
притьмом бажалось визволити
душі цих **молодиць***

Пояснити такий підхід можна тим, що М. Коцюбинський, маючи тонке відчуття культури українського народного слововжитку, відкинув усі три слова – **хлопка, баби, кобіта** – через те, що кожне з них містить знижену конотацію (зневаги чи іронічного ставлення), а слово **молодиця** – „молода заміжня жінка” – хоч і розмовне, проте має ледь відчутну конотативну семантику позитивної емоції, навіть – і поваги до жінки.

Цікаво підійшов М. Коцюбинський до розв’язання одного з найскладніших завдань перекладача – відтворення образних картин художнього тексту. В одних випадках метафоричні образи передані майже дослівно, як-от: *n. złota plachta słonecznego światła* – *укр. золота плахта сонячного проміння*; *n. sieć krętych ścieżyn* – *укр. мережка покручених стежечок*; *n. bajecznej wielkości piwonie* – *укр. химерно-величезні півонії*; а в інших – перекладач підсилює експресію образу: *n. suknia złocista* – *укр. щирозлота сукня* (прикметники **щирозлотий, щирозлотний** належать в українській мові до народнопоетичної лексики (СУМ, XI, с. 587); *n. perlista rosa* – *укр. роса, мов перли* (сталими образами української поетичної мови є такі слова й звороти: **перлистий** (*перлисті акорди* – в поезії Лесі Українки); **перлитися** „сяяти, грати різними барвами, як перли”; **сльози, як перли; перли сліз** (СУМ, VI, с. 328).

За нашим обґрунтованим припущенням, образ *польових арф* з новели М. Коцюбинського „Intermezzo”, написаної значно пізніше – в 1908 р., майже через 20 років після роботи над перекладом „Тадейка”, міг бути „підказаний” саме цим оповіданням. Змальовані в ньому картини природи, сприйняття її в пахоощах, кольорах, звуках, краса літнього дня в пору цвітіння лип – все це спонукало М. Коцюбинського до пошуку відповідного образу – максимально наближеного до оригіналу. Липи в цвіту, до яких прилітають тисячі бджіл, створюючи притлумлений безнастанний потік звуків, бринять, як *тисяча арф* – *tysiącem przytłumionych harf*. Натомість М. Коцюбинський творить образ *тисячі тихострунних*

бандур, унікаючи запозиченого з німецької мови слова **арфа** (п. **harfa**), на той час іще маловживаного в українській мові:

ogród warzywny] <i>ślał się do stóp</i>	[город] <i>стелився аж до віковічних</i>
<i>odwiecznych rozłożystych lip, które tam</i>	<i>зіллястих лип, що довгими рядками</i>
<i>stały długimi rzędami i teraz całe w</i>	<i>стояли там, і всі в запашиім цвіту,</i>
<i>pachnącym kwiecie, jakby tysiącem</i>	<i>мов тисячі тихострунних бандур,</i>
<i>przytłumionych harf brzęczały rojami</i>	<i>гучали роями літаючих над ними</i>
<i>latających nad niemi pszczoł.</i>	<i>бджіл.</i>

Та все ж, напевно, образ тих *арф* у світі природи з оповідання Е. Ожешко припав до душі М. Коцюбинському. Він не забув цього образу, а навпаки – розвинув його, збагатив деталями, надав більшої пластики й підніс до рівня складної метафори, стрижневого образу новели – прекрасної **симфонії поля**, від якої відновлюються **струни** змученої душі:

Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю.

Повні вуха маю того дивного гомону поля, того шелесту шовку, того безупинного, як текуча вода, пересипання зерна (Коцюбинський 1974, с. 303);

Ми йдемо серед поля. Три білих вівчарки і я. Тихий шепіт пливе перед нами, дихання молодих колосків збирається в блакитну пару. Десь збоку вогко підпадьомкає перепел, бренькнула в житі срібна струна цвіркуна. Повітря тремить від спеки, і в срібнім мареві танцюють тополі. Широко, гарно, спокійно (Коцюбинський 1974, с. 305);

Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри.

Вночі прокидаюсь, сідаю на ліжку й напружено слухаю, як щось свердлить мій мозок, лоскоче серце і тремтить біля вуха чимсь невловимим.

Тью-і, тью-і, ті-і-і... Ні, зовсім не так.

Цікавий я знати, як вони оте роблять?

Врешті таки підгледів.

Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко

тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля. Се було прекрасно (Коцюбинський 1974, с. 307);

Прощайте, ниви. Котіть собі шум свій на позолочених сонцем хребтах. Може, комусь він здасться, так як мені. І ти, зозуле, з вершечка берези. Ти теж стріла струни моєї душі. Вони ослабли, пошарпані грубими пучками, а тепер натягаються знову. Чуєте? Ось вони бренькнули навіть... Прощайте. Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, наладжені, вона вже грає... (Коцюбинський 1974, с. 309).

Висновки. Проаналізувавши окремі лексико-стилістичні риси оповідання польської письменниці Е. Ожешко “Tadeusz” в перекладі М. Коцюбинського, можемо стверджувати, що в них відображено ті тенденції, які були характерні для розвитку української літературної мови в кінці XIX ст. – на початку XX ст. й полягали в орієнтації на живомовні, народнорозмовні джерела. Зіставлення лексики та контекстів оригіналу й перекладу дало змогу на прикладах конкретних лексем показати, що народнорозмовні засоби (діалектні слова, словотвірні варіанти, фонетичні форми) відіграють важливу роль у стилістичному забарвленні перекладу, в його „прищепленні” на український культурний ґрунт, і водночас – ці засоби не порушують семантичної достовірності перекладу порівняно з першотвором. Відтворення денотативної семантики слова та конотацій завжди семантично і стилістично обґрунтоване: деякі слова чи вислови М. Коцюбинський відтворює близько до оригіналу, проте в окремих випадках добирає й слова-синоніми. Особливу уважність перекладач виявляє до семантичних деталей – конотацій, що ними спільні слова української та польської мов можуть відрізнятися. У відтворенні метафоричних засобів оповідання в одних випадках спостерігаємо цілковиту відповідність до першотвору, а в інших – перекладач доповнює образи, видозмінює, надання їм вищого ступеня експресивності й поетичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко М. О. Художня майстерність Михайла Коцюбинського / Видання друге, доповнене. Київ, 1969. 271 с.
2. Павлович П. Слідами Михайла Коцюбинського: Ілюстрований збірник пам'яті улюбленого і почесного земляка, славетного українського письменника Михайла Коцюбинського – рідного і близького нашим серцям – присвячується [На чужині. Квітень, 1946 р.]. Авґсбург : Видавництво „Брама Софії”, 1946. 64 с.
3. Спатар І. „Слово про Елізу Ожешко”, або до проблеми взаємозв'язків Елізи Ожешко з українськими письменниками. *Вісник Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Серія: Філологія (літературознавство)*. Івано-Франківськ : Видавництво „Плай” ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Вип. XVII–XVIII, 2007–2008. С. 182–187.

ДЖЕРЕЛА

1. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. О. С. Мельничук та ін. Київ : Наук. думка, 1982.
2. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 2: Повісті, оповідання (1897–1908). Київ : Наук. думка, 1974. 384 с.
3. Коцюбинський М. Твори в семи томах. Т. 4: Статті та нариси. Інші редакції. Нотатки. Переклади. Фольклорні записи / ред. М. С. Грицюта. Київ : Наук. думка, 1975. С. 189–205.
4. Матеріали до словника подільського говору / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.
5. Словник буковинських говірок / ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
6. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
7. Orzeszkowa Eliza. Tadeusz. *W zimowy wieczór*. Nakład Gebethnera i Wolffa. Warszawa, 1888.
8. Słownik języka polskiego PWN. URL: <https://sip.pwn.pl>

*Катерина Савіцька (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

ВЕСНЯНИЙ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ЦИКЛ У ГОВІРЦІ СЕЛА САДКИ ЖИТОМИРСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Народний календар українців сягає глибини віків і чітко регламентує відзначення свят, днів пам'яті померлих предків, пошанування патронів та проведення відповідних обрядодій. О. Чебанюк зауважує, що він існує переважно у вербальній формі, у формі так званого «великого усного наративу» [Чебанюк 2008: 43]. Тому народний календар є об'єктом зацікавлення етнологів, адже саме етнологістика – це ключ до пізнання через мову звичаїв, традицій, національного характеру, менталітету та психології народу.

Дослідженням народного календаря українців займалася низка науковців, зокрема І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2020], Ю. Пуківський [Пуківський 2015], Н. Хобзей [Хобзей 2002], Н. Хібеба [Хібеба 2023], О. Чебанюк [Чебанюк 2008] та ін.

Актуальність нашої роботи зумовлена, по-перше, тим, що до сьогодні лексика календарної обрядовості, зокрема весняного циклу, села Садки Житомирського району Житомирської області не була в полі зору етнологів, по-друге, необхідністю фіксації фактів діалектів, самобутніх й цінних знань про традиційну культуру, зважаючи на те, що нині носії говіркового мовлення відходять у небуття, а наступні покоління з об'єктивних причин не продовжують традиції.

Мета статті – дослідити та здійснити системний опис лексики, яка окреслює весняний цикл народного календаря у говірці села Садки Житомирського району Житомирської області, а також презентувати вірування, звичаї та традиції, пов'язані з ним.

Задля виконання поставленої мети було сформовано емпіричну базу, якою слугували власні аудіозаписи текстів про календарну обрядовість волинян у говірці села Садки

Житомирського району Житомирської області від трьох інформаторів:

1. Колесник Л. С., 1928 р.н., освіта – 7 кл.;
2. Свиридюк Н. М., 1942 р.н., освіта – 7 кл.;
3. Овчиннікова М. М., 1943 р.н., освіта – 10 кл.

Весняний цикл свят багатий на своєрідні лексеми, якими номінують свята, страви, обрядові дії та предмети, пов'язані з ними. Центральному святу народного й християнського календаря, Великодню, передує найдовший піст, який триває сім тижнів. *Запусти* – це останній день перед Великим постом, коли ще дозволяється їсти скоромне. Назва походить від псл. *pustiti* «робити пустим, звільняти» [ЕСУМ V: 639]. Це можна мотивувати тим, що цей день припадає на Прощену неділю, коли християни просять прощення, таким чином *відпускають* усі образи та кривди.

Окрім обмежень у споживанні їжі, існували й інші заборони в період посту. Зокрема, не дозволялося укладати шлюб: *ў не^uдⁱл^y ве^uсⁱл^{: e / a} ў^l мене ру^bили ў^l нⁱятниц^y // бу ў не^uдⁱл^y ўже це^lго нⁱст / Запусти^l п^uсту^lвⁱ перед Ве^lликодне^m //* (Л. С. Колесник).

В останній тиждень Великого посту відбувалися основні приготування до Великодня. У селі Садки був зафіксований звичай купатися в *Чистий чет^lвер*, адже вода, вважалося, тоді набуває цілющих властивостей: *ў чет^lвер ўже йшли^l навⁱт^y у^l копанку стри^bали / ў Чистий чет^lвер ту ўже йшли^l л^yди / хто сла^bий шо ту йшли ўже з себе ски^dати те ўсе // ту це та^kе було ба^gато ў нас л^yдеⁱ шо ху^dило //* (Н. М. Свиридюк). Окрім цього, існувала заборона *стⁱрати* ‘прати’ в цей день: *у чет^lвер ни^kоли ни стⁱрали / бу наш^lот фо^rоби / ту ни стⁱрали ў чет^lвер //* (Н. М. Свиридюк).

У *Чистий чет^lвер* починали пекти *паску* – солодкий здобний високий білий великодній хліб. За Етимологічним словником української мови, назва цього обрядового хліба є запозиченням з грецької: від *πάσκα*, що є фонетичним варіантом слова *πάσχα* «пасха». Синонімом, до цієї лексеми є *бабка*, але з відмінним семантичним навантаженням, оскільки її пекли також на свято, але із сиру чи картоплі. Перед

початком замішування тіста *приказували // дай Боже за р'ік дуждати / щоб ми їс'ї здоров'ї були / і їс'я с'їм'я щоб наша здорова / і щоб нам дуз'волило йї'їй їйісти / і б'їл'ш та'кого ни бачити //* (Н. М. Свиридюк). Під час цього процесу в хаті мало бути тихо, слідували, аби ніхто чужий до неї не заходив: *н'їх / н'їх'то шуб у д'вер'ї ни їшоў / ни с'тукаєе шоб // а'бо... / пуж'ди йа там уз'до ї'сажу ї п'їч / ту'д'ї б'уде заї'деш до хати //* (Н. М. Свиридюк). Паску обов'язково прикрашали виробами з тіста: *виробл'али с'їб'ї так с'амо кв'їточ'ки виробл'али / з'в'оздочки / о'бично на к'ажед'їй баб'ц'ї робили х'рестика / а кругом кв'їточ'ки робили і прик'рашували / ну йаї'цем /присип'али там / ну йак їе с'ахар присип'али її'їй робили нудру і їже ук'ремо ж їо'го ни було ж та'ке // ну х'тіли шуб була г'арна //* (Н. М. Свиридюк). *хто х'оче шче йа'кус' там з'робит' плет'оночку на вер'х / а х'оче так х'оче йак //* (Л. С. Колесник).

Також на Великдень обов'язково пекли *ка'лач* – круглий обрядовий хліб з білого пшеничного борошна, прикрашений плетінкою з тіста: *ту жир д'уда'їут' / м'асло д'уда'їут' ду кала'ч'їу / о // і та пукла'дут' / вирубл'ат' / пукла'дут' на д'еко // а ц'у / а ц'у плет'онку // ку'сочок т'їста рус'кату'їут' йак кал'чалучку з'робит' / а'ле кла'дут' у'їже аж ту'д'ї йак у п'їч с'а'жати // бу ц'а плит'оночка ву'на т'а'жка і ву'на м'оже ше на сту'л'ї руз'дерти / руз'чи'п'їрити кала'ча // во'на т'а'жчин'ка / дл'а ц'о'го на вер'х пукла'сти // а в'їн у'їже висхуди'ї кала'чик // ти'п'їр плет'оночку кла'дут' / і ти'п'їр у п'їч // а там сху'пило ї п'ї'ч'ї / пригн'їтило і пулу'чайет' с'а г'арнїй кала'ч / і ї'куснїй кала'ч // і ку'лис' у Ве'лиг'ден' це у'б'їзат'їл'но ду бат'к'їу ду ку'м'їу к'їки кала'ч'їу т'реба напек'ти бу поруз'носити / да //* (Л. С. Колесник).

Ю. Пуківський зазначає, що на теренах Волині прийнято випікати деякі інші види великоднього печива, які готують з того самого тіста, що й паску, а відрізняються вони формою, функціональним призначенням і назвою [Пуківський 2015: 177]. У досліджуваному селі це – *ма'зурки*. За Етимологічним словником української мови, назва цієї випічки є запозиченням із польської мови: *mazurek* – ‘тістечко, пов'язане

з етнічною назвою Mazur «мазур» [ЕСУМ III: 330]: ма^азурки не^ккли / бу^а зара^а йа не з^анайу чи хтос^с не^кче ц^и і ма^азурки чи н^е // (Л. С. Колесник). Окрім цього, їх випікали на Зе^елен^і с^сва^ата: і готу^ували на Зе^елен^і с^сва^ата ма^азурки // це і ни пир^ріжко^к і ни^и кор^ржик / а п^просто^о йа^акос^с с^с т^тіста так ну // вируб^лали і // ну шоб во^оно бу^ло т^трошки ф^фі^ігурне йа^агби так // ...і на^ачинки ни^и бу^ло ни^ийа^акої // з^змашчу^ували йа^ай^ицем / т^тісто з^здобр^рували т^тоже / т^тоже с^смачн^і бу^ли // (М. М. Овчіннікова). Появу цієї номінації можна пояснити тісними контактами з поляками, котрі заселяли територію Волині від кінця XIII – до початку XX століття. Зокрема, польське населення проживало в селі Садки й інших селах громади, де поширене випікання ма^азурок.

Невід'ємним атрибутом Великодня є к^крашанка, тобто пофарбоване, найчастіше в цибулевому лушпинні, яйце. Паралельно вживається описова назва к^крашен^і йа^ай^иц^а: ну ў осно^уном бу^ли йа^ай^иц^а на Ве^ели^иден^і це ўже кра^ксили по ш^шід^і і с^сат ц^и їх / ш^штук йа^ай^иец^а кра^ксили // (М. М. Овчіннікова).

Напередодні великодньої служби, у суботу ввечері, на пагорбі біля річки розпалювали вогнище. Саме багаття та дійство, що відбувалося навколо нього, називали уд^д і йан^і йа^а: а тут уд^д і йан^і йа^а ўс^с ігда к^клалі гу^ур^іло / пен^н ки з^звозили д^дад^і ки // пен^н ки пуз^увоз^ат і то п^пал^ат на сел^і і коло нас уд^д і йан^і йа^а го^ор^іт // а х^хата ў йіх ше ни к^кончена // во^они напе^ккли ба^ббучок йа^акос^с з того ў^ус^сого зру^убили там і йа^ай^иечок ук^красили і п^пиш^или на уд^д і йан^і йа^а / приш^или ни того ни того // (Л. С. Колесник). Розпалювання вогнищ на Великдень, очевидно, має зв'язок з язичництвом, ба більше поширене в інших слов'янських народів, тому дослідники вважають, що воно первинно мало стосунок до символічного обігріву померлих. Проте під впливом християнства цей ритуал набув нових значень, через це в різних регіонах України побутує пояснення: цей вогонь символізує очікування воскресіння Христа [Анцибор 2023]. Цікаво, що з живим вогнем пов'язаний і звичай не гасити світло в хаті впродовж всієї Великодньої ночі, який був поширений в Садках і довколишніх селах.

Традиційно до великоднього *кошика* клали: *масло* / *кубаску* / *с'іл'* / *крашен'ї йа'йечка* / *о* // *бабучку* / *да* // *бабучку це туди несли* / *с'іл'* // *а йа не знайу шо од'н'ї л'уди ше пишуно* // (Л. С. Колесник); *та краша'нок наби'райім* / *ба'гато наби'райім краша'нок* / *бу'семїї ж були велик'ї* // *сало в'їдварим ку'сочок* / *сала ку'ба'су'їсе* / *їсе су'бойу б'рали* // *сол'ї* // (Н. М. Свиридюк).

Після посвячення кошиків намагалися якнайшвидше повернутися додому. На території Волині традиційний поспіх мав різну мотивацію: повинен був забезпечити багатий урожай чи сприяти швидкому його збору під час жнив, впливав на добробут та успіх, допомагав скоро вийти заміж [Пуківський 2013: 208-209]. У досліджуваному селі поспішне повернення зі всеношної служби мотивувалося потребою одразу спожити освячене: *с'н'їдайт'* // *с'церкви при'ход'ат'* / *з'ран:'а с'їдайт'* / *нав'їт' з'ран:'а пусв'а'тили* / *уд'разу с'а'дайт'* // (Н. М. Свиридюк). У контексті цього від респондентів вдалося почути поширений на території Східної Волині етнічний гетеростереотип: *поки каже жи'ди спл'ат' тра пос'н'їдати* // (Л. С. Колесник). Його пояснення було зафіксовано в селі Рівки Славутицького району Хмельниччини, який межує з Житомирщиною: «*жиди замучили Христа, то поки вони сплять до схід сонця, щоб посвятити паску*» [Пуківський 2013: 208].

На Великдень зазвичай відвідували батьків, кумів, іншу рідню та сусідів: *а'ї'уб'їд* / *у'їже с'ход'ат'с'а'д'їти с'кала'чами* / *о* // *густей'кличут'* / *су'с'їд'ї'ї* / *гост'ї'їже'робл'ат'//* (Л. С. Колесник). На гостинах був звичай *христуватис'а*. Ця лексема вживається у двох значеннях. По-перше, коли вітають одне одного з Великоднем словесною формулою *Христос Воскрес: начи'наїец'а Велиден'* / *первий ден' Великод'н'а* / *Христос Воскрес аж до Возне'с'їн:'а* // *н'їх'то не с'каже не'слава'Богу* / *не'добрий ден'* // *Христос Воскрес* / *да* // (Л. С. Колесник); *ту пухристуйі'мус'а* / *їс'ї'перец'у'л'уйу'з* / *цими краша'нками і'їже с'а'даїемо за ст'їл* // (Н. М. Свиридюк). По-друге, так номінують великодню гру, у якій випробовують міцність *краша'нок*. *миска йа'їец'* *буде*

у́с'і́ йі́х перебі́ють' / бу́ у́с'і́ бе́рут' і́ хри́ст'у́й'у́т'с'а́ йі́д'не́ з
д'руги́м // Хри́ст'ос Воск'рес // хто́ ви́би'у́ у́с'і́ йі́а́йц'а́ за́би'ра́йе
з'су́бой'у́ / ну́би'т'і́ йі́а́йц'а́ // бу́ в'і́н ви́би'у́ с'ве́й'у́ к'раша́ночко́й'у
ви́би'у́ с'к'і́ки в'і́н ви́би'у́ хто́ та́м за́бира́ со́бой'у //
(Л. С. Колесник).

Першому тижню після Великодня притаманний також особливий комплекс традицій. Його називають *Прув'ідни́й тижде́н*', а приурочений він поминанням померлих родичів. Упродовж цього тижня були певні обмеження до деяких видів діяльності: *мас'тити / н'рати / на го́ро́д'і́ ру́бити / гу́руди́ти не мо́жна бу́ло* // (Л. С. Колесник). Щодо заборони городити: *хто́ ка́ж'у́т' за́гуру́ди'у́ до Пру́в'і́д / це́ в'і́д Вели́кодн'а́ до Пру́в'і́д йа́к хто́с' гу́руди́у́ // ка́же хто́с' за́гуру́ди'у́ ду́ Пру́в'і́д не́ма́ у́ на́с ду́ш'чу* // (Л. С. Колесник). О. Васянович пояснює це тим, що таким чином можна «дощ загородити», «дощ закопати» [Васянович 2018].

Власне поминальний день номінують *Прову́дами*. Ця назва походить від псл. *vesti<*vedti* [ЕСУМ I: 364]. Натомість у народній свідомості вона асоціюється з проводами душ померлих, які відсвяткувавши Великдень, повертаються у свій світ [Пуківський 2015: 183]. На кладовище зазвичай приносили *ба́б'у́чку і́ к'раша́нки / і́ му́зуру́чка* (Л. С. Колесник). Також влаштовували поминальний обід: *о́т хто́с' при́ходи́у́ з'у́і́тк'і́с' // да́вали / росте́л'али́ на зе́м'л'і́ і́ да́вали у́б'і́дати // да́вали / н'і́д'ход'те́ / н'і́д'ход'те́ / н'і́д'ход'те́ / н'і́д'ход'те́ ко́ж'не та́м шо́с' у́з'а́ло // по́мину́ по́мй'а́ну́ли ў́же́ за́ ц'у́ за́ у́со́би́ших ц'е́йі́ р'і́дних хто́ да́ва́у́ у́б'і́д* // (Л. С. Колесник).

Через сорок днів пісня Великодня розпочинаються *Зеле́н'і́ с'ва́та*, котрі охоплюють два свята – Вознесіння та Трійцю. На останнє й до сьогодні для прикрашання оселі й обійстя використовують: *та́та'рин'а́ та́ кле́чан'а́*, тобто гілки осики, берези, клена з листям. Номенклатура страв на *Зеле́н'і́ с'ва́та* практично нічим не відрізняється від інших святкових приготувань. Але, крім вже згаданих *ма́'зу́рок*, особливе місце посідає приготування курятини. *Та́м ку́рку за́руба́ла́ чи́ ху́лу'ц'у́ зру́би́ла́ чи́ та́к спе́кла́ йі́йі́ та́й це́ ў́се́* // (Н. М. Свиридчук); *і́ ў́же́ йа́к к'во́чка́ с'і́ла́ на́ йі́а́йц'а́*

ви|сежува|ти кур|чат / обо|ўй|аз|ково ру|бали |п'ї|н'а і готу|вали пе|чен'у // (М. М. Овчіннікова).

Описавши лексику весняного циклу календарної обрядовості, можна дійти висновку, що вона свідчить про архаїчність та належність говірки села Садки Житомирського району Житомирської області до загальнокультурного слов'янського континууму. Оскільки її розмаїття включає в себе лексеми власне українського та праслов'янського походження, а також запозичення з грецької та польської мов. Більшість описаних слів становлять мононазви, проте на позначення окремих свят вживаються двоскладові назви. Було зафіксовано й низку паремій, зокрема: вітання, побажання, прикмети. Проаналізовані лексичні одиниці перебувають в різних парадигматичних відношеннях, найчастіше синонімії та омонімії. Розвідка вкотре підтверджує, що лексика народної календарної обрядовості є важливою складовою словникового запасу, який через традиції, звичаї, обряди та вірування його носіїв, відображає своєрідні риси духовної й матеріальної культури етносу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцибор Д. В. П'ять великодніх традицій, про які ви могли не знати – блог Дар'ї Анцибор. Куншт. 2023. URL: <https://kunsht.com.ua/articles/pyat-velikodnix-tradicij-pro-yaki-vi-mogli-ne-znati-blog-dari-ancibor> (дата звернення: 29.01.2025).
2. Васянович О. О. Україна, держава: метеорологія [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Україна–Українці*. Кн. 1 / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ, 2018. 608 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=1.5.2> (дата звернення: 19.11.2024).
3. Горофянюк И. В. Архаические народные обряды и верования украинцев Подолья как источник реконструкции древней культуры славян. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2020. Vol. XXVIII. С. 48–56. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/120336 (дата звернення: 17.11.2024).

4. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. Київ : Наукова думка, 1982–2012.

5. Пуківський Ю. В. Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині: монографія. Львів, 2015. 310 с.

6. Пуківський Ю. В. Звичаї та повір'я українців Волині, пов'язані з церковною службою на Великдень. *Народознавчі зошити*. 2013. Вип. 2. С. 200–211. URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2013-2/4.pdf> (дата звернення: 29.01.2025).

7. Хібеба Н. В., Хібеба Н. А. Лексика народного календаря як об'єкт мовознавчих студій. *Лінгвістика*. 2023. Вип. 2. С. 56–71. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10026> (дата звернення: 17.11.2024).

8. Хобзей Н. В. Лексика календарної обрядовості в українських говірках Мараморощини і Сучавщини на тлі гуцульських говірок. *Rozprawy slawistyczne*. Т. 19. Z dialektologii slowianskiej. Lublin, 2002. С. 143–155.

9. Чебанюк О. Ю. Народний календар у традиційній картині світу українців. *Народна творчість та етнографія*. 2008. Вип. 6. С. 41–45. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20266/05-Chebaniuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 19.11.2024).

*Дар'я Семчук (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

НОМІНАЦІЯ ОБРЯДОВИХ СТРАВ У ГОВІРЦІ С. МОГИЛІВКА ВІННИЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Етнолінгвістика – мовознавча наука, яка досліджує зв'язки між мовою та такими складовими культури, як міфологія,

релігія, звичаї, мистецтво, етнопсихологія тощо [Барилова 2011: 6].

П. Гриценко стверджує, що «етнолінгвістика – це мовознавча дисципліна, яка вивчає мову в співвідношенні з культурою через посередництво мислення; взаємодію мовних, етнокультурних та етнопсихологічних факторів у функціонуванні та еволюції мови». Тобто дослідник дає визначення етнолінгвістиці не лише через взаємозв'язок мови з духовною культурою народу, а й з еволюцією мови загалом [Гриценко 2004: с. 70].

Одним із найбільш продуктивних методів дослідження етнолінгвістики є збір та аналіз діалектного матеріалу, оскільки саме в діалектах зберігаються архаїчні мовні елементи, що відображають давні етнокультурні уявлення та традиції. Діалекти є носіями специфічної лексики, фразеології та семантичних особливостей, які найкраще демонструють зв'язок між мовою та народною культурою.

Такого роду дослідження на діалектному матеріалі проводили мовознавці І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2017; 2020]; Ю. Грицевич [Грицевич 2019], О. Оскирко [Оскирко 2018], В. Різник [Різник 2017] та інші.

За мету нашого дослідження ставимо проаналізувати особливості номінації обрядових страв у говірці с. Могилівка Вінницького району Вінницької області.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали, зібрані безпосередньо від носіїв говірки села Могилівка Вінницького району Вінницької області. Збір даних проводився шляхом польових досліджень, що включали інтерв'ювання місцевих жителів (Франчук Ольга Сергіївна, 1951 р. н., освіта – 10 класів; Павлюк Валентина Олександрівна, 1938 р. н., освіта – 11 класів; Дрозд Ганна Лентіївна, 1927 р. н., освіта – 4 класи), аудіозапис та транскрибування їхніх розповідей про традиційні страви, обряди, пов'язані з кулінарною практикою, та відповідну лексику обсягом 2 год. 40 хв.

Особливе місце в українській етнокультурі посідають обрядові страви, зокрема весільні. Їх назви несуть у собі не

лише інформацію про склад і спосіб приготування, а й відображають уявлення, вірування та символіку громади.

У контексті сучасних досліджень з етнолінгвістики важливим є аналіз назв страв, адже саме вони є частиною вербального коду, що репрезентує матеріальну й духовну спадщину.

Мешканці села Могилівка детально розповіли як відбувалась приготування до весілля, навіть поділились пісню, яка супроводжувала під час приготування до весілля :
*о на ве|с'іл': а т|реба ба|гато // на ве|с'іл':а т|реба ба|гато
так|саме на ве|с'іл':а / то|же сви|н'у ко|лоли |свин'і.. |свин'і
ко|лоли та е |саме це їс'о рихту|вали / ко|вбаси ц'і.. / йак це
во|но |зве|ц'а / ої кро|у|йанку ц'у ро|били (нерозбірливо)/
ко|птили ц'і ко|у|баси ро|били о там ба|гато ба|гато / ви|ходе
на ве|с'іл': а / бо ве|с'іл':а |зараз за йден |ден' ве|с'іл':а / а
то|д'і бу|ло три дн'і // бу|ла су|бота коро|ваї коро|ваї ро|били /
не|д'і|л'у ве|с'іл':а ї|же л'уди тан|ц'у|вали сп'і|вали / ї
поне|д'ілок |чоботи не|сли / ї|же |свас'і сва.. чи |сватов'і чи шо
там чи со|рочку йа|кус'там не... не|сут' / ї|же |музика г|рає / і
ї до|рогу ї тан|ц'у|йут ї ви|ходить' ї|же їс'о а цеї // то йа ж |кау
су|бота не|д'і|л'а поне|д'ілок так же / сп'і|вали ви|ходе:*

В суботу коровальниці,

А неділю весіллячко

А в понеділок Perezva буде

А вівторок покалачини

А в середу що будем робити.

за що будем горілочку пити?

Висадемо дядька на гірку,

будем пити з медом горілку! (Г. Л. Дрозд).

Етнічні мешканці села поділилися інформацією про найпопулярніші весільні страви: коро|ваї 'коровай', холо|дец' / холодне 'холодець', кро|у|йанка 'кров'янка', ко|у|баси 'ковбаси', бур'а|чанка 'горілка, виготовлена із цукрових буряків', ви|но 'вино', вино|градне ви|но 'виноградне вино'.

Коро|ваї 'коровай' – обрядовий хліб, пов'язаний із власне весільною атрибутикою. Ф. Вовк пов'язував походження короваю від санскритського *krava*, а також проводив паралелі

з латинським «саго-pis» – м'ясо, старослов'янським «крава» і українським «корова» (символізував родючість) [Вовк 1926: 244].

«Для випікання короваю запрошували жінок, які в першу чергу, добре знали свою справу, яких обов'язково мала бути парна кількість і на більшій частині досліджуваної території їх називали коровайницями» [Пилипак 2015: 38]: коро¹вай пе¹кли в печ¹і п¹іч – А хто? – ну так зби¹ралис¹а су¹с¹іди / там до¹пуст¹ім їй¹дна хата¹ дру¹га хата там.. там три ду¹ш¹і там чи три і ўже ўс¹іх // на коро¹вайі ўже там / хто с¹тариш¹їй коро¹вай¹ буде с¹тарша коро¹вайни¹ц¹а там бу¹де чи шо / ну то то¹д¹і ўже ви¹ходе / скли¹калис¹а так¹ са¹ме ви¹ходи розчи¹н¹али ўже пекл.. це¹го по¹ки в¹ін там із¹їде / а л¹уди при¹ход¹ат то¹д¹і ўже бе¹рут на стол¹і / і ко¹жна по ку¹сочку со¹б¹і ўз¹а¹ла це¹го т¹іста і ўже там ти зусочку¹ ро¹биш а та качечку¹ там ро¹би а к¹в¹іточку ро¹била та шо / і то¹д¹і теж кла¹дут там на тої с¹т¹іл і в¹ін ўже со¹б¹і там с¹ходе с¹ходе / а то¹д¹і ўже дивл¹ац¹а ў п¹іч чи там ўже нагор¹іла п¹іч чи шо / і ўже їйого п¹іч туди сун¹ат / і там ўже / ўже пе¹чец¹а там ви¹ходе / то т¹ака п¹існ¹а йе // (Дрозд Г. Л.).

Реципієнти села Могилівка надали текст пісні, яка супроводжувала під час приготування до весілля, а також є своєрідним пісенним обрядом при випіканні короваю:

Наша піч та й регочеться

Бо короваю її хочеться

А челюсти усміхаються

Короваю сподіваюся,

Коровай у печі,

А Телевань на печі.

Ой, вставай Телеваню,

Подивися до короваю!

Так сп¹івали ми так сп¹івали так ўс¹і / с¹ходимс¹а ўс¹і су¹с¹іди та моло¹д¹і ста¹р¹і ви¹ходили і сп¹івайут / робим коро¹вай і сп¹івайемо // (Дрозд Г. Л.).

Коровай – це не лише весільна випічка, а й обрядова історія, яка об'єднувала цілу громаду під час святкування весілля.

Холодець / *холодне* ‘холодець’ – страва з м’ясного відвару. Її приготування (із ратичок, без желатину) відображає традиційність кулінарії, що спирались на натуральні інгредієнти с. Могилівка: *а холодець та́ко // ну / ма́ма ва́рила б’і́л’шост’і // ну го́товили т’і́лки на св’а́та так то не го́товили а т’і́лки б’і́л’шост’і на св’а́та го́товилос’а / холодець / а так йак за́раз так са́мо / клали // бра́ли шо ў б’і́л’шост’і бу́ла там к’і́сточки шо́б лу́че засти́гало // з но́ги клали // ру́бали но́гу / шо́б засти́гало бо ж коли желя́т’и́н’і́ў йа не зна́йу бу́ли во́ни то ну / не клали желя́т’и́н’і́ў / коли це ўсе ро́били / бу́ла сви́н’а пору́бали но́гу м’яско по́клали // др’і́б’не́н’ко та́ко пору́бали бо шо йак ў́з’ати ве́лик’і кус’ки то ку́ди во́но / і так і ва́рили так са́мо за́ливали за́раз желя́т’и́н’ко́лис’ не бу́ло желя́т’и́ну а засиха́.. засти́гало в’і́д ра́тичк’і́ў // дв’і́ ра́тички по́клали / ў холо́дне м’яско по́клали ку́гутика зару́бали і так зва́рили холо́дне //* (Франчук О. С.).

Кроу́й’янка ‘кров’янка’ – це традиційна українська ковбаса, основним інгредієнтом якої є свиняча або яловича кров, змішана з крупами (гречаною, рисом), спеціями, цибулею та салом: *то ше пе́кли са́м’і кро́в’янку / дер’жали свинку / от то кроу́й’янку пе́кли ше // ше йак ба́бушка бу́ла жи́ва і ма́ма то ба́бушка то́же дер’жали з’на́йеш де свинку ви́копали там / ми жи́ли ав.. ав’рора за́раз да? / там ми жи́ли то ви́копали / ну.. на́двор’і та́киї под’вал там дер’жали свинку то ба́бушка пе́кла із кар’тошк’ойу пе́кла ц’у́ ки́шку / і з кроу́й’янк’ойу пе́кла от //* (Павлюк В. О.).

Ков’баси ‘ковбаси’ – виготовляються шляхом подрібнення м’яса (свинячого, яловичого, курячого тощо) та змішування його з прянощами, сіллю, іноді з салом: *то́же сви́н’у ко́лоли свин’і́.. свин’і́ ко́лоли та е са́ме це ўс’о рихту́вали / коу́баси ці́.. / йак це во́но зве́ц’а / ой кроу́й’янку ц’у́ ро́били (нерозбірливо) / ко́птили ц’і́ коу́баси ро́били о там ба́гато ба́гато* (Дрозд Г. Л.).

Бур’а́чанка ‘горілка’, виготовлена із цукрових буряків’. Назва несе в собі інформацію про основний інгредієнт (буряки), що було типовим для с. Могилівка, де розвинуто

вироснування цієї культури. Опис приготування відображає не лише технологію, а й місцеві способи приготування, зокрема використання цукру із сусіднього заводу: *а ро|били / ту го|р|ілку |гнали ну |б|і|л|шоц|і то не ви|но а го|р|ілка |шла у| хот // |л|уди ро|били го|р|ілку сво|ю // о|бично / |е та|к|і шо ро|били бур|а|чанку // во|на то бур|а|ком |чути н|е / а то ро|били с|сахару / |сахарний |завод же ж |близ|ко |е був са|харний за|вод в |Гн|іван|і був за|вод |сахарний за|вод / |сахар нос|или прода|вали // з за|вода / |л|уди ку|пл|али і сво|ю апаратуру |мали і |сам|і |гнали і |сам|і ро|били // (Франчук О. С.).*

Ви|но ‘вино’ або вино|градне ви|но ‘виноградне вино’ – напої, які мали як символічне, так і побутове значення. «Традиційним спиртним напоєм є горілка, а у південних районах досліджуваної території крім горілки подавали вино» [Пилипак 2015: 108]. Опис створення вина (з яблук чи винограду) свідчить про залежність від місцевих доступних ресурсів: ви|но з|чого шо ти будеш то ви|но робити? // ко|лис|’ робили / ко|лис|’ так не робили ви.. |вина / це т|реба / |й|аблук ви|ходе/ на |терти на |терку щоб во|ни |трошки посто|йали то|д|і т|реба |їх ду|шити / а то|д|і т|реба у|же проц|і|дити / а то|д|і у|же т|реба |ск|іки там то|ї |йушки |буде / роз.. розд|ілити у|же т|реба |сахару / щоб.. |ўкинути щоб во|но ше.. ше с|сахаром |трошки про|грало |ск|іки там / зо дв|і не|д|ілі сто|їт аж то|д|і проц|і|дувати / це ба|гато роботи ви|ходе зар.. а зара п|іш.. у|с|о..йа ж |кажу |зара у|с го|тове п|ішла бу |тилку ви |на |ўз|ала хто там п|іе те ви|но а то б|і|л|шест|во го|р|ілки на |пилис|а та |ї / та |ї сп|і|вайут // (Дрозд Г. Л.).

Таким чином, весільна кухня постає як незамінна система, яка не тільки представляє матеріальні і духовні цінності, а й сприяє збереженню етнічної та культурної ідентичності. Традиційні рецепти, пісні та звичаї, збережені в пам'яті жителів села, є важливим джерелом для майбутніх етнолінгвістичних та культурологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барилова К. Г., Глуховцева К. Д. Українська етнолінгвістика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Держ.

закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 228 с.

2. Вовк Хв. Шлюбний ритуал та обряди на Україні. *Студії з української етнографії та антропології*. Прага : Укр. громад. видавничий фонд, 1926. С. 215–337.

3. Гороф'янюк І. Акціональний і номінативний аспекти традиційного весільного обряду Центрального Поділля. «*Studia Slawistyczne. Etnolingwistyka i komunikacja międzykulturowa*». 4. Lublin : Wydawnictwo KUL, 2017. С. 21–38.

4. Гороф'янюк І., Волинець В. Вода в магічних віруваннях подільян: етнолінгвістичні спостереження. *Філологічний вісник*. Умань. 2020. Вип.15 (1). С. 31–37. DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2020.204086>

5. Гриценко П. Етнолінгвістика. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол. В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 178–179.

6. Грицевич Ю., Левчук І. Тематична група назв їжі, напоїв та кухонного начиння у фольклорних текстах із Західного Полісся. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 11. С. 34–43.

7. Оскирко О. П. Номінація обрядових страв весняного циклу у східноподільських говірках. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2018. Вип. 1. С. 122–125.

8. Пилипак М. А. Українське весілля Східного Поділля середини ХХ – початку ХХІ століття: монографія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; Уфа: Уфимська філія МДГУ ім. М. О. Шолохова, 2015. 210 с.

9. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя: автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Львів, 2017. 21 с.

Сергій Хортюк (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПОДІЛЬСЬКИЙ СВЯТВЕЧІР

Етнолінгвістика як міждисциплінарна галузь на перетині мовознавства, етнології та антропології займає провідну позицію у вивченні номінацій обрядових страв. Завдяки аналізу мовних одиниць етнолінгвістика може висвітлити культурні особливості конкретних етнічних груп і спільнот, вивчаючи не лише значення слів, але й контекст їх використання у зв'язку з ритуалами. Вона допомагає розкрити глибинні сенси культурної комунікації, що були невіддільні від обрядової системи етносу. Більше того, етнолінгвістичний підхід сприяє виявленню соціокультурної функції мови, оскільки мова виступає основним засобом передачі знань про традиції й обряди. Таким чином, вивчення обрядової кулінарії через призму етнолінгвістики не лише допомагає зберегти і зафіксувати частину культурної спадщини, а й розширює уявлення про суспільні структури та обрядові практики.

Вивчення термінології обрядових страв подолян є одним із ключових аспектів дослідження етнокультурної спадщини нашого регіону, який здавна славився своєю унікальною культурною самобутністю. Обрядові страви відігравали значну роль у житті подільських громад, супроводжуючи важливі події соціального та особистого характеру: календарні свята, родинні обряди, цикли землеробських ритуалів. Кожна страва мала своє символічне значення, втілюючи вірування, звичаї та цінності певної громади. Номінації страв несли на собі глибокий зміст, оскільки через назви виражалось не лише їх призначення, а й ставлення до них як до частини обрядової системи. Отже, дослідження термінології страв дозволяє не лише вивчити харчову культуру як таку, але й проникнути у світогляд людей минулого.

Термінологія, що використовувалася для позначення страв, була формою збереження і передачі знань від покоління до покоління. Її дослідження дає змогу простежити, як певні

слова чи фрази відображають ритуальні значення, що супроводжували харчові традиції. Наприклад, аналіз етимології та семантики назв страв може відкрити давні вірування, що закладені в основі конкретних обрядів, а також допомогти зрозуміти, чому ті чи інші страви вважалися обов'язковими для певного ритуалу. У такий спосіб стає можливим реконструювати культурну тяглість, визначити зв'язок між сучасними та давніми традиціями, а також зрозуміти, які елементи культури збереглися незмінними, а які зазнали трансформацій.

Дослідження термінології обрядових страв подолян має велике значення для збереження національної ідентичності, адже обряди і звичаї, пов'язані з харчовою культурою, були одним із основних інструментів комунікації між поколіннями, носіями певних традицій. Етнолінгвістичний аналіз дозволяє глибше зрозуміти значення цих номінацій і їх роль у підтримці соціальної й культурної цілісності.

Тема номінацій обрядових страв в етнолінгвістиці не нова, проте її й не варто назвати добре дослідженою, що свідчить про актуальність нашої розвідки. В українському мовознавстві різним аспектам святкової й обрядової їжі присвячено дослідження Л. Артюх [Артюх 1977], І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2023], І. Магрицької [Магрицька1999] та ін.

У межах цієї статті буде розглянуто особливості номінацій страв, уживаних подолянами на Святвечір. Аналіз зосереджуватиметься на їхній семантичній структурі, етимології та зв'язку з обрядовими традиціями. Окрема увага приділятиметься тому, як назви відображають народні уявлення про святкову вечерю, її символіку та значення в культурному просторі регіону.

Емпіричною базою статті стали записи студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського з говірок дев'яти населених пунктів Поділля (див. Список умовних позначень).

Обряди Святвечора в подільській традиції відзначаються особливою увагою до обрядової кухні, яка відображає

багатовіковий досвід і світогляд українців. Важливим елементом цього свята є традиція готувати 12 пісних страв, що символізують апостолів, а також узагальнений образ достатку і гармонії: *да на Св'атий веч'ір / це 'майут' 'бути п'існ'і ст'рави // дв'інац'ят' п'існих страў // це обоўйязково 'має 'бути ку'т'а / узвар / по'тому ва'реники з кар'топлейу з 'вишн'ами // це ўс'і ст'рави 'майут' 'бути п'існ'і // гри'би // залиўна 'риба / ово'чеве ра'гу // боршч // боршч 'можна п'існ'ий / ку'л'іш / п'існий пи'р'іг // ну 'пончики 'робим // 'тоже п'існ'і // (2).*

У досліджуваному ареалі, у всіх населених пунктах без винятку згадується особлива та обов'язкова страва на Святвечір – кутя. Це традиційна страва, яке займає центральне місце в обрядовому меню на переддень Різдва, символізуючи не тільки завершення посту, а й єдність родини та благословення на новий рік: *Св'ат'веч'ір це 'перед Р'ізд'вом // обоўйязковоїу ст'равоїу на Св'ят'веч'ір це бу'ла ку'т'а // і узвар із сухоф'рукт'іў / йо'го 'бажано бу'ло готувати до с'ходу 'сонц'а // до с'ходу 'сонц'а т'реба бу'ло пригото'ввити ку'т'у і узвар // то'го шо це йаў'л'алос'а 'йакби 'божойу йі'дойу // і во'на 'мала 'бути го'това до с'ходу 'сонц'а // йі'йі йак / ну ку'т'у йак // переби'рали пше'ниц'у // п'ід'сушували йі'йі / зали'вали во'дойу // йа го'туйу ку'т'у так // зали'вайу йі'йі во'дойу / шоб во'на т'рошечки на'бухла // ну 'бажано хо'чаб дес' хви'лин 'дес'ат' во'на пос'тойала / і то'д'і ка'занчик кла'ду на пли'ту // і на ма'лен'к'ім во'гн'і во'на ва'риц'а // йа бе'ру ц'у зви'чайну пше'ниц'у // бо ц'а ку'т'а / кот'ра прода'йец'а ў мага'зин'і // (2)*

Подолляни демонструють вірність давнім українським традиціям, пов'язаним із дотриманням посту на Святвечір, що яскраво відображається у назвах і характері страв, які згадуються в досліджуваних текстах. У текстах з досліджуваного ареалу зустрічаються такі номінації страв, як «пісний пиріг» та «пісні пончики»: *да на Св'атий веч'ір / це 'майут' 'бути пісн'і ст'рави // дв'інац'ят' пісних страў // це обоўйязково 'має 'бути ку'т'а / узвар / по'тому ва'реники з кар'топлейу з 'вишн'ами // це ўс'і ст'рави 'майут' 'бути п'існ'і // гри'би // залиўна 'риба / ово'чеве ра'гу // боршч // боршч*

‘можна п’іс’нїй / кул’іш / п’іс’нїй пїр’іг // ну ‘пончики ‘робим // ‘тоже п’іс’н’ї // (2);

Чимала роль у подолян відводилася сільському господарству, а тому в значній кількості обрядових страв, зокрема на Святвечір, ключовими інгредієнтами є овочі, які зазвичай вирощуються в сільській місцевості. Це стало причиною виникнення декількох культових салатів, впізнаваних більшістю, таких як *в’ін’іг’р’ет, ол’іў’їе, ‘шуба: кар’тош’к’и навар’їла к ци ‘цейї / бара’ка навар’їла ‘моркв’и навар’їла / уїї’рочки к’вас’анї / ўс’о ўс’о ўс’о ‘разом до’дала / і / і ‘е ў нас наз’ї’вайец’а в’ін’іг’р’ет чос’ так шо ‘неўни с’о ‘разом / так’ї ци’бул’ки туди ул’їїки ті красо’та / а ци було ўж’и на в’іс’іл’а їа ни з’найу ў ‘кого ‘післ’а ‘мени ў ‘когос’ було на віс’іл’е / то ж’е так ‘т’їшилис’а шо це така ст’рава була шо за’куска та’ка ст’рава по ш’ са’латїў н’їйак’их ни’ма ци ‘зара л’уб’ї їа’к’іс’ са’лат а туд’ї ж’ ни ‘було са’латїў // (9); че’каї їа ‘думайу // об’їзат’ел’но це т’реба піс’н’ї ст’рави // ва’рїти // ‘їушку об’їзат’ел’но // ол’іў’їе // ‘бабку // м’їасо ‘тушат / і холодне ва’рат // ‘шубу ‘робл’ат // а ол’іў’їе то об’їзат’ел’но // ну з’найу шо хазїї’ки ‘годн’ї / бо їа ўже н’їчого не ‘годна ро’бити / ўже позабу’вала / шо ва’рила // ‘риба // слиў’ки // к’іс’іл’ // на Р’їзд’во ‘біл’ше ўже м’їас’н’ї ст’рави ол’іў’їе / коўбаси т’реба / їа’їец’ т’реба с’к’їка / кар’тошку зва’рїти / ‘моркву зва’рїти / це ўс’о покри’їшити др’їб’нен’ко // ог’їрочок ‘тоже / др’їб’нен’ко покри’їшити / по’том куўба’су // і це ўс’о ‘чисто то’д’ї перем’їшати / куку’рудза а’бо го’рошок // а по’тому добаў’л’ айут майо’незу // от то’б’ї ол’іў’їе // ота’киї ол’іў’їе // (2).*

Традиційна випічка також представлена різними назвами страв. Набільш навантаженими є номінація «калач», а саме – *ка’лач, р’їзд’в’аний ка’лач: обоўїаз’ково ‘маїе ‘бути р’їзд’в’аний ка’лач // то’го шо на св’а’тїї ‘веч’їр за’була ска’зати ‘тоже у нас ну та’ка традиц’їїа їде ‘їакби в’їд’нос’ат ве’черу / ‘д’їти при’нос’ат ве’черу до бат’к’їў // і і ў цей час бат’ки ‘маїут’ їїм ‘дати ‘тоже цей ка’лач с’печенїй / ц’ї кала’ч’ї ну ‘зара ку’пуйут’ с’а кола’ч’ї // а ра’н’їше нек’ли // (2).*

Отже, етнолінгвістичний аналіз номінацій обрядових страв подолян дозволяє простежити зв'язок між мовою, культурою та світоглядом цього етнорегіону. Вивчення семантики, етимології та функціонального навантаження назв страв розкриває глибокі культурні сенси, закладені в ритуалах і традиціях. Особливе значення має дослідження Святвечірніх страв, оскільки вони є яскравим прикладом культурної тяглості та відображають вірування, що збереглися у свідомості носіїв традицій.

Проаналізовані діалектні тексти підтверджують, що назви страв не лише номінують харчові продукти, а й відображають сакральний аспект обрядового харчування. Такі терміни, як «кутя», «узвар», «пісний пиріг», «вінегрет», закріплюють у мовній свідомості подолян їхнє символічне значення, що передається з покоління в покоління. Важливим висновком є те, що традиційна кухня не лише зберігає етнокультурну ідентичність, а й є засобом комунікації між минулим і сучасністю, сприяючи збереженню національної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : історико-етнограф. дослідж. / Л. Ф. Артюх; ред. В. Ф. Горленко; АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ : Наук. думка, 1977. 152 с.

2. Гороф'янюк І. Номінація хліба в українських центральноподільських говірках: загальнослов'янський етнолінгвістичний контекст. *Slavia Orientalis*, 2023, vol. LXXII, NR 4. С. 863–875.

3. Магрицька І. Назви весільного печива в українських східнословобожанських говірках. *Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філол. науки*. 1999. № 5. С. 78–89.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

1. с. Мончинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.
2. с. Суботівка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.
3. с. Копистирин Жмеринського р-ну Вінницької обл.
4. с. Зятківці Гайсинського району Вінницької обл.
5. с. Лозове Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

6. с. Саражинці Вінницького р-ну Вінницької обл.
7. с. Славна Липовецького р-ну Вінницької обл.
8. с. Новоживотів Вінницького р-ну Вінницької обл.
9. с. Бірків Вінницького р-ну Вінницької обл.

*Тетяна Чижевська (м. Чернівці)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Ткач Л. О.*

ЗМІСТОВНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО СЛОВА АНДРІЯ М'ЯСТКІВСЬКОГО

Творчість Андрія М'ястківського – талановитого українського письменника-перекладача, родом подолянина, – вирізняється оригінальністю, глибоким гуманістичним змістом, тонким знанням мови й відчуттям її мелодики. На жаль, його ім'я значно менше відоме, ніж імена інших представників українського шістдесятиництва – Ліни Костенко, І. Драча, В. Симоненка, М. Вінграновського та багатьох інших. Спеціальні розвідки про мовостиль А. М'ястківського опубліковані кілька років тому. Так, Евеліна Ону, студентка Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, зацікавилася мовними особливостями творів А. М'ястківського для дітей, подавши при цьому такий загальний огляд його спадщини: „В Україні А. М'ястківського знали передусім як автора книжечок для дітей дошкільного віку: «Киця прокидається» (1959); «Палочка-стукалочка» (1965); «Буслові імена» (1968); «Яблука для мами» (1969); «Веселий пиросос» (1973); «Кличемо горличку» (1979); «Живе джерельце» (1984); «Літо-Літочко» (1986); «Весна-Красна» (1987); «Вітрячок» (1988); «Вишиванка» (1994) та ін. А. М'ястківський писав і пісенні тексти, і прозу, а також знав досконало кілька мов, завдяки чому зміг успішно працювати в царині перекладу. Так, зокрема, у серії «Перлини світової лірики» побачила світ збірка поезій класика румунської літератури М. Емінеску, які переклав, упорядкував до друку зі своєю вступною статтею А. М'ястківський (1974); у його ж

таки перекладі українською мовою вийшла відома казка молдовського письменника Спиридона Вангелі «Хлопчик Чобіток та Зірочка» (1988)» [Ону: 2023, с. 92]. Погоджуємося з думкою Е. Ону, що твори А. М'ястківського – це важливе джерело для пізнання «цікавинок» мови і що ці твори можуть бути успішно використані „з навчальною метою – формування стилістичної компетентності майбутніх педагогів на рівні мотиваційних, цінні-сних, емоційних, комунікативних складників тощо» [Ону: 2023, с. 95]. Адже для сучасного вчителя важливо й самому досконало опанувати нормами літературного слововжитку та вміти розкривати тонкощі художнього слова [Попович: 2019].

Збірка оповідань Андрія М'ястківського „При світлі соняшників” – унікальна спадщина у скарбниці сучасної української філології. Її особлива цінність визначається не лише багатогранністю мовностильової палітри, а й зображенням рис національної ідентичності українців. Змістове наповнення книги насичене українським колоритом, у якому майстерно зашифровано окремі елементи національного коду: повага до землі та природи, родинні цінності, сакральне сприйняття праці, а також автентичні етнографічні замальовки окремих обрядодій. Особливої уваги заслуговує розкриття сакрального значення хліба, вишивки, води, землі.

Мова оповідань – барвиста та колоритна. Автор активно використовує діалектну та розмовну лексику, образно-метафоричні конструкції, фразеологізми, okazіоналізми, а також елементи фольклорних текстів.

Розмовно-діалектна лексика посідає чільне місце в мовостилі Андрія М'ястківського, надаючи його творам особливої виразності, колориту й автентичності. Письменник свідомо вводить її у художній текст, аби точніше передати місцевий контекст і загальну атмосферу сільського буття, напр.: *вихватень* („Свято”); *цілушка* („Свято”); *протряхли дороги* („За журавлями”); *нанашко* („За журавлями”); *мутурляв* („Леся”); *баддя* („Біля криниці”); *богомази* („Сутінки”); *фоса* („Володар скарбу”); *най* („На весіллі”);

гойний („На весіллі”); *дрібцює, штрикає* („Грамофон”); *имаття* („Наталя”); *фатка* („Спалахи”); *збитошний* („Поговір”); *турма* („Жаль, що листя облетіло”); *граса* („Саман”); *лакiтки* („Випадок”); *гандж* („Талант”); *урвитель* („Маланка”)); *тарадижжя* („Глушитель”); *тіпати* („Глушитель”); *мореля* („За матір”) *придилибати* („Сміх”); *гнипити* („Сміх”); *потручати* („Сміх”); *вимоцуватися* („Гнат Гордієнко”); *пругкі залепухи* („Тяжко зітхали яблуні”); *зрунтати долівку* („Підлога”); *струганки* („Підлога”).

У збірці „При світлі соняшників” письменник часто вдається до **яскравих образно-метафоричних висловів**, які стануть у пригоді на уроках української мови та літератури для того, щоб формувати в учнів уявлення про уособлення як засіб наділення предметів людськими рисами. Їх можна використати під час вправ на стилістичний аналіз тексту або написання творів-описів природи. Напр.: *полум’яний садочок золотими вітами гойдає; пролітає на лопаті крізь вогненну завісу паляниця; сонце весело чеberяє променями і усміхається Лесі* („Леся”); *трактор...вуркоче кип’ячим залізним серцем*(„Золота діжа сходить”); *сонце випрало святкові дитячі льолі та у високому небі сушити розвішало* („Діти сонця”);*вітерець погойдує ними, наче бавиться* („Діти сонця”); *шепочеться з вітерцем, щоб тепліше повівав, дитячі льолі просушував* („Діти сонця”);*за парканом ув’язнені молоді яблуні* („Тяжко зітхали яблуні”).

Для розвитку асоціативного мислення учнів варто звернути увагу на порівняльні звороти. Напр.: *приголублюють її [паляницю] обома руками, як голублять маленьких дітей* („Свято”); *на обрії дві хмаринки, як пелюшки* („Леся”); *чуприна в Пилипа, – як вишневий цвіт* („Біля криниці”); *очі – самі щілинки* („Біля криниці”); *сірі очі, як небо у велику спеку* („Жаль, що листя облетіло”); *сивуваті вуса – наче розчесані вітрами два віхті степової тирси* („Конон”); *хода повільна, глухувата, наче в ступі пишно товче – гуп...гуп* („Осіньчак”); *сірими, як снігові хмари, очима* („Глушитель”); *тихо тепер живу, як сон* („Глушитель”); *як пометує вилками: не скирта – лялечка* („Колеги”); *зацвіла, наче вродлива хмарка*

опустилася вночі з високості – біла, біла („За матір”); вгорі будуть кільчитися зернятка зірок, теж золотих, як пшениця у серпні (91); сонце розчервонілося – ніби вишневим соком налите („Золота купіль”); лається він страшно, як грім гримить („Радість”).

Ілюстративною базою для вивчення прямого й переносного значення слів можуть слугувати такі метафоричні вислови, напр.: нитка дороги тягнеться через світ; земля має серце – чисте і могутнє; голуба жила великого серця землі; тьохкає життя у всьому; зеленим полум'ям палахкотять ясени („Золота діжа сходить”); сутінки, наче старезні сиві діди („Сутінки”); ллються спогади („Сутінки”); рвала думки, як сирові нитки пачіскові („На весіллі”); клаті колючих слів („Поговір”); запалих очах прилиняла голубінь („Мати”); посипався горох слів („Концерт”).

Використання сенсорних образів допомагає навчити дітей звертати увагу на колір, дотик, звук у художніх текстах. напр.: сонце...сіється крізь густі яблуні („Соняшник”); кругле соковите сонце грається тендітним, напівпрозорим листям кленів і лип („Саша”).

Оповідання Андрія М'ястківського насичені фразеологічними зворотами, що наближують читача до живої народної мови. Вони – яскраві, влучні, колоритні – не лише збагачують мовлення, а й формують образне мислення, відкриваючи учням мовну картину нашого народу. Напр.: хочете мамо мені дороги позав'язувати („За журавлями”); дорогу їм вузником зав'яжемо, і далі не полетять („За журавлями”); густо...пальцем не штринеш („Біля криниці”); голубили до чорного вуса („Тимошка”); (багато) наш Буг потік би („Тимошка”); ревма реве („Саман”); від світання до смеркання („Випадок”); ні дві ні три („Випадок”); худий на твару („Біля воріт”); любо глянути („Талант”); виріс як з води („Маланка”); очі вбирає („Маланка”); жуужмом лежить („Прощання”); тож таки ума не треба, щоб так словами сипати та все добірними („Глушитель”); на рівній дорозі шпорталися („За матір”); за тобою золоте вербля росте („Гість”); в руках шемряє втома („Хліб од зайчика”); робите

як мокре горить, байдикуєте („Гнат Гордієнко”); ось двічі палицею кинути — та й Лящівка („Радість”); хлібом не годуй, а дай щось вигадувати („Буде місто”); насталила язик, щоб лаялись („Хура”). Їх цілком доцільно використовувати як ілюстративний матеріал на уроках української мови у 5-6 класах для вивчення фразеології. Вони допоможуть учням краще засвоїти значення сталих словосполучень, навчитися коректно вживати їх, а також розвиватимуть розуміння лексичного багатства української мови.

До мовних родзинок оповідок А. М’ястківського можемо віднести новотвори та okazіональні сполуки, напр.: *дужа злива грайголосів* („Маланка”).

Фольклорні тексти, подані у збірці, є надзвичайно цінним матеріалом для використання на уроках української мови та літератури. Вони допомагають формувати уявлення учнів про духовний світ українців, побут, звичаї, морально-етичні цінності, зокрема дитячий та ігровий фольклор, напр.: *Печу-печу папку, сусуль в ніч* („Свято”), *Щоб дівчата любили* („Свято”). *Гайда, гайда на жито-пшеницю, на всяку пшеницю* („Мливо”) – приповідка, яка показує учням світ традиційної хліборобської культури. Вислів „Про ледачих” – *Чи воно коли бачило, як сонце сходить* („Соняшник”) – приклад народної моралі й оцінки праці. Ліричні фольклорні тексти дозволяють учням глибше зануритися в традиції нашого народу. Напр.: *Ой учора ізвечора пасла Маланка два качура* („Маланка”), *Один віночок сплете голубий, а другий жовтий та й задивиться у воду* („Маланка”). Ці тексти доцільно застосовувати під час вивчення фразеологізмів, художніх засобів, лексичних тем, аналізу побуту, що сприятиме розвитку критичного та асоціативного мислення школярів.

У художньому доробку Андрія М’ястківського виразно простежується глибока шана до української мови як до важливого складника національної ідентичності. Автор неодноразово підкреслює її естетичну та духовну цінність: *Мова – характер людини*. („Володар скарбу”); *Мова – це скарб* („Володар скарбу”); *Мова – благодать людська, душа народу, скарб*. („Володар скарбу”). В оповіданнях А. М’ястківського

відчутно, як письменник з осудом або ж іронічно ставиться до вживання суржику й невмотивованого використання іншомовних слів, адже це спотворює природну мелодику мови, напр.: *–...Так, так, фоса – це рів, заглибина, походить від латинського... Прокралось в нашу мову („Володар скарбу”); – Конешно, нехарашо....Ой, не можна так... це по-російському. Хорошо – також. Не можна суржиком. Говорити треба гарно („Володар скарбу”); Якось лаяв жінку: – Ой, тупа ти, Тетяно, та дурна. Чого ти вчиш дитину називати мене татом? Хіба не чуєш, що діти директорів школи „папа” кажуть? Я ж таки був завклубом, ревізором по городах. Тепер хлопчик каже „папо” („Талант”)*. Через діалоги персонажів автор з тонким гумором змальовує побутове нехтування красою мови, напр.: *Будь-якою мовою говоріть, тільки гарно. Коло худоби як-небудь можна („Володар скарбу”)*. Чітка мовна позиція А. М’ятківського дуже важлива для сучасного покоління й учнів, і вчителів: допоможе сформувати шанобливе, вдумливе ставлення учнів до рідної мови, відчуття її краси та сприймати рідену мову як ознаку своєї національної та особистої ідентичності.

Новели збірки „При світлі соняшників” мають значний дидактичний потенціал, який можна ефективно інтегрувати в освітній процес у закладах загальної середньої освіти. Зокрема, їх доцільно використовувати під час уроків української мови та літератури, українознавства, історії рідного краю, етики, а також у межах факультативних курсів українознавчого спрямування та виховних заходів. Збірка послужать як для вибірки окремих лексичних одиниць, так і для цілісних текстів оповідок. Їх зміст цілком надається для того, щоб формувати ключові компетентності, визначені Державним стандартом базової середньої освіти, серед яких, зокрема: вільне володіння державною мовою, екологічна; громадянська та соціальна, культурна, навчання впродовж життя, компетентність у галузі природничих наук, техніки й технологій. Залучення оповідань А. М’ятківського для розгляду на уроках української мови та літератури дає

змогу вдосконалювати наскрізні вміння школярів, які передбачені чинними навчальними програмами.

Оповідання варто використовувати як ілюстративний матеріал на уроках української мови у 5 класі під час вивчення таких тем: лексичне значення слова; пряме та переносне значення; групи слів за значенням; групи слів за походженням; активна й пасивна лексика української мови; групи слів за вживанням: загальновживані й обмеженого вживання; стилістично забарвлені слова; діалектизми; фразеологізми; різновиди фразеологічних одиниць; фразеологічний словник. У шкільному курсі української літератури тексти доцільно включити до планів позакласного читання в 5, 9 та 11 класах у контексті вивчення усної народної творчості, давніх народних вірувань українців, звичаїв, народної етики, а також для вивчення творів письменників-шістдесятників. В оповідках „Свято”, „За журавлями”, „Біля криниці”, „Був дід Родіон”, „Маланка” А. М’ястківський описує стародавні обрядодії. На уроках етики у 5–6 класах варто обговорити з учнями такі образи героїв, сюжети, у яких розкривається людяність А. М’ястківського як письменника, що народився в українському селі й на все життя зберіг любов і повагу до людей праці, умів побачити в них і розкрити ті морально-етичні цінності, за якими жили люди в українському селі, незважаючи на всі лихоліття, які випали на їхню долю. Для глибшого розуміння історичного контексту фрагменти оповідань знайдуть застосування на уроках історії рідного краю. Найповніше потенціал збірки можна реалізувати на українознавчих факультативах, де розкривають ключові наративи української ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. М’ястківський Андрій Пилипович / Ю. М. Мушкетик. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-70301> (дата звернення: 20.03.2025).

2. Ону Е. Мовні „цікавинки” в поетичній спадщині Андрія М’ястківського. *Збірник наукових праць студентів та магістрантів навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* [Електронний ресурс]. Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 13. С. 92–95. URL:

<http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7680>

(дата

звернення: 21.03.2025).

3. Попович А. С. Формування стилістичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти. *Вісник Луганського національного університету: Педагогічні науки*. № 3 (326). 2019. С. 240–249.

4. Про внесення змін до Державного стандарту базової середньої освіти : Постанова Каб. Міністрів України від 30.08.2022 № 972.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/972-2022-п#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

ДЖЕРЕЛА

1. М’ястківський А. П. При світлі соняшників. Київ : Рад. письменник, 1967. 312 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Безкибальна Анастасія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Бугера Світлана – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна ономастика.

Весела Ганна – студентка IV курсу Бельцький державний університет імені Алеку Руссо (спеціальність «Українська мова і література і англійська мова і література»). Наукові інтереси: українська діалектологія.

Добрякова Валерія – здобувач СВО бакалавр II курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (спеціальність „Філологія (Українська мова і література” (денна форма навчання)). Наукові інтереси: лексикологія та стилістика української мови; українська лексикографія; мова і стиль українських письменників XIX–XX ст.

Дубова Софія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Кіш Ганна – здобувач СВО бакалавр IV курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (спеціальність „Філологія (Українська мова і література”). Наукові інтереси: діалектологія української мови; українська діалектна лексикографія; лексикологія та стилістика української мови.

Кліменков Володимир – здобувач ОР "доктор філософії" Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (спеціальність "Філологія"). Наукові інтереси: історія української мови, історична та діалектна ономастика.

Ковальська Анастасія – здобувач СВО бакалавр IV курсу навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (спеціальність «Середня освіта (Українська мова і література)»). Наукові інтереси: діалектологія, фразеологія.

Кондратюк Вікторія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська ономастика.

Логош Ангеліна – здобувач СВО бакалавр ОКР магістр I курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (спеціальність „Філологія (Українська мова і література)”). Наукові інтереси: лексикологія та стилістика української мови; українська лексикографія; переклади українською мовою творів світової літератури; історія українського мовознавства на Буковині.

Савіцька Катерина – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Філологія. Українська мова й література»). Наукові інтереси: українська діалектологія, етнолінгвістика.

Семчук Дар'я – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна етнолінгвістика.

Ткач Людмила – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія, словотвір, стилістика сучасної української мови; історична лексикологія та

лексикографія; розвиток української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.; історія українського мовознавства; соціолінгвістика; українська реклама.

Хортюк Сергій – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна етнолінгвістика.

Чижевська Тетяна – педагог-організатор, учитель української мови та літератури Опорного закладу Михальчанського ліцею Кам'янської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області; магістр (спеціальність „Середня освіта (Українська мова і література”). Наукові інтереси: лексикологія та стилістика української мови; українська лексикографія; історія української культури на Буковині; історія педагогіки та навчальних посібників і підручників з української мови.

Науково-навчальне видання

***ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ***

***Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної
конференції студентів, аспірантів і молодих учених
(м. Вінниця, 11 квітня 2025 р.)***

*Авторське редагування
Верстка – І. В. Гороф'янюк
Обкладинка – І. В. Гороф'янюк*

Підписано до друку 20.06.2025.
Формат 60х84/16. Папір офсетний крейдований.
Друк цифровий.
Друк. арк. 7,13. Умов. друк. арк. 6,63.
Наклад 100 прим. Зам. № 4662.

Віддруковано
ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 5254 від 05.12.2016 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>